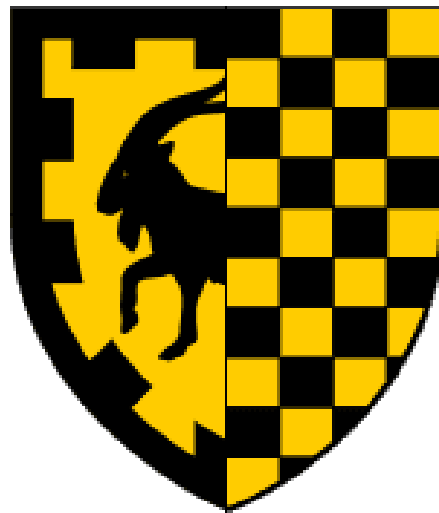

EL CASAL D'URGELL A LA LÍRICA
TROBADORESCA I LES CRÒNIQUES
CATALANES MEDIEVALS: SEGLES XII-XIII

IVAN VERA MARTÍNEZ

Imatges de la portada:

Figura 1. Escut d'armes dels comtes d'Urgell (ss. XII-XV). Autor: Tantarantana. Wikimedia Commons. Extret de *Viquipèdia, l'enciclopèdia lliure*. <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Urgell.png>

Figura 2. Armes Cabrera-Urgell. Autor: Georg-Hessen. Wikimedia Commons. Extret de *Viquipèdia, l'enciclopèdia lliure*. <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cabrera-Urgell.png>

Pel meu avi, encara que no el pugui llegir.

AGRAÏMENTS

No seria del tot sincer si no reconegués que he patit fent aquest treball, no tant per la feina que ha comportat i molt menys perquè no m'agradés el tema, que m'encanta, sinó per les condicions en què l'he hagut de redactar, tancat la major part del temps en un pis resclosit juntament amb unes altres tres persones i dos ocells, i l'agenda plena a vessar de tasques addicionals que havien de ser lliurades en poques setmanes.

Davant d'aquestes circumstàncies tan adverses ha estat crucial l'ajut de la meva tutora Miriam Cabré, i encara que és habitual citar el tutor als agraïments, en el meu cas el reconeixement va un pas més enllà: ella m'ha proposat l'àmbit de recerca, m'ha facilitat les eines, ha estat sempre disponible per resoldre'm els dubtes i corregir el que jo redactava, atenta al meu progrés tant en persona com en la distància, i ha propiciat que la cultura i la literatura medievals, que ja m'apassionaven de petit, acabin de convertir-se en el meu camp d'especialització. Crec que a un tutor no se li pot demanar res més.

Per altra banda, he d'agrair el suport emocional de la meva parella Sam, imprescindible en els dies més foscos i depriments, i el de la meva mare i els meus avis, que m'han recolzat de la millor manera possible, amb paraules d'ànim, preparant-me àpats revifadors o bé escoltant els inacabables monòlegs que els feia sobre els comtes d'Urgell. També la paciència del meu amic Marçal, que m'ha esperat molts de dies per reprendre les nostres partides.

La darrera menció va dirigida a l'historiador Albert Reixach, que ha llegit una part del present estudi i hi ha contribuït amb informació molt profitosa sobre la comtessa Dolça de Foix i la seva relació amb el trobador Raimbaut d'Aurenga.

ÍNDEX

I. Presentació i justificació del treball.....	6
II. Introducció al comtat i als comtes d'Urgell durant els segles XII-XIII	11
III. Genealogia del casal d'Urgell durant els segles XII-XIII	15
IV. EL CASAL D'URGELL A LA LÍRICA TROBADORESCA I LES CRÒNIQUES CATALANES MEDIEVALS: SEGLES XII-XIII	
1. L'ÈPOCA D'ERMENGOL VI (1102-1154)	16
1.1. Marcabré.....	17
1.1.1. <i>Hueymais dey esser alegrans</i>	18
2. L'ÈPOCA D'ERMENGOL VII (1154-1184).....	21
2.1. Raimbaut d'Aurenga	23
2.1.1. <i>Amics Rossignol</i>	24
2.1.2. <i>Assatz m'es bel</i>	25
2.2. Guillem de Berguedà.....	27
2.2.1. El cicle contra Arnau de Pereixens (1170-1175)	28
2.2.2. Les composicions de 1188 i 1192.....	30
3. L'ÈPOCA D'ERMENGOL VIII (1184-1209)	33
3.1. Bertran de Born	34
3.1.1. <i>Molt m'es dissendre car col</i>	35
3.1.2. <i>Quan la novela flors par el verjan</i>	37
3.2. Giraut de Bornelh.....	39
3.2.1. <i>Mas, com m'ave, Dieus m'aiut</i>	40
3.3. El monjo de Montaudon.....	43
3.3.1. <i>Manens e frairis foron compaigno</i>	44
4. L'ÈPOCA DE GUERAU IV DE CABRERA, AUREMBIAIX I PONÇ I (1209-1243).....	45
4.1 Un canvi en el panorama literari	47
4.2. El <i>Llibre dels fets</i> de Jaume I	48
5. L'ÈPOCA D'ÀLVAR I I ERMENGOL X (1243-1314).....	52
5.1. Cerverí de Girona.....	54
5.1.1. <i>No m'pusch de xantar retener</i>	55

5.1.2. <i>Can aug en cort critz e mazans e brutz</i>	59
5.1.3. <i>Pres d'un jardí encontrey l'altre dia</i>	64
V. Conclusions	69
VI. Bibliografia	72

ANNEXOS

ANNEX I: Llista de les composicions poètiques que esmenten Urgell	76
Marcabré	76
Raimbaut d'Aurenga.....	78
Guillem de Berguedà.....	81
Bertran de Born.....	92
Giraut de Bornelh.....	98
El monjo de Montaudon	100
Cerverí de Girona	103
ANNEX II: Exordis de Bertran de Born, Bernart de Rovenac i Cerverí de Girona	110

I

PRESENTACIÓ I JUSTIFICACIÓ DEL TREBALL

QUÈ SE'N SAP, avui, dels comtes d'Urgell? Des del punt de vista historiogràfic la seva importància política i econòmica és ben coneguda, sobretot gràcies a la tasca de Diego Monfar (1853), autor del segle XVII que es va dedicar a aplegar dades d'aquells documents signats per ells o que en parlaven —annals, cròniques, testaments, donacions, casaments— per confegir la monografia més detallada que posseïm, i al fonamental volum sobre la noblesa catalana de Santiago Sobrequés (1991) que historiadors moderns com Prim Bertran (2007; 2016) o Flocel Sabaté (1995), mitjançant una recerca molt rigorosa, han complementat tot abocant llum en determinats aspectes i ajudant a descartar hipòtesis que, fins feia ben poc, es consideraven certes. De mica en mica, des de mitjan segle XIX s'ha aconseguit perfilar la línia dels comtes urgellencs, juntament amb els seus fills, esposes i vincles familiars, i la seva relació tant amb la monarquia com amb els altres nobles del Principat i, fins i tot, amb sobirans de regnes més enllà de la corona catalanoaragonesa. S'ha establert que Urgell, tot i ser un territori vassall dels reis d'Aragó, va conservar una certa independència durant més de quatre-cents anys, i que els seus senyors, a banda de participar en moltes disputes nobiliàries locals i en les campanyes impulsades pels reis, van gaudir també d'una notable presència internacional. Tot i així, encara falta afinar molts detalls i acabar de corregir el plantejament de la historiografia tradicional, que amb una òptica molt centrada en el casal de Barcelona ha donat una visió esbiaixada de l'autonomia dels comtes i de la seva transcendència en molts esdeveniments i processos.

Però si podem situar mitjanament bé el casal d'Urgell en la història del nostre país, és un fet que el seu paper en la literatura medieval ha estat poc estudiat, i a primera vista, els indicis conservats podrien apuntar a una certa migradesa documental. Seguint l'estela dels historiadors *tout court*, també la historiografia literària ha analitzat primordialment el mecenatge cultural dels reis d'Aragó, i en aquest sentit s'ha caracteritzat la lírica trobadoresca durant els segles XII i XIII i més enllà com un senyal d'identitat del casal de Barcelona i una eina molt eficaç per a tots els sobirans catalanoaragonesos que cercaven patrocinar-se entre els seus súbdits i la resta de monarques europeus. És el cas, per exemple, d'Alfons I *el Cast*, conegut precisament com *el Trobador* perquè inicià aquesta tendència —així ho afirma Martí de Riquer (1959)—, del qual hem conservat dos poemes,

o de Pere II *el Gran*, que construí la seva imatge de rei cortès i cavalleresc gràcies, en part, als versos de Cerverí de Girona. I tampoc hem d'oblidar la remarcable contribució dels reis d'Aragó al gènere historiogràfic, ja fos com a autors (Jaume I *el Conqueridor*, Pere III *el Cerimoniós*) o bé com a promotors de cròniques que havien de justificar-ne el poder posant per escrit les seves fetes i les dels seus avantpassats.

Però si bé la monarquia va jugar un rol cabdal en l'adopció i la promoció de la cultura dels trobadors, no hem de menystenir la rellevància que potser també hi van tenir la resta de famílies nobles ja des d'una època primerenca, intuïble a partir de les composicions de Guillem de Berguedà, que a diferència d'altres autors sembla que representava la veu de l'aristocràcia. En aquest sentit, com apunta recentment Isabel Grifoll (2017; 2019), la lírica d'intenció política no responia —o almenys no tant— al sol propòsit de legitimació de la corona que Martí Aurell (1981) havia atribuït al mecenatge dels poetes en temps del rei Alfons I ni els sirventesos de Guillem són producte de l'odi visceral, com s'ha interpretat tradicionalment. A banda d'això, el manteniment de la poesia trobadoresca composta a la Corona d'Aragó i amb referències al Principat durant el regnat de Jaume I, que a diferència dels seus antecessors i del seu fill no va promoure-la de forma activa, és un altre factor que ens convida a relativitzar, parcialment si més no, la influència dels reis en l'arrelament d'aquest fenomen cultural a casa nostra (Cabré, 2011).

Una primera recerca dels esments d'Urgell en el corpus dels trobadors a través de les *Concordances de l'Occitan Médiéval* (COM, 2001) ajuda a corroborar el que acabem de dir. Els membres del casal són mencionats força vegades, bé de passada o bé com a destinataris d'algun poema, per autors tan insignes com Marcabré, Bertran de Born o Giraut de Bornelh; com a jutges d'una *tenso* per part del monjo de Montaudon, i fins i tot prenen el protagonisme absolut d'algunes composicions de Cerverí de Girona, que els blasma per participar en guerres nobiliàries retratant-los com a caps dels revoltats, de Raimbaut d'Aurenga, que segons indica la seva *vida* estava enamorat d'una comtessa d'Urgell, i de Guillem de Berguedà, poeta que critica les malvestats del bisbe Pereixens al llarg de cinc sirventesos que són, molt probablement, els més crus, obscens i denigrants de tota la lírica trobadoresca. Per altra banda, el *Llibre dels fets* de Jaume I parla *in extenso* de la reclamació d'Aurembiaix l'any 1228, la *Crònica* de Bernat Desclot ens permet reconstruir la vida d'Ermengol X a partir d'un bon grapat d'al·lusions ocasionals, i les *Gesta Comitum Barchinonensium* presenten una cronologia completa dels dirigents masculins d'Urgell des de Sunifred I fins al darrer Ermengol.

Si ajuntem totes aquestes mencions esparpallades i els hi donem un ordre i un rerefons, podrem estudiar la dinastia des d'una perspectiva nova i potser més atractiva que encara no s'havia dut a terme, o almenys no de la forma que proposem aquí,¹ ja que qualsevol referència a Urgell només ha suscitat, fins ara, una nota a peu de pàgina o un breu comentari a la peça en qüestió, sense relacionar-la de cap manera amb la resta d'esments que trobem en la literatura catalana medieval. Aquesta és, per tant, la tasca que hem emprès: reunir les obres que parlin del casal valent-nos de les COM, ubicar-les en el seu context i provar d'esbrinar-ne el sentit a partir de les contribucions que han fet fins ara els erudits o, en cas que aquestes no semblin adequades o siguin insuficients, d'una explicació primigènia de collita pròpia basada en el que sabem del moment històric i en les dades a què hem pogut accedir. Es tracta, doncs, d'una metodologia d'estudi que ens pot ajudar a introduir elements nous sobre el paper cultural i polític dels comtes d'Urgell —les seves empreses, els seus conflictes, les seves relacions locals i internacionals, el seu possible interès pel mecenatge— però que no hem pogut portar a acabament perquè fer-ho suposaria ultrapassar els límits d'un Treball Final de Grau. Tot i que el primer cens d'autors realitzat aquí ens permet començar a escatir la presència de la nissaga urgellenca en la literatura, no és encara una llista completa i hi falten algunes peces que no hem trobat o que anomenarem però no comentarem al mateix nivell que la resta, com és el cas de tres poemes relacionats amb la comtessa Elvira de Subirats.²

Per tal de no excedir-nos en l'extensió i poder aprofundir més en cada menció d'Urgell en particular, hem acotat la nostra investigació als segles XII-XIII, és a dir al període pròpiament trobadoresc, i ens hem centrat exclusivament en dues de les grans manifestacions de la cultura escrita a l'Edat Mitjana, la lírica i les cròniques, que *a priori* també es troben dominades per la promoció cultural del casal de Barcelona. Ara bé, cal tenir en compte que mentre el caràcter legitimador del gènere historiogràfic sembla indubtable —sobretot en el cas del *Llibre dels fets*, creat per un rei, i la *Crònica* de Desclot, associada a Pere *el Gran*—, la tendència monarcocèntrica de la lírica s'ha d'analitzar amb més cautela, perquè l'atzar de la conservació dels manuscrits pot ser un factor de distorsió. Ho podem constatar per exemple amb el cas del cançoner Gil, únic testimoni de gairebé un centenar de poemes de Cerverí de Girona; sense aquest còdex, hauria estat impossible

¹ Remarquem que Velasco i Fité (2016) ja han mesurat la rellevància dels comtes d'Urgell com a promotors artístics i culturals, però només toquen la literatura en referències de passada, excepte pel que fa a l'encàrrec de còdexs.

² A banda de les limitacions d'espai preestablertes, la manca i dispersió de la bibliografia i les circumstàncies del confinament han estat també condicionants per a la recerca, que caldrà completar en una revisió futura.

reconstruir el vincle profund i durador entre el trobador i els Cardona, ni la natura de la connexió amb el rei Pere II³ (Cabré, 2011).

Dins aquest marc prèviament establert, hem interpretat les al·lusions a la dinastia, el comtat o el bisbat d'Urgell d'un total de disset composicions poètiques de temàtica diversa —una *canço*, un *vers*, una *pastorela*, deu *sirventes*, dos *mig sirventes*, una *tenso* i una cobla esparsa inserida en una *vida*—, escrites pels set trobadors susdits. Pel que fa a les cròniques, n'hem estudiat tres que parlen a bastament del període històric que tractem, susceptibles de contenir informació útil sobre els Urgell: el *Llibre dels fets* de Jaume I, la *Crònica* de Desclot i les tres versions de les *Gesta Comitum Barchinonensium* —la primitiva (Cingolani, 2012a), la catalana (Cingolani, 2008) i la definitiva (Cingolani, 2012b). D'aquesta darrera obra és important remarcar que va ser composta per diversos copistes i que es diferencia de la resta per ser la més despullada de recursos narratius, amb apunts dedicats a tots els comtes d'Urgell —menys a Aurembiaix— estretament relacionats amb les entrades dels *Annals de Ripoll II* i dividits en dues fases de redacció diferents que confinen en la notícia d'Ermengol VII (Cingolani, 2012a: 17-101).

Per bé que prendrem en consideració tots dos gèneres, cal precisar que el nucli de la nostra recerca serà la poesia i que usarem les cròniques més aviat com a suport. Mentre que les *Gesta* ens serviran, sobretot, per establir una comparació amb les fonts historiogràfiques recents i veure què aporten de nou, l'obra de Desclot ens ajudarà a situar un poema de Cerverí, i el *Llibre dels fets*, l'única que analitzarem amb un cert deteniment, cobrirà un període d'aparent manca de poesia.

El present treball es troba dividit en cinc apartats; un per cada comte d'Urgell des d'Ermengol VI fins a Ermengol VIII, i després dos que agrupen les èpoques de Guerau IV de Cabrera, Aurembiaix i Ponç I, per una banda —moment força caòtic i sense reminiscències del mecenatge anterior—, i Àlvar I i Ermengol X, per l'altra —tots dos són tractats només per Cerverí, des d'una mateixa perspectiva. Cada apartat inclou un breu preàmbul sobre els esdeveniments que tingueren lloc durant la regència del/s comte/s en qüestió, seguit de les interpretacions de les peces vinculades amb Urgell, que es troben agrupades per autors i mantenen un ordre cronològic més o menys exacte depenent de la precisió amb què puguin ser datades. I finalment, per tal d'afavorir la lectura àgil dels poemes i de la nostra anàlisi, oferirem tot primer un panorama molt general dels comtes d'Urgell que, com la resta de marcs històrics introductoris, hem confegit sobretot a partir

³ La descoberta del Cançoner Gil és un dels elements que va permetre a Jordi Rubió i Balaguer de fer el discurs d'entrada a la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona (1957) sobre els Cardona i les lletres. Res semblant no s'ha intentat per Urgell.

de diverses fonts tant antigues com recents: l'extensa monografia en dos volums de Monfar (1853), els articles de Bertran (2016; 2007) i Sabaté (1995), l'obra de Sobrequés (1991), la versió definitiva de les *Gesta Comitum* (Cingolani, 2012b) i la genealogia d'Armand de Fluvià a la Gran Enciclopèdia Catalana (GEC, 1996). El fet de citar aquí aquests noms ens estalviarà d'incloure una gran quantitat de referències bibliogràfiques recurrents i, alhora, ens permetrà ressaltar aquelles aportacions específiques que es desmarquin del relat consensuat.

II

INTRODUCCIÓ AL COMTAT I ALS COMTES D'URGELL DURANT ELS SEGLES XII-XIII

EL COMTAT d'Urgell fou una divisió territorial i administrativa de la Catalunya Vella creada pels reis francs entre els anys 785-90, després que l'actual comarca de l'Alt Urgell o l'Urgellet fos annexada a l'imperi carolingi. Borrell I (813-820)⁴ és el primer senyor d'Urgell que coneixem, i des de la seva època fins la de Sunifred II (897-948), que va succeir el seu pare Guifré I *el Pelós* (870?-97), el comtat va estar vinculat sovint als de Conflent i Cerdanya. No seria fins la pujada al poder d'Ermengol I (992-1010), fill de Borrell II (948-92), que començaria la primera dinastia comtal (992-1231) i Urgell passaria a ser governat definitivament de manera privativa, com a feu del casal de Barcelona.

Al principi, el comtat comprenia només l'Urgellet i tenia la capital a la Seu, però a partir del segle X i sobretot al llarg del segle XI les fronteres començaren a avançar progressivament vers el sud en detriment de la taifa de Lleida, debilitada pels conflictes interns, i s'hi incorporaren els territoris de l'Urgell Mitjà i el Baix Urgell fins a Barbens i Linyola, poblacions ja limítrofes amb els territoris del comte de Barcelona. La participació activa en la Reconquesta per part dels senyors d'Urgell va durar fins a mitjan segle XII, amb la presa de Lleida (1149), i encara que més endavant van continuar intervenint en expedicions organitzades pels reis, en els segles XII-XIII la gran expansió territorial del comtat ja s'havia dut a terme i s'estava realitzant una important tasca repobladora; la capital passaria a ser Balaguer, ocupada el 1105, i Ermengol VI seria l'últim a enfrontar el perill andalusí per donar pas a una nova etapa d'estabilitat.

Durant la primera centúria d'independència feudal (992-1102), Urgell va ser regit per cinc comtes homònims: Ermengol I *de Còrdova* (992-1010), Ermengol II *el Pelegrí* (1010-38), Ermengol III *de Barbastre* (1038-65), Ermengol IV *de Gerb* (1065-92) i Ermengol V *de Moyeruça* (1092-1102). Només cal que ens fixem en els sobrenoms, en honor al lloc on van morir (*de Còrdova*, *de Moyeruça*⁵) o a una conquesta rellevant (*de Barbastre*, *de Gerb*), per intuir

⁴ En el cas dels comtes, les dates entre parèntesis corresponen als anys de govern d'Urgell. Totes les datacions de les figures històriques —a excepció dels trobadors— provenen de les fonts que hem usat per bastir la introducció general i el marc contextual de cada apartat, citades a la pàgina anterior.

⁵ Lloc que probablement correspon a Mollerussa d'Urgell però que ha estat interpretat erròniament com Mallorca per part del traductor català de les *Gesta Comitum* (Cingolani, 2008: 100). També podria tractar-se de Moyeruça del regne de Lleó (Sobrequés, 1991: 142).

que foren comtes guerrers i que destacaren per les seves gestes militars contra els sarraïns, sovint de manera conjunta amb el casal parent de Barcelona o el regne veí d'Aragó. Fins i tot Ermengol II, que va morir en romiatge a Terra Santa —d'aquí que l'anomenessin *el Pelegrí*—, fou testimoni d'un notable eixamplament dels límits del comtat.

Amb Ermengol VI (1102-54) comença la nostra època d'estudi, el segle XII, i alhora una període caracteritzat per un nou enfocament polític: els senyors d'Urgell van començar a relacionar-se amb altres regnes cristians peninsulars, especialment amb els de Castella i Lleó, cosa que els diferencià de la resta de barons catalans. Pel seu matrimoni amb María Ansúrez, filla del comte de Carrión Pedro Ansúrez, Ermengol V ja va romandre bona part de la seva vida a Castella, i el seu fill, tutelat per l'avi matern, li va seguir les passes i va absentar-se també d'Urgell per participar en els afers del rei Alfons VII; això sí, sense bandejar les seves obligacions a Catalunya ni abandonar els juraments cap al comte de Barcelona Ramon Berenguer IV, que l'emmenaren a participar en el cèlebre setge de Lleida.

Ermengol VII *de València* (1154-84) va continuar amb la política peninsular del seu pare i va servir Ferran II de Lleó quasi en condició de vassall, especialment durant la invasió de Castella després de la mort de Sanç III. Va portar una vida molt devota amb la seva esposa Dolça de Foix (Monfar, 1853: I, 394-422), que regentava els dominis urgellencs mentre ell era fora (Bertran, 1979: 41).

El govern d'Ermengol VIII (1184-1209) enceta una etapa més caòtica i conflictiva, marcada pels enfrontaments que sorgeixen entre els comtes d'Urgell i altres barons catalans. Mentre ell era viu, la disputa fou amb el casal de Foix i els vescomtes de Cabrera i d'Àger, que intentaven imposar la seva autoritat; després de la seva mort l'any 1209 sense descendència masculina, Guerau IV de Cabrera (1209-11/1213-26) va convertir-se en la principal preocupació de la comtessa vídua Elvira de Subirats i de l'única hereva Aurembiaix (1228-31), ja que pretenia usurpar el títol de comte d'Urgell creient-se'n el pretendent legítim per ser fill de Marquesa, germana d'Ermengol. Encara que Pere I *el Catòlic* va posar fi al conflicte a favor d'Elvira i va empresonar Guerau, la mort sobtada del rei a Muret el 1213 va permetre que el vescomte s'acabés apoderant d'Urgell i fos acceptat per Jaume I i els seus consellers, amb el benentès que hauria de cedir el comtat si Aurembiaix retornava per reclamar els seus drets.

Però la pau no va durar gaire temps: quan Aurembiaix va arribar a Lleida el 1228 després que s'anul·lés el seu matrimoni amb Àlvar Pérez, Guerau es va negar a complir el pacte i el rei Jaume va haver d'ajudar-la a recuperar el territori per les armes. Un cop establerta en el poder, va restar-hi per tres anys fins que morí el 1231 sense fills i llegà el

comtat al seu segon marit, l'infant Pere de Portugal, que el permutà amb el rei pel feu de Mallorca. La mort de la comtessa va suposar el final de la primera nissaga comtal d'Urgell i va provocar que, malgrat tot, la successió recaigués en els vescomtes de Cabrera, concretament en Ponç IV de Cabrera i I d'Urgell (1232-43), fill de Guerau IV, que esdevindria el primer comte de la segona dinastia (1232-1314). Ell ja havia administrat el comtat de forma intrusa durant uns anys (1226-28), quan el pare va ingressar a l'orde del Temple, i pel fet que era net de Marquesa va reivindicar amb molta força el seu dret fins a aconseguir que Jaume I l'investís oficialment.

Mort el comte Ponç el 1243, Urgell va passar al primogènit Ermengol IX (1243), que va perir en pocs dies, i després al segon fill, Àlvar (1243-67), nascut a Castella. Amb ell, el comtat va tornar a viure una altra època de guerra i misèria, va patir l'escissió de la part septentrional i es va veure envaït per una coalició de barons catalans encapçalada pels Montcada. Àlvar s'havia enemistat amb aquestes famílies nobles el 1256, quan repudià la seva primera esposa Constança, filla de Pere de Montcada, per acabar casant-se amb Cecília, germana del comte de Foix. La discòrdia originada pel matrimoni revocat va anar creixent i complicant-se amb el temps fins que va desembocar en una veritable guerra civil, i el plet d'Àlvar va ser portat pels bisbes i clergues més distingits de Catalunya. De fet, l'enrenou fou tan gros que, quan el comte morí el 1267, ho feu exiliat a Foix i consumit per la malaltia i el defalliment.

A Àlvar el succeí el primer fill que havia tingut amb Cecília, Ermengol X (1267-1314), i si bé d'un principi semblava que sumiria encara més Urgell en les revoltes nobiliàries (1275, 1278 i 1280), va acabar esdevenint un governant exemplar i un gran aliat del rei Pere II *el Gran*. Amb quinze anys ja el trobem al seu costat en les campanyes del nord d'Àfrica i Sicília (1282), després com a defensor en la invasió francesa de Felip II *l'Ardit* (1285), i encara més endavant, ja en temps d'altres monarques, va col·laborar en la presa de Menorca (1287) i en la guerra contra Frederic II de Sicília (1298-99), on va morir el seu germà Àlvar.

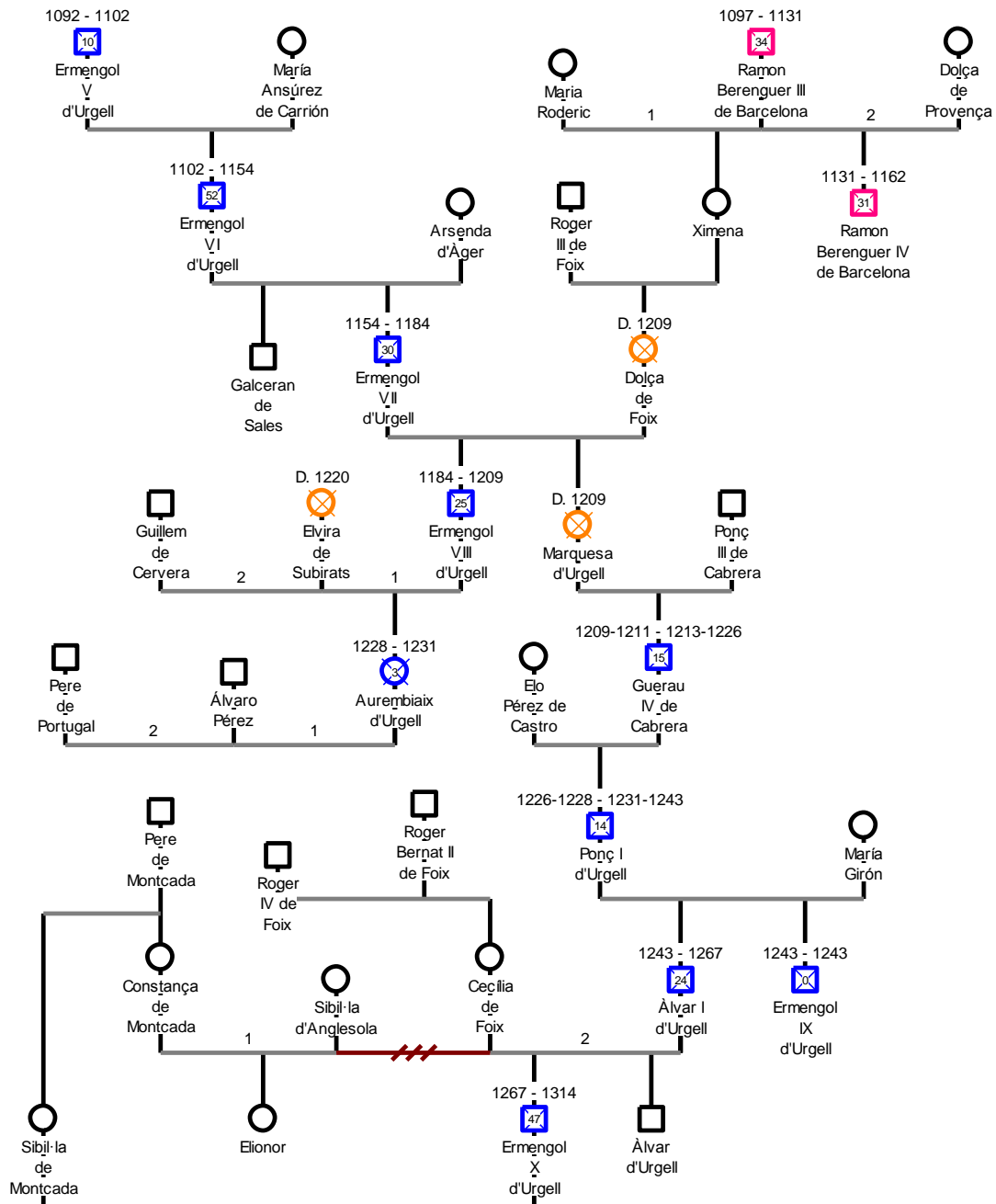
La fi del regnat d'Ermengol X el 1314 clou l'època que ens interessa i també la segona dinastia, ja que no va deixar hereus i el comtat va recaure en el rei Jaume II *el Just*. Urgell revertia així al casal de Barcelona després d'haver mantingut la seva independència durant més de quatre segles (Cingolani, 2012b: 147), i començava la tercera nissaga comtal (1314-1413), conformada per tres nobles de la casa reial barcelonina que pujarien al poder en acabar el regnat d'Alfons III *el Benigne* (1327-36): els comtes Jaume I (1347), Pere II (1347-1408) i Jaume II *el Dissortat* (1408-13). Aquest últim va ser desposseït violentament el

1413 per Ferran d'Antequera, fet que va ocasionar la supressió dels títols de comte d'Urgell i vescomte d'Àger, i després de la incorporació a la corona del vescomtat de Castellbò en temps de Ferran II *el Catòlic* (1548) es va esborrar, a la fi, la darrera traça del comtat d'Urgell, que amb una pervivència total de set segles es considera el més longeu de tots els antics comtats catalans.

Ara que hem aportat la informació històrica bàsica i refrescat la memòria del lector ja podem endinsar-nos en el cos del treball, que són les interpretacions dels textos que mencionen el casal. Però abans, per tenir aquesta cronologia una mica més endreçada i reduïda, adjuntarem un arbre genealògic dels Urgell que abraça els segles XII-XIII, amb els personatges més rellevants pel nostre estudi.

III

GENEALOGIA DEL CASAL D'URGELL DURANT ELS SEGLES XII-XIII⁶

⁶ No és un arbre genealògic complet de la nissaga urgellenca entre els segles XII-XIII; només conté aquells personatges que apareixen al treball i són importants per a la nostra recerca. El color blau marca els comtes d'Urgell, el rosat els de Barcelona i el taronja les tres dames que, com veurem, destacaran pel seu pes en la literatura. Només aquests individus tenen dates de govern (en el cas dels comtes) o de naixement/defunció (en el cas de les dames). Quan hi ha bigàmia, el nombre en petit marca l'ordre dels casaments. La línia que uneix Sibylla d'Anglesola amb Àlvar I es troba tallada perquè les esposalles mai no es van dur a terme. L'arbre ha estat confeït a partir de les fonts històriques citades al final del capítol I (p. 10).

IV

EL CASAL D'URGELL A LA POESIA TROBADORESCA I LES CRÒNIQUES CATALANES MEDIEVALS: SEGLES XII-XIII

1. L'ÈPOCA D'ERMENGOL VI (1102-1154)

EN MORIR Ermengol V l'any 1102, les fronteres d'Urgell es trobaven en greu perill. Si bé és cert que durant la breu vida d'aquest comte es van aconseguir progressos militars remarcables i s'havia arribat a ocupar Balaguer per un temps (1100-1101), que des de finals del segle XI havia estat l'objectiu últim de l'esforç de guerra del casal d'Urgell, l'arribada dels almoràvits a Lleida (1102) acaba trasbalsant per complet la situació i posa els cristians a la defensiva. Aquest enfortiment dels musulmans, i sobretot la caiguda d'Ermengol V en batalla, van donar peu a una invasió i potser també a un aixecament de la població andalusina amb l'epicentre a la ciutat de Balaguer, que va desfermar el caos arreu del territori.

Aleshores a Urgell hi governava el vescomte Guerau III de Cabrera (Monfar, 1853: I, 375) perquè el petit Ermengol VI era a Castella sota la tutela de l'avi matern Pedro Ansúrez, comte de Carrión i senyor de Valladolid. Això era així, d'acord amb el que hem dit anteriorment, perquè els comtes d'Urgell havien començat a establir vincles amb altres regnes de dins i fora de la Península en un procés que s'allargaria durant segles, i que va iniciar-se amb el casament d'Ermengol V amb Maria Ansúrez, filla de Pedro, l'any 1095. Per això trobarem moltes vegades els Urgell a Castella, Lleó o Provença, prenent part en els afers dels reis estrangers, administrant les propietats que tenen allà, o bé essent-hi educats abans de prendre possessió del comtat. Cal tenir ben present aquest fet, que serà cabdal per contextualitzar el poema que comentarem tot seguit.

Pedro Ansúrez va arribar a Catalunya acompanyat de l'esposa i el net per pacificar la regió i posar setge a Balaguer, que capitulà el 1105. Deu anys després hi tornava Ermengol VI, ja major d'edat, per casar-se amb Arsenda d'Àger. A partir d'aleshores visitaria Urgell de tant en tant i secundaria el rei d'Aragó i el comte de Barcelona en els seus afers —el trobem al costat d'Alfons I *el Bataller* en la conquesta de Saragossa el 1118, lluitant contra els almoràvits a Corbins el 1126 i participant en l'expedició organitzada per Ramon Berenguer IV a Provença l'any 1144— però passaria la major part de la seva vida a Castella, com es pot palesar per la gran quantitat de documents que va expedir des d'allà

(Monfar, 1853: I, 372-379) i per l'afecte que, segons diuen les *Gesta Comitum* (XIII, §5, 88),⁷ li professava el rei castellà Alfons VII, perfectament explicable si tenim en compte que va ajudar-lo en les campanyes d'Almeria (1147) i Còrdova (1150) i va donar-li suport quan va reclamar el regne d'Aragó (1134), que finalment va recaure en Ramir II *el Monjo*. Però la feta més rellevant per la qual és recordat Ermengol VI, sobretot per les *Gesta*, no la va realitzar al costat del monarca castellà, sinó del comte de Barcelona: es tracta de la seva participació decisiva en la conquesta de Lleida l'any 1149, un afer que li va resultar doblement profitós perquè va significar la fi del perill sarraí i perquè va poder obtenir, en feu del comte, la senyoria de la ciutat i la tercera part de la propietat dominical.

No hi ha dubte que el regnat d'Ermengol VI va ser molt pròsper, especialment perquè va poder assegurar Balaguer i portar la pau a les fronteres. Però dels 52 anys que va governar —és el comte que va fer-ho per més temps—, a nosaltres només ens concerneixen uns pocs; aquells que ens serviran per interpretar els versos de l'única composició que esmenta Urgell en una data tan reculada.

1.1. Marcabrú

LAUTOR que obre la nostra antologia és un dels trobadors més antics que coneixem i el primer que va mencionar els comtes-reis de Barcelona, concretament Ramon Berenguer IV, iniciant així una relació entre els poetes i la cort catalana que, si bé aleshores es mostrava de manera tímida i molt puntual, duraria més de tres segles i prendria una gran volada a partir del regnat d'Alfons I *el Cast.* Es tracta, evidentment, de Marcabrú (ca. 1130-1149),⁸ poeta conegut per les seves composicions de caire moralista sobre alguns aspectes de l'amor, per la condemna de l'adulteri, i la promoció de les croades, tot en un to marcadament agre, contundent i satíric a l'hora d'alliçonar tots aquells poetes o cortesans que adopten mals costums (Riquer, 1975: 170-77).

La referència més antiga al comte de Barcelona per part de Marcabrú data del 1137-38 i es troba al poema *Empeiraire, per mi mezeis* (PC 293,22),⁹ en què l'insta a participar en els exèrcits croats que lluiten a l'interior de la Península. Més endavant, cap al 1148-49, el torna a mencionar, ara directament, a *Pax in nomine Domini* (PC 293,35), i l'elogia per les

⁷ Totes les citacions directes i indirectes de les *Gesta Comitum* remetent a la versió definitiva, editada per Cingolani (2012b).

⁸ Datació proposada per Gaunt et al. (2000).

⁹ Les sigles «PC» i les xifres que apareixen al costat de la primera citació d'un poema fan referència a la posició que ocupen, respectivament, el trobador i la peça dins el repertori d'Alfred Pillet i Henry Carstens (1933). Es tracta del mètode d'identificació estàndard d'autors i composicions trobadoresques.

conquestes de Provença, Lleida i Tortosa. Cap dels dos esments no evidencia un vincle proper entre Marcabré i el comte, però són proves de l'interès creixent dels trobadors per la política i les relacions de poder dins la Corona d'Aragó (Cabré, 2013: 223-24).

A banda d'aquestes peces, només en trobem una altra en tot el corpus del poeta que mencioni un personatge català, i és la que ens interessa pel tema de la nostra recerca: *Hueymais dey esser alegrans* (I; PC 293,34). Urgell —el comtat— hi apareix com a destinació a la *tornada*, però el poema no fou tramès al comte Ermengol VI, com diu Miriam Cabré (2013: 224), sinó a un tal «En Cabreira» que, segons veurem de seguida, sembla que es tracta del vescomte regent Guerau III de Cabrera. Però, abans de parlar *in extenso* d'aquesta primera menció d'Urgell, més aviat indirecta, potser seria adient explicar el contingut general de la peça, tan representativa de l'estil de Marcabré.

1.1.1. *Hueymais dey esser alegrans*

HUEYMAIS *dey esser alegrans* és un sirventès de to moral que carrega contra el declivi de les virtuts cortesanes (I,¹⁰ 12-14; «cortezia, ni ben estar, / ni pretz, ni valor, ni deport / vas nulha part no vey renhar»), però sobretot contra els llagoters, l'amor adúlter i les dones, a les quals, al llarg de tres cobles impregnades de misogínia, el trobador tatxa d'enganyoses, perverses i luxurioses —les anomena literalment «putas ardents cremans» (I, 31)— i les considera la perdició total dels homes. Seguint un dels tòpics més establerts en la lírica trobadoresca, el poema comença amb un exordi primaveral (I, 2-4; «l'aura doussa vey venir, / et auch lays e voutas e chans / dels auzelhs que·m fan esbaudir») que es va torçant a mesura que se'ns explica com, tot i l'arribada del «gen temps» (I, 5), que és quan hauria de florir l'amor pur, la cortesia va a la baixa i l'avarícia i l'engany es troben arreu.

Cal destacar també la presència d'una mena d'humor que connecta amb el de Guillem de Peitieu, a qui Marcabré podria estar al·ludint. Això queda palès especialment a la següent *tornada*, que conté la dedicatòria a «En Cabreira»:

Messatgier cortes, ben parlans,
 vai t'en en Urgelh ses falhir,
 e sias del vers despleyans
 a·n Cabreira, que lo remir,

¹⁰ Les xifres romanes al costat de l'índex Pillet-Carstens dels disset poemes relacionats amb Urgell i de les citacions directes o indirectes dels versos remetent a la posició que ocupen aquestes composicions a l'Annex I, on es poden llegir íntegrament (I-XVII).

e potz li dir senes guabar,
 qu'en tal loc ai tornat ma sort
 on elh poiria pro muzar.

*Missatger cortès, ben parlant, ves-te'n a Urgell sens fallir, i desplega el meu poema a En Cabrera, perquè el contempli, i pots dir-li sense exageració que he posat la meua sort en tal lloc on ell podria esperar el profit en va.*¹¹ (I, 43-49)

Els dos últims versos, possiblement els més obscurs del poema si no es coneixen els artificis d'aquesta mena de lírica, poden simbolitzar la superioritat de l'amor del trobador a l'estil de Guillem IX: mentre la resta d'amants es vanten i parlen, ell aconsegueix ser estimat de debò. Tanmateix, pel fet que aquí l'expressió culmina un poema moral —i no tenim constància que Marcabré es declarés mai servidor d'una dama—, és més probable que serveixi per parodiar la tècnica del *gap* amorós (fanfarronada), volent dir que ell, el poeta, es troba en una posició moral que el vescomte no pot ni somiar (I, 48-49; «en tal loc ai tornat ma sort / on elh poiria pro muzar»). També pot significar que escriu des d'una cort excel·lent, on es respecten els valors que s'esforça a defensar —probablement la castellana, com veurem—, o fins i tot que està amb una dama que no és com les que ha criticat al llarg de la peça, de forma tan brutal i directa. En tot cas, sembla segur que la *tornada* té un component de broma i de desafiament, sobretot perquè diu que parla «sens guabar» (I, 47; sense exagerar), potser en base a alguna anècdota i imitant la forma del primer trobador d'obra coneguda.

Pel que fa a «En Cabreira», François Pirot (1972: 146-47) l'identifica, tal com hem indicat, amb Guerau III de Cabrera, vescomte de Girona i d'Àger (1144-ca. 1145) i primer vescomte de Cabrera (ca. 1145-ca. 1180), fill de Ponç II Guerau, l'anomenat *Ponce de Cabrera*.¹² És, en efecte, el mateix Guerau a qui tradicionalment s'ha atribuït un famós *ensenhamen* de 216 versos adreçat al seu joglar Cabra per tal d'instruir-lo, encara que si la datació del poema feta per Stefano M. Cingolani és correcta (1196-98, en comptes de 1150-70) ja no en podria ser l'autor.¹³ A partir de l'associació feta per Pirot, Gaunt et al. (2000: 428) proposen que el poema de Marcabré va ser compost entre 1145 i 1150, pel fet que Guerau encara era menor d'edat l'any 1145 (se sap que va néixer abans de 1136, i que va

¹¹ Traducció adaptada de Gaunt, S., Harvey, R. i Paterson, L. (2000, 428-30).

¹² El lligam paternofamiliar entre aquests dos personatges a través de Sancha ha plantejat molts dubtes als historiadors pel fet que es consideraven la mateixa persona. Pirot anomenà aquest debat «el problema del comte Ponç», que avui dia ja es troba més que resolt (Martínez Giralt, 2015: 32-33).

¹³ Ho seria Guerau IV de Cabrera, el seu net (Gaunt et al., 2000: 428; Martínez Giralt, 2015: 33).

morir entre 1165 i 1166). També plantegen la hipòtesi que el destinatari no sigui ell sinó el seu pare, encara que la consideren poc probable.

Si acceptem que el poema va ser enviat a Guerau III entre 1145 i 1150, encara ens resten dues qüestions importants per contestar: com és que l'autor el tramet a Urgell? I quina relació tenia Guerau amb Ermengol VI? Ja hem explicat que el comte va passar gran part de la seva vida a Castella, especialment de petit amb la seva mare, i també d'adult, quan va heretar Valladolid de l'avi matern i va esdevenir un dels millors aliats d'Alfons VII. Pel que sembla, Ermengol va romandre més temps allà que no pas al seu comtat, i és evident que mentrestant Urgell necessitava algú que el governés. Diego Monfar (1853: I, 375) ja parla d'un vescomte anomenat «Geraldo» que regia el territori en nom d'Ermengol, i el matrimoni entre el comte i Arsenda d'Àger, germana de Ponç II Guerau i, per tant, tia de Guerau III, confirma la proximitat de tots dos casals (Sobrequés, 1991: 20). Aquests vincles incipients entre els Cabrera i els Urgell, que s'enfortirien més endavant amb el casament de Ponç III i Marquesa, poden explicar per què els Cabrera actuaven com a governadors *de facto* a Urgell en el lloc del cinquè i sisè Ermengol, que van ser els primers a relacionar-se amb la noblesa castellana i, per conseqüència, van allunyar-se del comtat durant llargs períodes de temps.

Per la seva banda, els Cabrera també s'havien incorporat a la llista de nobles catalans que prendrien part en els afers dels regnes de Castella i Lleó. Segons Alejandro Martínez Giralt (2015: 32), el primer a fer-ho va ser Guerau II Ponç, pare de Ponç II Guerau, i aquest últim va arribar a combatre al costat d'Alfons VII i a convertir-se en el seu majordom —per això mateix se'l va conèixer després com *Ponce de Cabrera*. Resulta lògic, doncs, que Marcabré establís el primer contacte amb Guerau III a Castella (Gaunt et al., 2000: 5) i que després li escrigués el poema estudiat mentre aquest darrer es trobava a Urgell com a regent, en una de les habituals absències d'Ermengol, probablement des de la cort castellana. Entre 1145 i 1150, que és quan hem datat el poema a partir de la proposta de Gaunt et al. (2000: 428), el comte apareix com a confirmador de dues donacions d'Alfons VII, una a l'església de Santiago de Mezeruela (1146) i una altra a l'arquebisbe de Toledo (1149), i també va participar en l'expedició a Almeria (1147) i va prendre part en la conquesta de Lleida (1149) amb Ramon Berenguer IV (Monfar, 1853: I, 379-86). En qualsevol d'aquestes sortides del comte, i en moltes altres ocasions possibles, Marcabré hauria tramès la seva composició a Urgell perquè l'escoltés Guerau.

Amb el que hem dit ja podem contestar les dues preguntes que ens feiem: el poeta envia el poema a Urgell perquè el seu destinatari és allà, i no pas de visita, sinó en qualitat

de regent mentre el comte es troba lluny, com portava fent des que Ermengol VI era un infant sota la tutela de Pedro Ansúrez a Castella. Marcabré es relaciona amb Guerau III, no pas amb Ermengol, i Urgell és esmentat només com a lloc de destinació de la peça. Per tant, ni les cobles ni la *tornada* no ens indiquen un vincle amb Urgell, més enllà d'aportar evidència dels lligams que començaven a establir amb els Cabrera, però sí que documenten, per primera vegada, la circulació de la lírica dels trobadors en terres urgellenques.

2. L'ÈPOCA D'ERMENGOL VII (1154-1184)

AMB LA CONQUESTA de la taifa de Lleida l'any 1149 i la subsegüent pacificació d'Urgell, Ermengol VI aconsegueix eradicar per sempre l'amenaça sarraïna a les fronteres, però alhora elimina les possibilitats d'expansió territorial del comtat. És segurament per això, i també per administrar la resta de feus que li havien pervingut i continuar amb la tradició familiar començada pel seu avi, que Ermengol VII (1154-84) va interessar-se per la política dels regnes peninsulars occidentals, especialment la de Lleó, lluny de les seves possessions a Catalunya.

La mort del rei Alfons VII, que com hem vist tenia en gran estima el comte Ermengol VI, va provocar que els regnes de Castella i Lleó tornessin a separar-se i passessin a ser governats, respectivament, pels seus fills Sanç i Ferran. Ermengol VII, hereu de Valladolid, va servir Ferran II de Lleó com a majordom i va esdevenir un dels seus millors aliats, fins al punt que va prendre part en la invasió de Castella després de la mort de Sanç III i en la presa d'Alcántara (1167), i va ser recompensat pel rei amb la tinència de nombrosos castells, entre altres concessions i franquícies. Aquesta participació tan activa en els afers de Lleó va provocar que, tal com li passava al seu predecessor, no visités el comtat amb massa freqüència. A banda de la seva signatura en les cartes de privilegis concedides a Agramunt (1163) i a Balaguer (1174) i en l'acta de fundació de la canònica premostratenca de Bellpuig de les Avellanes (1166), que esdevindria el lloc d'enterrament d'ell i els seus familiars, trobem pocs indicis de la presència del comte a Urgell.

Les *Gesta Comitum* (XIX, §1, 106)¹⁴ només mencionen dues particularitats de la vida d'Ermengol VII: que va morir a València l'any 1184 a mans d'uns cristians juntament amb

¹⁴ Segons indica Cingolani (2012a: 143-144), la notícia d'Ermengol VII marca la frontera entre la versió primitiva de les *Gesta Comitum* i els afegits posteriors, impossibles de datar. La primera part de l'apunt fou composta abans de 1184 perquè dona el comte encara viu, i la segona abans de la redacció de la versió

el seu germà Galceran de Sales —per això va passar a la història amb el sobrenom *de València*—, fet que ens confirma també Monfar (1853: I, 415) afegint-hi altres versions; i el que més ens interessa, que va casar-se amb «la neboda del molt il·lustre senyor Ramon Berenguer [IV], comte de Barcelona i príncep d'Aragó, de la qual engendrà el seu fill Ermengol [VIII]» (XIX, §1, 107). En una nota a la versió definitiva de les *Gesta*, Cingolani (2012b: 107) identifica l'esposa d'Ermengol VII amb Dolça de Foix (? - 1209), filla de Roger III de Foix i Ximena. Dolça era neta de Ramon Berenguer III perquè Ximena descendia del primer matrimoni d'aquest comte amb Maria Roderic, i alhora neboda de Ramon Berenguer IV, tal com diuen les *Gesta*, perquè ell era fill de la segona esposa de Ramon Berenguer III, Dolça de Provença.¹⁵

Però no totes les fonts històriques han associat l'esposa d'Ermengol VII amb Dolça de Foix. Monfar (1853: I, 416) i els filòlegs que se n'havien ocupat darrere d'ell, com Boutière i Schutz (1950: 77), l'havien identificat erròniament amb la filla de Ramon Berenguer IV, Dolça de Barcelona (ca. 1155-98), que no era esposa d'Ermengol VII sinó de Sanç I de Portugal. Sobrequés (1991) encara plantejava dubtes sobre el tema, però els estudis recents, com els de Bertran (1979: 41-50) i Cingolani, ja s'acorden a pensar que la Dolça d'Ermengol era de Foix i no de Barcelona. Per interpretar els poemes que veurem tot seguit, en què la comtessa tindrà un paper més que rellevant, ens adherirem a la darrera identificació, la més moderna, recolzada també pel text de les *Gesta*.

A banda d'exposar aquesta incongruència i el fet que fou una figura cabdal en la història del comtat d'Urgell per la seva tasca política i administrativa (Bertran, 1979: 41), regent durant les prolongades absències del marit i fundadora del monestir cistercenc femení de Les Franqueses (1186), podem afegir també que Dolça de Foix va ser la comtessa d'Urgell —no n'hi havia cap altra l'any 1174— que va enviar una corona a la famosa cort de Belcaire per premiar Guillem Mita, un poeta de qui no se sap res ni es conserva cap peça, i que només apareix a l'obra de Geoffrey de Vigeois, l'únic cronista que explica el fet de la corona: «Comitissa d'Orgel coronam pretiatam xl. millia solidorum ibídem misit. Disposuerunt enim Guillermmum Mita vocari regem super histriones universos [...]» (Boutière i Schutz, 1950: 77; Riquer, 1975: 423). Fos o no certa aquesta anècdota, ens pot servir per indiciar una possible vinculació dels Urgell, i especialment de la comtessa, amb el món de la poesia i la cultura trobadoresca de l'època, sobretot d'enllà dels Pirineus

catalana (Cingolani, 2008). Per tant, totes les mencions de la crònica que fem a partir d'aquí ja no pertanyeran al text original.

¹⁵ Per veure més clarament aquests vincles familiars intricats, cf. arbre genealògic a la p. 15.

per ser originària de Foix, que quedarà encara més palesa quan analitzem les obres del trobador que inaugura aquest apartat.

2.1. Raimbaut d'Aurenga

AMB LA PUJADA al poder d'Alfons I *el Cast* (1162-96) es produeix un gran canvi en la relació que mantenen els trobadors amb la cort catalana, pel fet que esdevé el primer monarca que promou activament el conreu de la lírica trobadoresca tot seguint una estratègia que, com bé apuntava Martí de Riquer (1959: 177-201), li havia de servir per legitimar-se com a sobirà de Provença enfront del seu gran enemic, el comte de Tolosa. En aquesta avinentesa tan favorable a la creació de poesia, són molts els trobadors que comencen a interessar-se per la figura del rei d'Aragó i que apareixen vinculats a la seva cort, entre els quals es troba Raimbaut d'Aurenga (ca. 1144-1173),¹⁶ que a més de ser un dels poetes més importants i exemplars del període, amb composicions que destaquen per l'humorisme (*foudatz*), les caricatures d'ell mateix i la presència del *gap*, era també un gran baró feudal, senyor d'Aurenja i d'Omelàs. En certa manera, es pot comptar entre els poetes aristocràtics burlescos que posseïen una cultura sòlida i un gran bagatge intel·lectual, i es dedicaven a escriure com a passatemps¹⁷ (Riquer, 1975: 424-25).

Des de la infantesa, Raimbaut es troba vinculat amb les famílies de Baux i Montpeller. Els seus pares, Guillem d'Omelàs i Tiburga, l'havien deixat en mans de dos nobles, Bertran de Baux i Guillem VII de Montpeller, i és a través d'aquest últim, cosí i guardià, que va entrar en contacte amb la cort del rei Alfons *el Cast*, ja que Guillem VII va ser-ne un bon aliat i va esdevenir, fins i tot, vassall directe seu. Segons Walter T. Pattison (1952: 9), el poeta-senyor d'Aurenja va visitar Catalunya, un particular sobre el qual convindria trobar dades històriques, i va fer referència al casal de Barcelona en tres peces diferents: *A mon vers dirai chansso* (PC 389,7), *Cars, douz e fenhez del bederesc* (PC 389,22) i *Parliers ... en chan* (PC 389,33), on sembla que també expressa el seu amor per una dama catalana («Catalana am»). A part d'aquestes composicions, també són molt significatives —i poc estudiades— les dues poesies en què Raimbaut menciona Urgell. Pattison només n'inclou una, *Assatz m'es bel* (III; PC 389,17), però també hi hem de sumar *Amics Rossignol* (II; PC 389,6a), que comentarem tot primer.

¹⁶ Datació de Pattison (1952: 12, 25).

¹⁷ Aquí podríem destacar també Guillem de Peitieu i Guillem de Berguedà. D'aquest últim en parlarem tot seguit.

2.1.1. *Amics Rossignol*

És un fet conegut per tots els estudiosos de la matèria que les *vidas* no es poden utilitzar per reconstruir la biografia dels trobadors de forma històricament acurada, ja que van ser escrites per autors posteriors que en alguns casos en sabien tan poc com nosaltres —o menys— i es basaven, en gran part, en el que deien les seves poesies (Pattison, 1952: 3). Tanmateix, no deixen de ser textos de gran interès literari, i encara que poc fiables, ens poden ajudar a establir les bases de futures recerques. I diem això perquè *Amics Rossignol*, potser la composició vinculada als Urgell més singular que tractarem, és una cobla esparsa inserida només a la *vida* de Raimbaut d'Aurenga i pertanyent, pel que sembla, a un poema perdut més extens. Com que és tan breu, podem afegir-la aquí tota sencera:¹⁸

Amics Rossignol,
 si tot as gran dol
 per la mi'amor t'esjau
 ab una leu chanzoneta
 que'm portaras a jornau
 a la contessa valen,
 lai en Urgel per presen.

*Amic Rossinyol, encara que tinguis gran dol, alegra't per la meua amor amb una lleu cançoneta que portaràs per mi a l'alba a la noble comtessa, que es troba allà a Urgell.*¹⁹ (II)

El sentit és transparent: Raimbaut envia el poema a través d'un joglar anomenat Rossinyol per expressar el seu amor a la comtessa d'Urgell. Però per copsar-ne bé el significat no ens hem de cenyir a la lectura dels versos sinó també al text de la *vida*, que de fet incorpora la cobla per donar més pes a allò que explica sobre la relació entre el trobador i la comtessa. En resum, afirma que tots dos s'enamoraren sense veure's a l'estil de la *vida* de Jaufre Rudel («Raimbautz, sense veser leis, per lo gran ben qu'en ausia dire, si s'enamorat d'ella & ella de lui»), que la comtessa va fer-se monja abans que es poguessin trobar en persona («don ieu ausi dir ad ella, qu'era ja morgua, que, s'el i fos venguz, ella l'auria fait plaser»), i d'alguna manera converteix aquest amor *de loing* en la causa per la qual Raimbaut morí sense descendència masculina («Aisi leis aman, Raimbauz mori senes fillol

¹⁸ Tant el poema com el text de la *vida* es troben a Boutière i Schutz (1950: 76-77).

¹⁹ Traducció pròpia.

mascle»). És, com veiem, el típic amor expressat en els poemes dels trobadors, tan bonic i delectant com irreal.

Recordem que l'única comtessa d'Urgell viva en temps de Raimbaut fou Dolça de Foix, de manera que, en l'improbable cas que el que diu la *vida* sigui cert, el trobador hi hauria mantingut una relació —no necessàriament amorosa— i li hauria enviat a ella el poema. Tanmateix, hem de tenir en compte que la *vida* no identifica l'estimada de Raimbaut amb Dolça —ni de Foix, ni de Barcelona—, sinó amb una «Lombarda, filla del marques de Busca», que no s'ha pogut identificar. Dolça no descendia de cap marquès, sinó del comte Roger III de Foix, mentre que els senyors de Busca, pel que diuen Boutière i Schutz (1950: 77), eren una branca del casal de Montferrat. Pot ser que Dolça tingués alguna connexió italiana, però davant de tot hem de reiterar la poca fiabilitat de les *vidas* i el fet que la de Raimbaut ja s'equivoca: afirma que el trobador va tenir dues filles que van heretar Aurenja, l'una casada amb el senyor d'Agout i l'altra amb un noble de la família dels Baux, quan en realitat ell no menciona cap filla al testament i va ser la seva germana Tiburga que es va emparentar amb els Baux i va heretar, juntament amb l'altra germana Tiburgeta, les seves possessions (Pattison, 1952: 26).

De fet, com que *Amics Rossignol* no es troba enlloc més que a la *vida* de Raimbaut, és talment possible que la cobla fos inventada pel biògraf a fi de donar versemblança al seu escrit, cosa que llençaria per terra tot el que hem especulat sobre la relació entre el trobador i Dolça de Foix. Això, és clar, si no tinguéssim cap altra prova de l'existència d'aquest vincle, però resulta que sí que en tenim, pel fet que Raimbaut afirma en una altra peça que «Catalana am» (PC 389,33) i, sobretot, pel que diuen les dues *tornadas* del poema següent.

2.1.2. Assatz m'es bel

LALTRA composició en què el senyor d'Aurenja menciona Urgell, *Assatz m'es bel*, ja no és una cobla escadussera sinó un vers íntegre de set cobles que ens ha pervingut en sis manuscrits diferents, i que Pattison incorpora a la seva edició (1952: 121-25). Encara que el tema general torna a ser amorós, el trobador dedica la major part del poema a criticar aquells que malparlen d'ell per escriure d'una forma massa poc seriosa (III, 7; «ab sen d'enfan») o que el consideren *folh*; afirmant, en to de broma i seguint la tècnica del *gap*, que el seu coneixement és superior al de la resta (III, 15-17; «qu'en sai mielhs ver / [...] que·l trop parlan»), que sap estimar millor que ningú (III, 34-35; «qu'am si ses tric / lieys qu'amar deg»), i que no elogiarà els altres si abans no l'elogien a ell (III, 48-49; «que ducx ni reg / no

prez, si no·m prez' eissamens»). Ho rebla tot plegat amb una cobla contra els llagoters, una *tornada* solta en què maleeix els rics i unes altres dues, molt significatives per a nosaltres, que s'han de llegir seguides:

E·t voill pregar,
vers, ab diz car
que lai en Urgel te prezens,

I et vull pregar, vers amb rimes cares, que et presentis allà a Urgell,

Ab talen car,
si·m fai amar.
E·l bon esper qu'eu n'ai guirens!

*i em facis ser estimat amb sentiment veritable. I espero bones noves, que en tinc testimoni!*²⁰ (III, 67-72)

Veiem que Raimbaut torna a mencionar Urgell, i a simple vista sembla que envia els versos a una dama que, des del comtat, l'havia d'estimar «ab talen car». La lectura que hem fet d'*Amics Rossignol* i de la *vida* del trobador ens porta a pensar que es tracta de la comtessa, i si és així, no podia ser cap altra que Dolça de Foix, esposa d'Ermengol VII.

Amb aquesta segona troballa en un poema d'atribució clara i, per tant, no subjecta a la credibilitat del text biogràfic escrit *a posteriori*, podem confirmar, de forma molt més segura que no pas amb els altres poemes que hem vist fins ara, l'existència d'una relació entre els trobadors i els Urgell i el contacte del casal noble amb un dels cercles lírics més important de l'època. Falta constatar si la destinatària d'*Assatz m'es bel* és realment la comtessa, però, pel que hem dit al comentari d'*Amics Rossignol* i pel que sabem de la seva tasca de govern i promoció de la cultura, que es va vehicular a través de donacions a ordes monàstics i contribucions a esdeveniments festius com el de Bellcaire, sembla que era ella el veritable nexa entre la cort urgellenca i els poetes provençals. Dolça podria haver conegut Raimbaut en alguna solemnitat propera que congregués molts trobadors i mecenes, com les esposalles entre Alfons VIII de Castella i Elionor Plantagenet celebrades l'any 1170 a Tarassona (Cerda, 2016: 63-96) —enlloc de Poitiers com afirmen Guida i Larghi (2013: 217)—, però no pas a les noces entre Alfons *el Cast* i Sança de Castella a Sant Salvador de Saragossa el 1174 ni tampoc a la trobada del mateix any a Bellcaire, en contra del que indica

²⁰ Traduccions adaptades de Pattison (1958: 123).

Riquer (1975: 423), pel fet que el trobador havia mort uns mesos abans, al maig de 1173 (Pattison, 1952: 25).

Amb tot, el que podem extreure de les dues peces de Raimbaut és que els Urgell començaven a gaudir d'un cert prestigi dins el món de la cortesia i la cultura trobadoresca a mitjans del segle XII, segurament afavorit pel nou enfocament polític del rei Alfons, que començava a ser imitat per la noblesa, i per la relació propera que podia tenir la comtessa Dolça, poderosa dama originària de Foix, amb les corts del *Midi*. Es tracta, sens dubte, d'un moment molt interessant per les noves relacions entre els senyors i els poetes, condicionades per l'estira-i-arronsa entre el monarca d'Aragó i el comte de Tolosa, i precedent, de poc, a l'època d'esplendor dels sirventesos de Guillem de Berguedà i Bertran de Born, que ocuparan un lloc privilegiat en les properes pàgines.

2.2. Guillem de Berguedà

EL SEGON trobador que fa referència als Urgell durant l'època d'Ermengol VII —i també durant una part de la d'Ermengol VIII, que va pujar al poder l'any 1184— és Guillem de Berguedà (a. 1138-ca. 1196),²¹ el gran autor de sirventesos, fill del vescomte de Berguedà. Era, doncs, també senyor feudal com Raimbaut, i va destacar per compondre un bon nombre de peces que es troben entre les més agressives i mordaces de tota la lírica trobadoresca, dirigides contra els seus rivals polítics.

Entre els adversaris que va criticar al llarg de la seva vida cal destacar, abans que cap altre, el rei Alfons I *el Cast*, de qui fou el més gran detractor i, segurament, també l'instigador dels atacs que li va dirigir posteriorment Bertran de Born (Riquer, 1996: 15-72). A banda de l'enemistat vers el monarca, que li va costar un empresonament i va derivar en la seva participació activa en una revolta nobiliària (1191-94), Guillem també va desavenir-se per temporades amb altres nobles catalans com Pere de Berga, Ponç de Mataplana o el vescomte Ramon Folc de Cardona, i els va dedicar cicles sencers de sirventesos ofensius. Cal afegir que, en el cas d'aquest últim, els impropis no es van quedar només en paraules: el trobador va acabar assassinant-lo a traïció l'any 1175, fet que va ser immediatament punit pel rei i que, si bé Riquer (1996: 15-34) afirma que va suposar un canvi radical en la seva existència i el convertiria en pròfug a Catalunya, sembla que només va comportar

²¹ Datació de Riquer (1996).

represàlies econòmiques i la pèrdua del títol de vescomte de Berguedà, que mai no va heretar del seu pare (Grifoll, 2017).

Però els poemes que ens concerneixen no són els que va enviar a cap d'aquests nobles sinó els que va compondre en contra d'Arnau de Pereixens, bisbe d'Urgell de 1167 a 1195: *Chasson ai comensada* (V, PC 210,7) *Un sirventes vuoill nou far en rim'estraigna* (VI, PC 210,21), *Mal o fe lo bisbe d'Urgel* (VII, PC 210,15) i *Ben fo ver q'en Berguedan* (VIII, PC 210,4). Un total de quatre peces —cinc si comptem *Cantarey mentre m'estau* (IV, PC 210,8a), on també menciona el bisbe— que poden etiquetar-se, sense cap mena de dubte, com les més violentes, obscenes i crues de tot el seu corpus, mancades de qualsevol eufemisme o matís irònic que pogués suavitzar-ne el contingut. A banda d'aquest cicle de poesies de temàtica unitària, també parlarem d'unes altres dues vinculades, respectivament, al context de les negociacions de 1188 i de la revolta de 1191, pel paper cabdal que hi van jugar el casal d'Urgell i el propi bisbe.

2.2.1. El cicle contra Arnau de Pereixens (1170-1175)

SEGONS Riquer (1996: 18), hem de situar els atacs contra Arnau de Pereixens abans de 1175 i, per tant, en una data anterior a la mort de Ramon Folc de Cardona. En aquesta època Guillem encara no havia conegut Bertran de Born però ja havia topat amb el rei Alfons perquè l'havia jutjat i empresonat, com indiquen els sirventesos *Ar el mes que la neu e'l frei* (PC 210,2) i *Joglars, no't desconortz* (PC 210,12).

El bisbe Pereixens mantenia una estreta relació amb els comtes Ermengol VII i Ermengol VIII d'Urgell i amb el monarca d'Aragó, i va secundar-los contra el vescomte Arnau de Castellbò, que al seu torn era un bon aliat de Guillem (Grifoll, 2019: 3). Aquesta animadversió entre Castellbò i els Urgell pot explicar, en part, l'aversion que sentia el trobador cap al prelat, però com era usual en les invectives dels poetes, també hi havia un rerefons polític i ideològic que cal tenir present: Isabel Grifoll (2017: 531) situa els atacs contra el bisbe en el context de la reforma gregoriana, un moviment que pretenia combatre la decadència moral i institucional de l'Església i que segurament afectava Arnau de Pereixens per ser un membre poderós del clergat, capaç de rivalitzar amb senyors feudals com Arnau de Castellbò o el propi Guillem. Per altra banda, també relaciona les crítiques del trobador contra Ponç de Mataplana, Pere de Berga i Ramon Folc de Cardona amb «les conseqüències de la transformació de l'antiga Pau i Treva diocesana en un instrument de

l'administració reial» (Grifoll, 2017: 531), fet que va propiciar l'aixecament posterior i que tractarem a fons més endavant.

Com que el cicle contra el bisbe d'Urgell consta de quatre —o cinc— poemes i l'extensió d'aquest treball és limitada, no podem analitzar-los tant al detall com els altres que hem vist fins ara, però mirarem de destacar-ne els aspectes importants tot remetent a l'annex. Ja hem mencionat que Guillem reserva per a Pereixens els insults més ultratjants i visceral, la majoria relacionats amb l'aspecte físic (VIII, 10; VII, 26) i la seva suposada libidinositat —l'acusa d'haver violat dones (V, 23; VI, 10) i homes (VI, 22; VII, 34)—; també en pondera el priapisme (VI, 3-7) i el descriu després com a eunuc (VII, 20-22; VIII, 11-15), fet que, segons Riquer (1996: 41), pot revelar que fou víctima d'una castració.²² Però això no és tot: per envilir encara més les diatribes, el trobador adopta una actitud de bon cristià escandalitzat davant les perversions del bisbe, que el fan indigne de la posició que ocupa en la jerarquia eclesiàstica (Grifoll, 2019: 3), i a través de la citació de diversos testimonis, probablement falsos, s'assegura de reforçar els seus arguments davant dels oients ingenus (Riquer, 1996: 38-42), o de fer els insults encara més sarcàstics.

Aquests individus que esmenta per donar validesa al que diu no són inventats per ell —si ho fossin, l'acusació contra Pereixens mancaria de tota credibilitat—, sinó que, ben al contrari, la majoria són persones «que fruien de la intimitat i confiança [del bisbe] o que eren respectades per llur categoria a tota Catalunya» (Riquer, 1996: 40), i que tenim ben documentades. És el cas de Guerau de Jorba (V, 29), conseller del rei Alfons; de Ramon de Boixadors (VI, 20-21), documentat entre 1182 i 1193; i de Guillem de Tarascó (VII, 20-21), molt ben relacionat amb el prelat. Queda patent, doncs, la possibilitat que els anomeni per fer més punyent la injúria, o fins i tot per incitar al riure.

Ja no en condició de «testimoni», són remarcables les dues mencions de l'arquebisbe de Tarragona, que Riquer (1996: 149) identifica amb Guillem de Torroja pel fet que va regir l'arxidiòcesi entre 1172 i 1175: a *Un sirventes vuoill nou*, Guillem li demana que deposi el malvat bisbe del seu càrrec (VI, 29-31; «L'arcivesque pregarai de Terragona / e no·l tenrai per leial s'aisso no·m dona: / q'el lo toilla del porpal e que·l depona») i a *Mal o fe lo bisbe d'Urgell* l'anomena quan es queixa que Pereixens l'ha «devedat» (excomunicat) sense el vistiplau de l'autoritat arquebisbal (VII, 1-4; «Mal o fe lo bisbe d'Urgel / car me vededet ses raison; / e menti, que non ac segel / del arquivisbe, ni·l saub bon»). Pel que es desprèn del poema, és possible que l'arquebisbe i Pereixens no tinguessin una bona relació, i que Guillem s'aprofités d'aquest fet per calumniar encara més el seu rival. I finalment, per

²² Riquer ja adverteix que està «entrant en un arriscadíssim camí», és a dir, gens segur i altament especulatiu.

cloure el reguitzell d'esments, hem de considerar també l'aparició del vescomte de Cardona a *Cantarey mentre m'estau*, on és acusat, juntament amb el bisbe, d'abusar de l'hospitalitat del rei, detall que acaba de provar que els era favorable a tots dos (IV 10-14; «Ges al rey no deu pesar / si·ls faz'en sa cort estar / ses prometre e ses dar») i els retrata com a garrepes, exclosos per tant de l'univers de la cortesia. Aquest punt és interessant perquè lliga amb les acusacions contra el rei Alfons que veurem tot seguit.

A partir dels poemes i de la informació que hem recopilat de Riquer i Grifoll, podem perfilar una mica millor les relacions de poder de l'època, sobretot pel que fa al bisbat i al comtat d'Urgell: tots dos estaven aliats, amb el suport de la corona, contra el vescomte de Castellbò i bona part de la petita aristocràcia pirenaica, inclòs el nostre trobador. Unes desavinences que, amb la imposició de noves demandes per part del «bàndol monàrquic», degenerarien en un veritable enfrontament armat (1191-94).

2.2.2. Les composicions de 1188 i 1192

GUILLEM de Berguedà també va fer referència a un membre del casal d'Urgell a *Reis*, *s'anc nuill temps foꝝ francs ni larcs donaire* (X; PC 210,17) i, de forma indirecta, a *Be'm volria q'om saupes dir* (IX; PC 210,4a). Tots dos sirventesos són posteriors a les composicions contra Arnau de Pereixens, amb un canvi d'estil visible que els acosta a Bertran de Born, i estrictament els hauríem de comentar en el següent apartat del treball, dedicat a l'època d'Ermengol VIII, però com que pertanyen al mateix trobador i van ser escrits en un context directament relacionat amb el dels altres hem cregut adient parlar-ne aquí.

Després de pujar al poder l'any 1184, el comte Ermengol VIII d'Urgell —com veurem, molt més present a Catalunya que l'antecessor— va dur a terme una sèrie de reformes als seus dominis amb la intenció d'estendre l'antiga Pau i Treva de Déu, que s'havia convertit, a partir dels estatuts de Fondarella (1173-78), en un instrument del rei per augmentar el control sobre els seus súbdits (Grifoll, 2017: 531). Aquesta maniobra seria l'espurna que faria encendre el polvorí i toparia amb una forta resistència dels vasalls, sobretot d'Arnau de Castellbò i del vescomte Ponç III de Cabrera i Àger (1161-99),²³ que estava casat amb Marquesa d'Urgell (?-d. 1209), filla d'Ermengol VII i germana d'Ermengol VIII; una figura molt important del casal que tractarem a bastament. En aquest context Riquer va situar un cicle poètic de Guillem de Berguedà, del qual considera que formen part aquests dos poemes amb vincle urgellenc.

²³ Era el fill del destinatari del *Huemyais dey esser alegrans* de Marcabré, Guerau III de Cabrera (vg. §1.1.1.).

Segons Riquer (1996:294), *Be·m volria q'om saupes dir* és una peça en què el trobador exhorta altres barons a unir-se a l'aixecament de 1191 —entre els quals destaca Ponç Hug III d'Empúries— i censura Ramon Galceran de Pinós per permetre que el seu nebot lluiti a favor del monarca. La datació proposada seria, doncs, l'any 1192, quan les forces reials assetjaven Castelló de Farfanya, una de les propietats que havien de passar a Ermengol, defensada pel vescomte Ponç. El conflicte arrencava, però, d'uns anys abans, i els personatges al·ludits, com Ramon Galceran de Pinós i Marquesa, ja apareixien vinculats l'any 1184 amb Guillem de Berguedà i Bertran de Born, alhora que les relacions entre els Pinós i Arnau de Castellbò es remunten a inicis de la dècada de 1170, com indiquen Cabré i Reixach (2018: 187-88). Per tot això, proposen que el poema s'emmarca:

en un episodi crucial en l'avanç de les aspiracions polítiques d'Alfons *el Cast* i que precedeix l'onada de revoltes a l'àrea d'Urgell de la darrera dècada del segle XII: l'assemblea que tingué lloc a Girona el 1188. Si en aquella ocasió el monarca hagué de cedir davant de força demandes dels barons, potser la intenció de Guillem de Berguedà era pressionar alguns dels representants principals de l'estament nobiliari en un escenari de negociació. (Cabré i Reixach, 2018: 188)

Així doncs, es tracta d'una composició prèvia a la revolta i Ponç de Cabrera hi apareix mencionat amb altres barons catalans perquè no deixi de reivindicar les seves demandes davant d'un rei que volia convertir els *Usatges* i la *pax pública* diocesana en una extensió del seu poder, «elevant un discurs que es fixava al *Liber feudorum maior* i a les *Gesta comitum Barchinonensium*, però també assimilant els principis de la cortesia» (Grifoll, 2017: 537-38) —per això Guillem els anima a tots a cridar el nom del seu llinatge, és a dir, a exigir el que els pertoca per dret, com si portessin els penons a la batalla. Marquesa no és esmentada directament però sí a través de Ponç, el seu marit, perquè recolzava els seus interessos a desgrat d'Ermengol i se situava, per tant, en el bàndol polític del trobador.

A partir de 1190 es va produir l'esclat de les hostilitats, atiat per les velles rancúnies entre el comtat-bisbat d'Urgell i els senyors de la zona, i Ermengol VIII, amb el suport del rei, va posar setge als dominis d'alguns dels seus subjectes. És rellevant recordar que l'agost de 1191 Alfons I va signar un acord amb el comte per tal de repartir-se les possessions dels Cabrera. Guillem de Berguedà, alineat amb els revoltats després d'haver format part del seguici del rei durant els anys vuitanta (Grifoll, 2017: 534), compon *Reis, s'anc nuill temps foꝝ francs* durant aquest conflicte. El poema, com anota Riquer (1996: 304-5), fa referència a l'atac de les forces reials de l'any següent (1192) a un d'aquests enclavaments, el de

Montessor, que Guillem presenta com un afront a Marquesa, defensora del castell. Aquí el trobador sí que l'anomena, i no només això sinó que la insereix de ple en l'univers cortès, tractant-la com una dama que merita tots els favors però que Alfons, en contra dels valors de la *fin'amor* que s'esforça a projectar, combat vilment per les armes:

Reis, si fos vius lo pros coms, vostre paire,
non feira pas, per mil marcs de deniers,
la Marquesa far fondejar ni traire
aissi cum faitz vos e vostres archiers.

*Rei, si fos viu el noble comte, el vostre pare, ni per mil marcs de diners no faria fonejar i disparar
contra Marquesa, així com feu vós i els vostres arquers.*²⁴ (X, 9-12)

Amb intenció de reforçar la crítica contra el monarca, el compara amb Ramon Berenguer IV, el seu pare, i esmenta dues altres ocasions en què va decebre dones que s'havien enamorat d'ell, en concret Sibília de Castellgalí (X, 13-16), a qui va pressionar perquè li vengués un castell al comtat de Manresa, i Azalais de Besiers (X, 20-24), el marit de la qual, Roger II Trencavell, s'havia decantat temporalment pel bàndol de Ramon V de Tolosa i va patir una implacable humiliació quan tornà a jurar homenatge a Alfons I el 1179 (Grifoll, 2017: 537). Guillem tanca la peça amb una petició d'ajut a Alfons VIII de Castella, acompanyada d'una afectuosa lloança (X, 25-29; «Reis castellans, [...] faitz nos sai un avinen socors»), i dedica la *tornada* al comte de Tolosa per demanar-li igualment que socorri Marquesa (X, 33-34; «Coms de Tolsan, parton se las amors / s'a Marquesa non faitz calque socors») sense bandejar les al·lusions cortesanes.

També hem de tenir present que, durant el setge d'aquest mateix castell, Guillem va rebre un poema del trobador tolosà Peire Vidal, *Quant hom honratz torna en gran paubreria* (PC 364,40), en què intercedeix a favor de Marquesa i els revoltats a la darrera cobla, això sí, d'una forma molt més subtil i respectuosa cap al rei:

Canson, vai t'en al bon rei part Cerveira,
que de bon pretz non a el mon egansa,
sol plus francs fos vas mi dons de Cabreira,
que d'otra ren non fai desmezuransa.
E totz rics hom, quan destrui sos baros,

²⁴ Traducció de Riquer (1996: 306-13).

n'es menhs amatz e prezzatz pels plus pros,
e ieu o dic, que li port fin'amansa.

*Cançó, vés-te'n al bon rei més enllà de Cervera, el qual al món no té igual en bon prestigi, només que fos més generós amb ma senyora de Cabrera, car en altra cosa no comet desmesura. I tot home poderós, quan destrueix els seus barons, és menys amat i preuat pels més nobles. I ho dic jo, que li tinc lleial afecte.*²⁵

Totes aquestes referències a la mateixa dama són una prova més que evident de la seva influència en el món de la cortesia, que com passava amb Dolça de Foix no només venia donada pel simple fet que es trobés present a les corts sinó també perquè era una figura poderosa, vescomtessa consort de Ponç i plenament involucrada en els afers polítics del marit, fins i tot en temps de guerra. Des de la seva posició, contrària a la del germà Ermengol VIII, a la del bisbe Arnau de Pereixens i a la del rei Alfons —era, per dir-ho clar, més Cabrera que no pas Urgell—, segurament va patrocinar trobadors com a eina de defensa pública, i va trobar en Guillem de Berguedà l'aliat perfecte: és probable que tots dos compartissin la preocupació per l'avenç de la *pax pública* i la mateixa incapacitat davant del poder creixent de Pereixens, uns trets que, ja des de 1184 i sobretot a partir de la conjuntura de 1191, els acabarien unint sota una sola bandera.

3. L'ÈPOCA D'ERMENGOL VIII (1184-1209)

D'ERMENGOL VIII (1184-1209) ja n'hem parlat una mica. Hem vist que el seu pare, Ermengol VII, va absentar-se del comtat durant molt de temps, cosa que va propiciar que la família dels Cabrera, que sostenia el títol vescomtal d'Àger i que abans era molt propera al casal urgellenc (vg. §1.1.1.), anés guanyant poder i s'hi acabés enfrontant. Això, sumat a l'aplicació de la Pau i Treva per part del nou comte, va desembocar en el conflicte de què hem parlat abans (1191), que només suposaria l'inici d'un llarg període d'inestabilitat i declivi dinàstic. Durant els anys següents, Ermengol VIII va haver de repel·lir també una invasió albigesa (1198) i va lluitar contra el comte de Foix (1203), i encara que comptà quasi sempre amb l'ajut del rei, primer d'Alfons *el Cast* i després de Pere *el Catòlic*, mai no va poder mantenir l'ordre dins els seus territoris.

²⁵ Traducció de Riquer (1996: 305).

Estava casat amb Elvira Núñez de Lara (Elvira de Subirats, ca. 1145-1220) en una unió que no era massa ben avinguda (Monfar, 1853: I, 432), i ja hem conegut la seva germana Marquesa, esposa de Ponç III de Cabrera, molt celebrada pels trobadors. De la unió de Ponç i Marquesa va néixer Guerau IV, que aspiraria a obtenir el títol de comte d'Urgell després que el seu oncle morís sense descendència masculina l'any 1209. Finalment va apoderar-se'n a desgrat d'Elvira i de l'única hereva d'Ermengol, Aurembiaix, encara que mai no seria legítim i toparia amb una forta oposició de la monarquia.

Al breu apunt dedicat a Ermengol VIII dins les *Gesta Comitum* s'hi remarca que va consagrar l'església de Santa Maria de Gualter i que va governar el comtat *enèrgicament* tota la seva vida (XIX, §2, 108; «Hic strenue omni sua vita tenuit comitatum»), una probable referència als nombrosos conflictes en què va prendre part i a la implementació de la Pau i Treva com a acte de sobirania.

Encara que serà Marquesa la protagonista de les referències als Urgell durant aquest període, començant per les del trobador que comentarem en primer lloc, hem aïllat també una poesia dedicada al comte, feta pel monjo de Montaudon, i una altra composició que podria haver estat enviada a Elvira, comtessa consort d'Urgell de 1184 a 1209 però també regent de 1209 fins a 1220, després de la mort del marit.

3.1. *Bertran de Born*

TOT I LA SEPARACIÓ que proposem de Guillem de Berguedà i Bertran de Born en apartats diferents, sobretot pel fet que una bona part dels poemes del primer, els del cicle contra Arnau de Pereixens (1170-75), pertanyen a l'època d'Ermengol VII, no hem d'oblidar que tots dos trobadors eren ben contemporanis i, de fet, van mantenir una relació molt propera des que Guillem va fer estada al Llemosí, probablement entre 1183 i 1186, i es van influenciar mútuament (Grifoll, 2017: 533).

Bertran de Born (ca. 1140-1215),²⁶ senyor d'Autafòrt, va ser també un gran componedor de sirventesos —és a ell, precisament, a qui s'atribueix la creació de la «forma sirventès»—, encara que els seus es distingien per ser més elevats retòricament i confegits a partir de *contrafacta* de cançons, tècnica que apareixerà en els tractats poètics posteriors i que li permetrà imposar-se com a model (Asperti, 2004: 475-525). La major part del seu corpus gira entorn dels conflictes feudals d'Aquitània, provocats per les discòrdies entre els

²⁶ Datació de Gouiran (1985: 7-29).

prínceps Plantagenet i que sovint acabaven connectant-se, per aliances entre diversos poders, a guerres d'abast «europeu». Com Guillem de Berguedà, va convertir-se en un important detractor d'Alfons *el Cast*, i encara que algunes de les peces denigratòries que va dedicar-li palesen l'empremta del seu *fraire* català, no sembla que aquest fos necessàriament l'informant de totes les maldiciences contra el rei (Grifoll, 2017: 533-35).

Per part nostra, tan sols interpretarem les dues composicions en què el trobador esmenta Urgell: *Molt m'es dissendre car col* (XI; PC 80,28), on malparla d'Alfons, i *Quan la novela flors par el verjan* (XII; PC 80,34), poema en què Bertran, tal com hem vist que feia Guillem, intercedeix per la dama Marquesa i es col·loca en el bàndol contrari al rei durant l'aixecament de 1191.

3.1.1. *Molt m'es dissendre car col*

DES DE LA PRIMAVERA de l'any 1182, les relacions s'havien tensat brutalment entre els prínceps anglesos, fills del rei Enric II Plantagenet. Enric el Jove, l'hereu de la corona, estava descontent amb la posició que ocupava dins el regne i va aliar-se amb el seu germà Jofre, comte de Bretanya, amb la finalitat d'atacar l'altre germà Ricard —el futur Ricard Cor de Lleó—, que aleshores governava Aquitània. El primogènit comptava també amb el suport de molts súbdits rebels de Ricard, com Aimar V, vescomte de Llemotges, i el propi Bertran de Born, que era vassall directe d'aquest darrer. L'any següent (1183) va començar la guerra, que es convertiria de seguida en un conflicte internacional amb la participació de senyors poderosos com el duc de Borgonya o el comte de Tolosa, del bàndol del príncep hereu, i Alfons *el Cast*, a favor del rei anglès, però que tanmateix no duraria gaire: Enric el Jove va morir de forma sobtada, i com que era el motor de la conjura, els partidaris dels rebels van abandonar aviat la causa. Aimar V va intentar fer la pau amb Enric II, però aquest, profundament afligit per la mort del seu fill, no va voler mostrar clemència i va conquerir Llemotges mentre Ricard, acompanyat d'Alfons, prenia Autafòrt, el castell de Bertran (Gouiran, 1985: 9-18). Encara que el trobador va reconciliar-se amb Ricard i va recuperar el feu, no consta que arribés a fer-ho mai amb el sobirà d'Aragó, i sembla que l'hostilitat cap a ell va trobar un nou estímul després de l'encontre amb Guillem de Berguedà, que apareixerà escenificat a *Quan la novela flors*.

Autafòrt va caure el juliol de 1183, i segons apunten Paden et al. (1986: 329-33), *Molt m'es dissendre car col* va ser compost un any i mig després, probablement a la darrera de 1184, quan el castell tornava a ser de Bertran. Al llarg de la composició, el trobador mostra

enyorança per la guerra i titlla els barons aquitans de covards i inconstants, referint-se al seu paper durant la revolta. Pel fet que s'havia avingut amb Ricard, suposem que aquests atacs no tenien el propòsit d'avivar les flames d'un nou enfrontament ni pretenien agreujar els destinataris, tret que no es pot aplicar a la cobla dirigida a Alfons, molt més ofensiva i directa que la resta:

Aragones fant gran dol,
 Catalan, e cill d'Urgel
 car non an qui los chapdel
 mas un seignor flac e gran
 tal qe·is lauza en chantan
 e vol mais deniers q'onor.
 E pendet son acessor
 per qe·is destrui et enferna.

*Els aragonesos es lamenten, com també els catalans i la gent d'Urgell, perquè no tenen ningú que els dirigeixi sinó un senyor magre i altiu que es glorifica a si mateix cantant i prefereix els diners a l'honor. Ell va penjar el seu antecessor, per la qual cosa es destrueix a si mateix i es condemna a l'infern.*²⁷ (XI, 33-40)

L'al·lusió final es basa en un episodi que va ser molt usat pels adversaris del monarca a fi de qüestionar la seva legitimitat: l'execució d'un impostor que pretenia ser el rei d'Aragó Alfons *el Bataller*, germà de l'avi del Cast, Ramir II *el Monjo* (Cabré, 2013: 236). És ensems remarcable la frase «qe·is lauza en chantan» (XI, 37), adreçada a un sobirà que, a banda de patrocinar la lírica trobadoresca, també conreava poesia.

Pel que fa als Urgell, veiem que Bertran els menciona com a vassalls del rei d'Aragó juntament amb els catalans i els aragonesos; ja d'entrada ens hauria de sorprendre que ho faci per separat, com si volgués destacar-los per damunt de la resta de súbdits. Hem aportat fins ara prou raons per considerar el casal d'Urgell com un dels més importants i poderosos de Catalunya, vinculat no només amb altres famílies nobles sinó també amb regnes estrangers, i amb una presència decisiva en els esdeveniments més importants de l'època. Això, sumat al fet que l'any 1184, precisament quan va ser compost aquest poema, va morir el comte Ermengol VII i va succeir-lo el seu fill Ermengol VIII, ens porta a pensar que aquí Bertran de Born té la intenció de subratllar l'autonomia d'Urgell i la seva legitimitat

²⁷ Traducció adaptada de Paden et al. (1986: 329).

com a casal independent del de Barcelona, en un atac deliberat contra la sobirania reial. Amb la pujada al poder d'un nou comte la continuïtat de la nissaga quedava assegurada, i encara que Ermengol VIII va ser un bon aliat d'Alfons, no hem d'oblidar que la voluntat última dels comtes reis era reincorporar als seus dominis els antics territoris de la marca hispànica tal com havia passat anys enrere amb els casals de Besalú i Cerdanya, cosa que, a desgrat del rei, no semblava factible en el cas d'Urgell, o almenys no en el futur immediat. A partir, doncs, d'una simple divisió en tres entitats, Bertran dispara una altra sageta enverinada al monarca; subtil, quasi imperceptible, però tant o més lacerant que les altres.

3.1.2. *Quan la novela flors par el verjan*

HI HA UNA CERTA discrepància entre els historiadors pel que fa a la datació exacta del segon poema: mentre que Paden et al. (1986: 329) el situen al 1183, Riquer (1996: 294) es decanta per 1184 i Gouiran (1985) l'ubica en una data encara més tardana i imprecisa, entre 1185 i 1186. Tanmateix, sabem segur que va ser compost després de *Molt m'es dissendre* perquè conté referències a un altre enfrontament armat entre els prínceps Plantagenet que, si encara no s'havia desfermat, estava a punt de fer-ho.

Hem vist abans que la mort d'Enric el Jove, hereu d'Anglaterra, va posar fi a l'aixecament de 1183 i va comportar una greu represàlia contra els barons que s'havien revoltat amb ell. La successió requeia aleshores en Ricard, el senyor d'Aquitània que havia conquerit Autafòrt, i per això el rei Enric II va voler que renunciés als seus dominis a favor de l'altre germà, Joan Sense Terra, mentre Jofre es quedava amb Bretanya. Ricard s'hi va negar, i el rei, enfellonit, va ordenar els dos prínceps que l'ataquessin perquè cedís Aquitània per la força, en una nova guerra que va arrasar tota la regió del Poitou. Bertran es va mantenir al marge d'aquest conflicte (Gouiran, 1985: 19), però pel que podem llegir a *Quan la novela flors* sembla que recolzava la causa de Ricard i li professava una gran admiració, encara que pocs anys abans havien estat enfrontats (Paden et al., 1986: 329). Això es pot palesar sobretot a les cobles III i IV, en què el trobador justifica l'actitud hostil del príncep rebel i lloa la seva tasca com a governador d'Aquitània.

En aquesta composició els Urgell apareixen a la cobla VIII, concretament Marquesa i uns altres dos personatges que ens resultaran familiars:

Sirventes, vai a'n Raimon Gausseran
lai a Pinos, q'en ma razon l'espel

car tant aut son siei dich e siei deman
 de lieis que ten Cabrieir'e fon d'Urgel.
 A mon fraire en retz gratz e mercès
 de Berguedan, del fin joi que m'enques,
 qe tot mon cor en tornet gauzion
 qan nos partim amdui el cap del pon.

*Sirventès, véu cap a En Ramon Galceran allà a Pinós, que el menciona en la meua cançó perquè les seves paraules i les seves demandes sobre la senyora de Cabrera, que va venir d'Urgell, són excessives. Dono les gràcies al meu germà de Berguedà per la noble joia que m'ha donat, que ha fet gaudir tot el meu cor, quan ens vam separar al cap del pont.*²⁸ (XII, 49-56)

Podem identificar fàcilment el darrer, Guillem de Berguedà. Aquesta és una de les primeres vegades que Bertran l'esmenta en un poema, i l'anècdota del comiat al cap d'un pont, «versemblantment certa» segons Grifoll (2017: 533) fa suposar que tots dos ja s'havien conegut en persona. Parlem primer de la menció de Guillem perquè, si volem interpretar correctament per què Bertran intercedeix a favor de «lieis que ten Cabrieir'e fon d'Urgel», ens hem de remetre a dos poemes que ja hem tractat, *Be·m volria q'om saupes dir* i, sobretot, *Reis, s'anc nuill temps foꝝ francs*, situat en el context de la revolta (1191) d'Arnau de Castellbò, Ponç III de Cabrera i altres nobles contra Ermengol VIII i el rei Alfons d'Aragó (vg. §2.2.2.). És cert que *Quan la novela flors* va ser compost una mica abans (1184-86), però les relacions de poder eren les mateixes en aquesta època i ja hi havia una forta tensió entre les dues faccions que s'enfrontarien posteriorment, sobretot des que Ermengol havia començat a aplicar la Pau i Treva.

A través del seu *fraire* —i no només—, Bertran de Born s'assabenta de la situació a Catalunya i naturalment es posiciona al bàndol contrari a Alfons, cosa que el porta a defensar Marquesa davant les paraules («dich») i les demandes («deman») de Ramon Galceran de Pinós, l'altre personatge que apareix a la cobla, pertanyent a l'entorn del rei —Guillem l'anomena «mainader reial»— i que va enviar el seu nebot a combatre obertament Arnau de Castellbò: «Be·m volria q'om saupes dir / novas d'En Raimon Gauseran: qom laissa sos neps envazir / lo vescomte de Chastelbon» (IX, 1-4). Pel fet que els Pinós són un llinatge ben documentat a la cancelleria catalana, amb una notòria activitat poètica si ens refiem de Ramon Vidal de Besalú (Grifoll, 2017: 533), no tenim cap dubte de la posició de Galceran al llarg d'aquest conflicte, contrària a la de Marquesa i, per tant, també a la dels

²⁸ Traducció adaptada de Paden et al. (1986: 285).

dos trobadors «germans». Ermengol VIII en sortiria vencedor amb l'ajut del rei, però el triomf seria efímer: res no podria evitar que els Cabrera, encapçalats per Guerau IV i després pel seu fill Ponç, es convertissin, amb el temps, en els nous senyors d'Urgell.

3.2. *Giraut de Bornelh*

ORIGINARI també del Llemosí, Giraut de Bornelh (a. 1167-1199)²⁹ va ser un dels poetes més reconeguts del seu temps i potser també mestre de retòrica; ho recull la seva *vida*, que el defineix com a «mestre dels trobadors» (Boutière i Schutz, 1950: 39). Se li atribueixen prop de 75 peces en què experimenta amb un gran nombre de gèneres i estructures mètriques, tot alternant entre *trobar ric* i *trobar clus* amb un to elevat que denota molta perícia retòrica i argumentativa (Cepraga i Verlato, 2007: 228-33). La major part de les seves composicions se situen a l'entorn de la figura de Raimbaut d'Aurenga, trobador amb qui va establir una relació molt estreta i que suposadament va conèixer a les noces entre Elionor d'Aquitània i Alfons VIII de Castella (vg. p. 26).

Segons explica el biògraf medieval, va passar-se la vida viatjant de cort en cort, i sabem que va ser a la d'Alfons *el Cast* on va trobar-se més actiu i on potser va començar la seva activitat poètica (1167-68). Ho suggereixen les peces que suposadament va escriure mentre hi era present (Guida i Larghi, 2013: 281-83), que proven no només una ferma vinculació amb l'entorn alfonsí sinó també una participació activa en l'elogi i la defensa del rei. D'entre totes, la més destacable és *Be·m plairia seigner en reis* (PC 242,22), un *partimen* (debat) amb el monarca sobre la validesa de l'amor dels poderosos, i que estava destinat, en última instància, a afavorir-ne la figura i assegurar-li l'entrada al sistema de valors de la cortesia.

La profunditat del lligam entre Giraut i la Corona d'Aragó, que es fa encara més manifesta si considerem el gran abast que va tenir la transmissió manuscrita catalana de la seva obra fins al segle XIV (Cabré, 2013: 229-31), ens permet explicar que en alguns dels seus poemes el trobador mostrí interès per la política i els afers interns del Principat, sobretot per aquells que afectaven de ple el rei Alfons. És el cas, sense anar més lluny, de la composició que comentarem tot seguit, *Mas, com m'ave, Dieus m'aint* (XIII, PC 242,43), l'única de tot el seu corpus en què esmenta les accions de «cil d'Urgeb», que pel que sembla causaven problemes dins el regne, i una «contes[a]» identificable, a despit del que proposa l'edició de Sharman (1989: 66-70), amb dues personalitats històriques diferents.

²⁹ Datació de Guida i Larghi (2013).

3.2.1. *Mas, com m'ave, Dieus m'aiut*

A PARTIR de la lectura de les primeres sis cobles, podem constatar que el poema és de caire amorós, perfectament encabible dins el gènere de la *canço*. Giraut es plany d'una relació que li porta tristor en comptes de *joi* (I), reflexiona sobre la seva condició d'amant cortès (II-III), acusa el déu Amor d'haver-lo traït en comptes d'ajudar-lo (IV), i lamenta que la *midons* no el correspongui com voldria, potser per posar-lo a prova i temprar les seves virtuts (V-VI). Però el que fa realment especial la peça no és el tractament d'uns temes tan recurrents, sinó el fet que es trobi bastida, quasi en la seva totalitat, a partir de preguntes i respostes que el poeta es fa a si mateix, a la manera d'un diàleg introspectiu.

L'ús d'aquest recurs estilístic, que és alhora una molt bona mostra de la capacitat experimental del trobador, s'estronca després tot coincidint amb un canvi de temàtica: de sobte, el poema deixa de ser amorós i adquireix, al llarg de la cobla VII i la *tornada*, les característiques pròpies d'un sirventès:

Mas sai m'a mon dol cregut
 us clamz qe fan entre lor
 cil d'Urgel, per qe·il pluzor
 seran mort e cofondut;
 q'il contes'ab cui Iois nais
 e Sabers e Pretz verais,
 s'en cuiet eissir,
 qi lo·l volgues consentir.

Però aquí ha crescut la meua pena pels clams que fan entre ells aquells d'Urgell, que provocaran que la majoria siguin morts i destruïts; i per això la comtessa, en qui neix la Joia i el Saber i el veritable Mèrit, ha decidit allunyar-se'n, si és que li ho volen consentir.

Be·ls tenrai totz per savais
 si·l laisson eissir,
 e·l rei, s'o vol consentir.

*Bé els tindrè a tots per malvats si la deixen anar, i al rei també, si ho vol consentir.*³⁰ (XIII, 49-59)

³⁰ Traduccions adaptades de Sharman (1989: 66-70).

Sens dubte, la tasca més important que se'ns presenta per abocar llum sobre aquests darrers versos és identificar qui és la comtessa a què es refereix el trobador. Sharman (1989: 66-70) proposa en una nota que és Dolça de Foix, esposa d'Ermengol VII, la poderosa dama cantada per Raimbaut d'Aurenga (vg. §2.1.). Com que no es coneix la datació exacta del *Mas, com m'ave*, cal remetre a la trajectòria de Giraut (1167-99) per saber si és possible que el compongués quan Dolça era comtessa (1154-84), i de seguida es pot comprovar que no només ho és, sinó que, segons indiquen Guida i Larghi (2013: 281-83), va ser precisament als inicis de la seva trajectòria poètica (1167-71) que Giraut es va trobar més proper a la Corona d'Aragó i als esdeveniments que hi succeïen.

Encara que aquesta hipòtesi sembla quadrar a la perfecció —i de fet pot ésser del tot correcta—, hem de tenir també en compte que el trobador menciona uns «clamz que fan entre lor / cil d'Urgel», cosa que suggereix l'existència de lluites intestines entre membres del mateix casal o entre els seus vassalls directes. Com s'ha vist, l'època que ha destacat fins ara per aquest tipus de bandositats no és la d'Ermengol VII sinó la del seu fill Ermengol VIII, que a diferència del pare va estar més atent als afers del comtat i va dur a terme una política que el va enfrontar directament amb alguns dels seus súbdits, com els vescomtes de Castellbò i d'Àger, i que va acabar provocant la revolta de 1191. És en aquest conflicte d'interessos de la darrerria del segle XII, que ja hem donat com a context d'uns altres dos poemes (vg. §2.2.2. i §3.1.2.), on creiem també possible situar la peça de Giraut: davant la imposició de la Pau i Treva i la reclamació de les possessions dels Cabrera per part d'Ermengol VIII, els barons fan «clamz» —s'hi oposen frontalment, potser també per vies judicials—, i són «entre lor» perquè els pronuncien els seus propis vassalls i fins i tot els familiars, com la seva germana Marquesa, que s'acabarà alçant contra ell per defensar la posició del marit. A més, la menció del rei a la *tornada* ajuda a donar validesa a la nostra suposició pel fet que va jugar un paper important a favor del comte d'Urgell durant les hostilitats, tot i que aquí sembla que encara no s'havia posicionat.

Si ubiquem el poema en aquesta avinentesa històrica, hem d'assumir que Giraut el va compondre cap al final de la seva vida, probablement entre 1180 i 1191, i sobretot que la comtessa no és Dolça de Foix sinó Elvira de Subirats, esposa d'Ermengol VIII, que va governar amb ell entre 1184 i 1209. Com a punt a favor d'aquesta identificació alternativa, sabem que Elvira estava ben relacionada amb els cercles literaris del moment: va ser citada per Aimeric de Sarlat a *Fins e leials e senes tot engan* (PC 11,2) i a *Ja non creirai q'afanz ni cossiriers*

(PC 11,9)³¹ (Fumagalli, 1979: 121-69), per Aimeric de Peguilhan a *Yssamen cum l'ajmans* (PC 10,24)³² (Àlvar, 1977: 124-25) i també, sembla, per Ramon Vidal de Besalú a *Abrils issia* (Espadaler, 2018: 170-71); autors que, per falta d'espai i de mitjans— i en el cas de l'últim perquè l'obra no pertany al gènere líric— no podem tractar amb detall en aquest estudi.³³

Val a dir que no només és suggestiu que Giraut lloï Elvira amb uns termes tan elevats, fet que podria evidenciar una relació propera no gens estranya per la seva vinculació amb la cort alfonsina, sinó també que la presenti com a aliena als problemes familiars i als conflictes constants en què es veia immers el marit, com si se'n volgués desentendre o li fos directament contrària. Monfar (1853: I, 432-33) apunta que entre tots dos hi va haver greus discòrdies durant un temps, potser derivades de l'esterilitat d'ella, i que van acabar firmant un pacte de reconciliació l'any 1203 que obligava el comte a tractar-la amb amor i no repudiar-la. Això podria explicar per què, segons el trobador, Elvira pretenia allunyar-se d'Ermengol en l'època conflictiva de 1180-90, per bé que després, ja ben avinguts, ell va declarar-la hereva vitalícia del comtat.

Veiem, doncs, que el *Mas, com m'ave* pot fer referència tant a Dolça de Foix com a Elvira de Subirats pel període en què va estar actiu Giraut, però que, si tenim en compte les dissensions que s'hi esmenten, potser s'acosta més al temps de la segona. La confusió entre l'una i l'altra no és exclusiva d'aquest poema; els estudiosos de l'*Abrils issia* tampoc no es posen d'acord sobre qui és la «contessa d'Urgel» de què parla Ramon Vidal (Espadaler, 2018: 170). Però el que volem remarcar no és tant això com el fet que totes dues dames van gaudir d'un prestigi no gens menystenible en els àmbits cortesans, i que, juntament amb Marquesa, van convertir-se en les figures clau de la connexió entre la cort d'Urgell i el món de la lírica i la cultura trobadoresques a la segona meitat del segle XII i principis del XIII. I tant és així que, després de la mort d'Elvira el 1220, podria semblar que el casal es desvincula dels cercles lírics i només torna a ser mencionat, prop de cinquanta anys més tard, pel trobador Cerverí de Girona. De seguida reprendrem la discussió sobre aquest fet.

³¹ La BEdT (2012) no inclou aquesta peça, i pel que fa a l'anterior la data vers 1200-1210 i afirma la vinculació amb Elvira de Subirats.

³² Segons la BEdT i Àlvar (1977: 124-25), dedicat a Alfons VIII de Castella.

³³ Aquests són els tres autors que hem afegit al nostre corpus inicial compost a partir de les COM i que analitzarem en una futura versió revisada del treball.

3.3. El monjo de Montaudon

MÉS ENLLÀ del que explica la seva *vida* i del que es pot extreure de les poesies que se li atribueixen,³⁴ se'n sap ben poca cosa del personatge conegut com a Monjo de Montaudon (ca. 1145-ca. 1215),³⁵ un noble alvernès que, tot i la seva condició d'eclesiàstic —o més aviat gràcies a aquesta—, va destacar en el conreu de la lírica trobadoresca i sembla que va entrar en contacte amb dues de les corts més importants del moment, les del Llemosí i la d'Alfons el Cast. Són especialment coneguts els seus dos debats amb Déu, sobretot *L'autrier fuy en Paradis* (PC 305,12), que es pot llegir en clau biogràfica (Guida i Larghi, 2013: 361-62).

La connexió entre el monjo i la Corona d'Aragó es fa palesa en la *vida*, on es diu que va ingressar en «un priorat en Espaigna, que a nom Villafranca» (Boutière i Schutz, 1950: 61-62) i també que, després d'haver esdevingut prior de Montaudon, va rebre una invitació del rei Alfons que li permetria encetar veritablement la seva trajectòria literària: a partir d'aleshores abandonaria Alvèrnia i començaria a peregrinar per les corts. Quan parlàvem de Raimbaut i Dolça dèiem que no és adient usar les *vides* dels trobadors per reconstruir-ne la biografia, però pel que afirmen Guida i Larghi (2013: 362), aquesta invitació d'Alfons podria tenir una base històrica real perquè el rei es vantava dels seus drets sobre el Carladès, la terra natal del monjo. Tanmateix, Riquer (1975: 1024) dubta de la influència del monarca en la seva decisió d'abandonar el monestir, i Àlvar (1977: 111-12) suposa, a partir de la menció d'Espanya a *L'autrier fuy en Paradis*, datat vers el 1196, que el viatge a la Península no va passar de ser un projecte.

Que el monjo va relacionar-se amb la cort alfonsina ho podem deduir pels seus poemes, però que realment visités Catalunya és, com veiem, un tema que ha generat —i encara genera— certa controvèrsia. Ara bé, sabem del cert que, si relment va fer-ho, havia de ser abans de 1209 perquè a la darrera cobla del *Manens e frairis foron compaigno* (XIV, PC 305,13) esmenta un personatge històric que va morir aquell any, pertanyent al casal d'Urgell.

³⁴ Un total de 18 incorporades a la BEdT.

³⁵ Datació de Guida i Larghi (2013: 361-62).

3.3.1. *Manens e frairis foron compaigno*

L'ÚNICA composició en què el prior literat de Montaudon es refereix a Urgell és un debat dialèctic que s'emmarca dins el gènere de la *tenso*, força comú en la poesia trobadoresca des de les darreres dècades del segle XII però que només tocarem una vegada en aquest treball. Els poemes de debat es confegien a partir de dues veus d'interlocutors reals o ficticis que discutien sobre un tema determinat, la majoria de les vegades sense arribar a cap resolució definitiva i deixant la qüestió en mans d'un o més jutges que havien de donar el veredict final.

Al *Manens e frairis*, els contendents són un ric i un pobre —«frairis», però, també pot fer referència a un monjo— que discuteixen sobre si és millor tenir poder i diners o si, per contra, és preferible portar una vida humil. Es tracta, doncs, d'un debat fictici, compost enterament pel Monjo, sobre un tema de disputa que no és gens extraordinari. El poema s'adiu a la perfecció a les especificitats del gènere: la primera cobla és descriptiva i obre el debat; de la segona a la setena tots dos interlocutors discuteixen i cadascú parla una vegada a cada cobla, primer el ric i després el pobre; i a la darrera es conclou que la disputa no té solució i que cal cercar un jutge perquè la fineixi «en dreg et amor» (XIV, 60). El que resulta estrany, tanmateix, és que els rivals es posen d'acord sobre qui ha de ser el jutge i no en trien dos de diferents, que sol ser el procediment més habitual. Vegem qui escullen:

So dis lo manens: «Jeu quier jutjador
 frayri, que nos parta d'aquesta clamor

 e'l coms d'Urgel sia.»
 So dis lo frairis: «Ben es fazedor
 quez elh o defin'en dreg et amor

 quar tostemps tenria.»

I el ric digué: «Pobre, jo cerco un jutge que posi fi a aquesta disputa ..., i que sigui el comte d'Urgell». I el pobre digué: «És ben possible que ell la fineixi amb justícia i amistat ..., que si no duraria per sempre més.»³⁶ (XIV, 56-62)

³⁶ Traducció adaptada de Routledge (1977).

Malgrat que el poema es conserva fragmentàriament i aquesta cobla manca d'un parell de versos, no hi ha dubte que el paper de jutge és atribuït a un comte d'Urgell —i no pas a la comtessa Elvira, com diu Anton M. Espadaler (2018: 170). Michael J. Routledge (1977: 144-46) no especifica de qui es tracta a la seva edició, però Guida i Larghi (2013: 362) l'identifiquen amb Ermengol VIII, cosa que, d'ésser certa, aportaria un altre argument a favor de la visita del monjo a la Península abans de 1209, any en què va morir el comte.

Si bé hem vist que va mantenir una relació amb la cort catalana, ja fos presencialment o a distància, no deixa de sorprendre que un trobador com ell, amb tan poques peces conservades, dediqui una composició d'aquesta mena a Ermengol, com si volgués donar entenent que és una persona assenyada i justa o algú que fomenta l'activitat poètica i vol projectar aquesta imatge. A partir de l'anàlisi dels poemes que hem vist fins ara, podem decantar-nos més aviat per això segon i reconèixer, ja amb molta més convicció, que la cort urgellenca gaudia d'una notable presència en els cercles poètics del moment i va establir contacte amb un bon nombre de trobadors provençals, quasi tots vinculats a les corts d'Alfons *el Cast* i Pere *el Catòlic*. És probable que els comtes Ermengol VII i Ermengol VIII —potser el segon més que el primer— patrocinessin poetes per guanyar prestigi, tal com feien els reis, i que aquest lligam amb el món cortesà s'acabés a principis del segle XIII amb la mort de les tres figures femenines més rellevants, com dèiem abans, o potser per una causa de major abast, com podia ser-ho la inestabilitat en què se sumeix Urgell a partir de 1209 o el distanciament que mostra Jaume I vers la política i la cultura occitanes, temes que tractarem més detalladament en el següent apartat.

4. L'ÈPOCA DE GUERAU IV DE CABRERA, AUREMBIAIX I PONÇ I (1209-1243)

LA MORT d'Ermengol VIII sense successió l'any 1209 va precipitar la fi de la primera dinastia comtal, que havia governat de forma ininterrompuda durant més de dos segles, i va donar pas a un nou període de conflictes interns. Guerau IV de Cabrera (1209-11 / 1213-26),³⁷ que aspirava al títol de comte d'Urgell perquè descendia de la dama Marquesa, veia finalment l'oportunitat de forçar les seves pretensions, però toparia amb un greu obstacle: la vídua Elvira havia estat previsorament i s'havia posat sota la protecció del rei Pere I *el Catòlic*, bo i prometent l'única filla i successora d'Ermengol, Aurembiaix,

³⁷ Dates en què governa Urgell com a comte intrús. Ell mai no és legitimat pel rei.

amb l'infant Jaume. Això no va aturar el Cabrera, que va envair igualment Urgell i va enfrontar-se a les tropes reials a Llorenç, on fou derrotat i empresonat. No tornaria a actuar fins la mort del Catòlic a la batalla de Muret (1213), fet que li va permetre apoderar-se totalment del comtat durant els tretze anys de joventesa de Jaume I (1213-26) amb el benentès que hauria de restituir-lo a l'hereva legítima en cas que ella el reclamés.

Mentre Guerau IV governava sense impediments, Elvira es va casar el 1214 amb Guillem de Cervera (1156-1244), senyor de Juneda, i Aurembiaix amb el castellà Àlvar Pérez, que vivia a Toledo. L'any 1228, tanmateix, es va anul·lar aquest darrer matrimoni i Aurembiaix (1228-31) va voler recuperar Urgell; recolzada pel seu padrastre Guillem, es presentà davant del rei Jaume i li demanà ajut per expulsar Ponç de Cabrera, fill de Guerau, que era qui retenia el territori des que el pare havia ingressat a l'orde del Temple l'any 1226. El rei va accedir a la requesta de la comtessa, va assistir-la en la presa d'algunes places fortes lleials als Cabrera i va signar un contracte de concubinatge amb ella, en virtut del qual hauria d'heretar Urgell un fill d'ambdós, i si no n'hi havia cap, el comtat remetria a la corona. Sembla que mai no es va portar a efecte, ja que Aurembiaix es va casar després amb Pere de Portugal i, en morir sense descendència l'any 1231, li va llegar totes les seves possessions, que acabarien finalment en mans de Jaume I quan l'infant les permutés pel regne de Mallorca.³⁸

El rei no va retenir el comtat per gaire temps: Ponç de Cabrera (1226-28 / 1232-43)³⁹ va tornar a reclamar-lo basant-se en el testament d'Ermengol VIII, que deixava com a última hereva la seva àvia Marquesa. De concert amb un bon nombre de barons catalans de la zona dels Pirineus, el pretendent es revoltà i fou derrotat a Balaguer, però Jaume I li atorgà igualment els drets sobre Urgell i el legitimà el 1253 (Monfar, 1853: I, 520-21).

Les *Gesta Comitum* aporten força informació sobre Guerau IV, per bé que el presenten no pas com un usurpador sinó gairebé com l'hereu legítim del seu oncle (XXVII, §1, 142; «Et ideo Geraldus iste post eum [Ermengaudum] habuit comitatum, quia nepos eius erat») i plantegen els enfrontaments amb el rei Pere com a resultat d'uns greuges no especificats. De Ponç i Aurembiaix, en canvi, no en diuen gaire res: el primer és passat per sobre en només dues línies (XXVIII, 142), i la segona apareix esmentada de forma marginal a l'apunt d'Àlvar d'Urgell, quan el cronista explica que el rei Jaume s'havia beneficiat del comtat a causa d'ella (XXIX, 144; «Iachobus [...] lucratus fuerat ratione domine Aurembiaix, filie Ermengaudi, Urgelli comitis supradicti»).

³⁸ Una permuta que no es va fer efectiva, cf. Sobrequés (1991: 68).

³⁹ Del 1226 al 1228 de forma intrusa, i del 1232 al 1243 de forma legítima.

4.1. Un canvi en el panorama literari

ELS POEMES que hem comentat ens permeten intuir que, al llarg de la segona meitat del segle XII i principis del XIII —és a dir, quan governaven Ermengol VII i Ermengol VIII (ca. 1154-1209)—, el casal d'Urgell va tenir un pes remarcable en les relacions de poder de l'època, tant locals com internacionals, i va incorporar-se al món de la cultura trobadoresca de forma independent. Aquesta relació amb els àmbits cortesans es va articular a través de Dolça de Foix, Marquesa d'Urgell i Elvira de Subirats; tres dames que no eren esmentades pels poetes en nom de tota la família sinó perquè ostentaven el poder i segurament patrocïnaven trobadors com a eina de propaganda política: Dolça regia el comtat mentre el marit era fora, Marquesa era vescomtessa al costat de Ponç III de Cabrera, i Elvira va ser comtessa consort però també va governar Urgell com a regent almenys fins a 1213, data en què mor el rei Pere I i Guerau es fa amb el poder.

Tanmateix, des de la mort d'Ermengol VIII (1209) o d'Elvira (1220) fins a l'època d'activitat de Cerverí de Girona a l'entorn de l'infant Pere (ca. 1270), no hem trobat cap composició poètica que pugui ser vinculada a la cort urgellenca. Això són més de cinquanta anys de silenci i, per bé que la manca de poesies pot respondre al caràcter evanescent de la lírica trobadoresca i no necessàriament a un descens de la producció, no hem de bandejar el fet que les circumstàncies històriques eren poc propícies per a la continuació del mecenatge, o almenys no ho eren tant com en temps passats.

Des de la perspectiva del casal, sabem que han mort les dames poderoses que el connectaven de manera més clara amb els cercles lírics i que, alhora, era sotragat per una profunda crisi dinàstica: entre 1209 i 1232 no hi ha un comte d'Urgell legítim. Aurembiaix, l'hereva segons el testament, se'n va a Castella, Elvira es casa de nou i pereix en pocs anys, i Guerau IV governa mentrestant de forma intrusa. Es tracta, doncs, d'una situació d'excepcionalitat que pot explicar per què no trobem peces dirigides a Urgell, però que no impedeix que n'hi hagi de dedicades als Cabrera; de fet, si recordem el que dèiem a l'apartat d'Ermengol VI, és possible que el propi Guerau fos poeta, autor de l'*ensenhamen* «Cabra joglar» (vg. p. 19). Aquesta és una connexió entre el comtat d'Urgell i la cultura trobadoresca que caldrà explorar més enllà d'aquest treball.

Per altra banda, la situació a la Corona d'Aragó en general i a la cort reial en particular tampoc no era gaire favorable per al conreu de la lírica. Després de la desfeta de Muret (1213) i la caiguda dels territoris del *Midi* sota l'esfera d'influència francesa, Jaume I *el Conqueridor* va adoptar un canvi d'orientació política respecte del seu pare i el seu avi, es

va allunyar d'Occitània i es va centrar en les conquestes meridionals, i no sembla que es preocupés de bastir una imatge de protector dels trobadors. És cert que, tot i això, l'activitat poètica a les corts de la noblesa no es va interrompre (Cabré, 2013: 249-50) i van compondre's també poemes fora de Catalunya dedicats al monarca o a figures importants de la corona, però no hem de menystenir la posició de Jaume I vers la lírica perquè, com hem pogut apreciar, quasi tots els trobadors vinculats amb els Urgell ho estaven també, i d'una manera significativa, amb la cort del rei —potser amb l'única excepció del monjo de Montaudon.

Així doncs, el fet és que durant l'època de Guerau, Aurembiaix i Ponç (1213-43) no tenim poesies que esmentin el casal, però sí que ho fa un altre text important. Fins ara només hem al·ludit al gènere cronístic a través dels paràgrafs dedicats a les *Gesta Comitum*, ja que cap altra obra historiogràfica que haguem analitzat es preocupava dels afers d'Urgell. Tot seguit tocarem la segona, el *Llibre dels fets*, que destaca per haver estat composta pel sobirà més cèlebre de la nissaga dels comtes-reis i, sobretot, per la seva singularitat.

4.2. El Llibre dels Fets de Jaume I

TANT LA LÍRICA com les cròniques estaven dominades per la promoció cultural del casal de Barcelona, però és aquest darrer gènere el més influenciat per la política reial; el que presentava un propòsit més clar de legitimar la dinastia catalanoaragonesa i mostrar-ne una imatge determinada. De totes, la crònica que fa més palesa aquesta voluntat és el *Llibre dels fets*, que pretén ser no només un relat memorialístic sinó també un testimoni de la fe cristiana de Jaume I i un exemple per als monarques posteriors (Pujol i Renedo, 2013: 97-122). Com que el llibre es cenneix a aquest objectiu precís i a més es troba focalitzat en el rei, s'hi destaquen molts fets importants però també se n'ometen d'altres, bé perquè el narrador no els recorda, els considera anodins o no contribueixen a bastir el model de sobirà croat que vol projectar. Això es pot apreciar clarament si prenem en consideració quan és que Jaume I parla dels Urgell: veurem que dedica uns quants paràgrafs a explicar l'afer d'Aurembiaix (§34-46) perquè li permet introduir alguns aspectes que li interessin, però en canvi no menciona l'aixecament posterior de Ponç de Cabrera (Monfar, 1853: I, 520-21) i només fa una petita al·lusió al conflicte successori d'Àlvar d'Urgell, que va ressonar per tot Catalunya (§474).

Ja hem explicat abans quin és el context de la reclamació d'Aurembiaix: havent-se anul·lat el matrimoni amb Àlvar Pérez, l'hereva legítima d'Ermengol VIII arriba a Lleida i

veu que el comtat és encara retingut pels Cabrera. Per poder recuperar-lo demana ajut al rei; l'any 1227 tots dos signen un conveni en què Jaume I es compromet, si la disputa no se soluciona en judici, a restituir la comtessa per les armes a canvi que ella li cedeixi Lleida i li doni la postat d'uns altres nou castells. Monfar recull el document original (1853: I, 463-66), que podem comparar amb la versió que ens ofereix el *Llibre dels fets* per ponderar-ne la veracitat històrica.

A la crònica, l'afer d'Aurembiaix és presentat d'una manera molt concreta que s'adiu perfectament amb el sentit general del text. Des del nostre punt de vista, creiem que es pot interpretar com una primera prova de maduresa, el «petit» repte que Jaume I haurà de superar en arribar a l'edat adulta i que confirmarà les seves aptituds per dur a terme les campanyes de Mallorca i València. Fins al moment, ell encara era massa jove per prendre decisions —són abundants les referències a la seva curta edat en els paràgrafs anteriors— i sovint era enganyat pels propis vassalls. L'afer d'Urgell és la primera operació militar que duu a terme sense seguir el consell d'altri, basant-se en el seu propi instint: pren Linyola per les armes a desgrat del que li recomana Ramon de Cardona (§39) i pacta la rendició de Balaguer sense cercar l'aprovació de ningú més que de Guillem de Montcada (§40-44). Per altra banda, Jaume I també aprofita el fragment per legitimar el seu paper com a monarca i per presentar-se com un sobirà exemplar, que imparteix justícia i protegeix els febles. Guillem de Cervera li recorda que «aquesta cosa és ofici de rei: que aquells qui no poden haver dret per altre que ell, que el los do. Car Déu vos ha mes en son lloc per tenir dretura» (§34),⁴⁰ i Aurembiaix, quan s'hi dirigeix per demanar-li ajut, ho fa sabent que en ell «trobaria dretura e mercè (§34)».

La demanda que fa la comtessa davant del jove rei «ha estat un dels episodis més reiterats del llegendari urgellenc» (Bertran, 2016: 18) i apareix molt ben representada a la crònica. Però, tot i que és un fet comprovable que Aurembiaix va ser molt ben acollida per Jaume I i aquest va accedir a brindar-li suport (Soldevila, 2007: 108), no ho va fer sense obtenir res a canvi, com sembla desprendre's de la narració: el rei no fa referència a les concessions que li atorga Aurembiaix ni al contracte de concubinatge (1228) acordat amb ella, una prova que era la seva amistançada⁴¹ però també una assegurança que el casal de Barcelona obtindria els drets sobre Urgell d'una forma o altra, bé perquè els heretarien els fills de tots dos, o bé perquè hi revertirien directament si ella moria sense descendència. Això ens porta a pensar que, en realitat, el monarca va ajudar la comtessa no tant perquè era just sinó perquè creia que a la llarga ell o els seus successors podrien beneficiar-se del

⁴⁰ Totes les citacions literals del *Llibre dels fets* remetent a l'edició de Ferran Soldevila (2007).

⁴¹ Sobre aquest tema, vegeu Soldevila (1929: 207).

comtat —recordem que també ho corroboren les *Gesta*, vg. p. 46—, fet que no s'esdevindria si el deixava en mans dels usurpadors.

Tot i que en mostra una visió parcial, el *Llibre dels fets* no deixa de ser una bona font per entendre el conflicte entre Aurembiaix i els Cabrera i conèixer els personatges històrics que s'hi veieren immersos. Com a aliats de la primera trobem Guillem de Cervera,⁴² el seu padrastrer, i Ramon de Peralta, senyor de Montmagastre, que li ret el castell quan la veu en persona. El rei compta també amb un bon seguici, començant pels Montcada, que són amb ell perquè els havia promès que els tornaria tot el que detenien del comtat d'Urgell si l'ajudaven, i acabant amb tres vassalls aragonesos: Assalit de Gúdar, García Pérez de Meitats i Pero Cornell. El bisbe de Lleida Berenguer d'Erill és qui aconsella Jaume I sobre l'afer i també testimonia l'acte d'amistança, i Guillem Sasala, el legista que porta el plet judicial i a qui la comtessa cedeix el dret de la caldera⁴³ de forma vitalícia, es troba documentat com a notari reial (Soldevila, 2007: 108-9). Tots aquests individus, a excepció de Pero Cornell, figuren al conveni de Lleida juntament amb altres que la crònica no esmenta. Del bàndol oposat es troba un altre casal important, els Cardona: Guillem de Cardona, germà del vescomte Ramon Folc, és qui compareix en nom de Guerau IV dues de les tres vegades que el rei el cita a judici per negociar el retorn del comtat, la primera de les quals sense procuració.

Però no veiem una concordança tan exacta amb les dades històriques pel que fa a l'esment dels dos Cabrera. Mentre que tots els manuscrits del *Llibre dels fets* concorden que és Guerau el noble que retenia el comtat, la traducció al llatí de Pere Marsili i el propi tractat entre Aurembiaix i el rei especifiquen que era Ponç: «eo que Pontius de Capraria, filius Geraldí, detinet de comitatu Urgelli» (Monfar, 1853: I, 464). Ja hem dit que Guerau havia entrat a l'orde del Temple i que era el seu fill qui governava Urgell, però com bé apunta Ferran Soldevila, «no es pot excloure la possibilitat que Guerau no hagués renunciat al seu títol i que, en una circumstància tan greu com aquella, fos ell qui sortís en defensa dels seus pretesos drets» (2007: 111). Més endavant, el mateix autor suggereix que la lluita armada podria haver estat dirigida contra Ponç, «que era qui detenia els castells i viles del comtat», i el plet judicial contra Guerau, «que és qui havia usurpat el comtat i qui havia pactat amb el rei Jaume la seva restitució per quan tornés Aurembiaix» (Soldevila, 2007: 115); una perspectiva que sembla força encertada i que aquí donarem per vàlida, sobretot pel fet que Jaume I esmenta Guerau quan parla del judici (§35; «E fo acord del bisbe [...]

⁴² Algun historiador havia identificat aquest Guillem de Cervera amb el trobador Cerverí de Girona, però Riquer (1950: 91-107) va demostrar que són personalitats diferents (Soldevila, 2007: 109).

⁴³ Impost que percebien els comtes d'Urgell sobre les calderes de les tintoreries de Lleida.

que citassen al comte d'Urgell, per nom En Guerau») però es refereix majoritàriament a Ponç com l'enemic que ha de derrotar en batalla (§37; «E irem contra Ponç»).

La querella amb els Cabrera no arriba a bon port, i és per això que el rei, aconsellat per Guillem Sasala, decideix passar a l'acció i agrupar les tropes prop d'Albesa (§37). Aquí comença la segona part de l'episodi d'Urgell, la represàlia militar, que contrasta amb l'anterior, més enfocada en les qüestions jurídiques. Jaume I narra la presa de les vuit places que havia de conquerir segons el conveni de Lleida —Albesa, Tamarit (§37), Menàrguens (§38), Linyola (§39), Balaguer (§40-44), Agramunt (§45), Ponts i Oliana (§47)—; totes capitulen de seguida menys Balaguer, la més important, que ho fa com a mínim després de tres dies de setge (Soldevila, 2007: 118-24). Per no allargar-nos més del compte prescindirem d'explicar la rendició de cada ciutat i només aportarem dues observacions rellevants.

Primer, Soldevila (2007: 127) apunta que el cronista podia referir-se a Calassanç enlloc d'Oliana, i que aquesta vila, juntament amb Ponts, no va ser rescatada fins després de la conquesta de Mallorca (1231). El fet que el rei inclogui aquí totes dues gestes militars sembla respondre, més que a un lapsus, a la voluntat conscient de deixar enllestida l'empresa d'Urgell —el petit repte de maduresa, com proposàvem més amunt— abans de començar el primer gran projecte de la seva vida.

Segon, la crònica ens permet constatar, tal com afirma Prim Bertran, que «la petita noblesa urgellenca, que s'havia fet amb feus diversos, restava fidel al Cabrera, mentre el poble menut i les petites poblacions veien amb bons ulls els drets d'Aurembiaix» (2016: 18). El cas de Balaguer és significatiu: Jaume I aconsegueix prendre la ciutat perquè els prohoms de la vila, després d'haver parlat amb la comtessa, s'acorden amb ell d'amagat del comte Ponç i li asseguren que, quan el senyor se'n vagi, la plaça serà seva. El fragment en què un ballester dels Cabrera dispara un tret d'avís contra els ciutadans que confabulen emmarca perfectament aquesta rivalitat entre l'aristocràcia i el poble ras:

E un matí los prohòmens de la vila parlaren en un terrat, e En Ponç féu parar una ballesta a un ballester e féu-los tirar una sageta en lo consell on estaven e no ferí negú.

—E con? —dixeren ells—. E ab sagetes nos hic tira hom? Nós desfaren lo lloc e farem ço que fer no devem per amor d'ell?

E enviaren-li dos prohòmens, que es meravellaven fort d'ell, quan ell los tirava, ells estan en perill de mort per lo rei, qui els talava l'horta e els estava dessús» (§43)

No hi ha dubte que el *Llibre dels fets* és una de les referències més importants que tenim per a l'estudi de l'època d'Aurembiaix, però hem d'evitar l'error de creure al peu de la lletra tot el que s'hi diu i considerar-ho històricament cert, com va fer Monfar en la seva monografia (1853: I, 466-94).⁴⁴ Cal tenir present que Jaume I relata els fets seguint un propòsit específic, i que si explica amb detall l'afer d'Urgell és, probablement, perquè es tracta de la seva primera campanya pública i pels vincles que va mantenir amb la comtessa, a qui caracteritza com una dama amb «bones costumes» (§34) però també agosarada, que no vacil·la a l'hora de reclamar el que és seu i que participa en l'operació bèl·lica per menar les negociacions amb els rebels.

Després de la presa de Calassanç, la crònica no torna a fer cap menció rellevant dels Urgell encara que, com veurem, continuaven protagonitzant fets destacables. Això, sumat a la manca de peces líriques que hem exposat abans, fa que no puguem vincular cap obra literària al casal durant el govern legítim del comte Ponç (1232-43) i que ens haguem d'esperar als darrers anys de la vida d'Àlvar per poder comentar els sirventesos del trobador Cerverí de Girona.

5. L'ÈPOCA D'ÀLVAR I ERMENGOL X (1243-1314)

PONÇ de Cabrera va ser succeït pel primogènit Ermengol IX (1243), que va morir en pocs dies, essent encara un infant. L'herència va recaure aleshores en el segon fill, Rodrigo, que havia estat criat a Castella i que prendria el nom d'Àlvar (1243-67) a despit de la voluntat del pare. Quan va arribar per primera vegada a Catalunya el 1253, amb 14 anys, els vassalls urgellencs i el rei Jaume ja li havien cercat una esposa adient, Constança, filla del senescal Pere de Montcada. El matrimoni va celebrar-se però la parella no va consumir-lo d'un principi, i els consellers d'Àlvar van pactar unes noves esposalles amb Sibila d'Anglesola que no es concretarien perquè el comte, just abans del dia convingut, va declarar, plorant, que només volia com a muller Cecília, germana de Roger IV de Foix. Les segones noces tingueren lloc el 1256 i portarien conseqüències catastròfiques per a Urgell, que tot just havia sortit de la profunda crisi que arrossegava des del govern d'Ermengol VIII: el pacte amb Foix va comportar que Àlvar renunciés a les possessions septentrionals en disputa i, sobretot, que s'enemistés amb una bona part de la noblesa catalana. Pere de Montcada, furios pel repudi de la seva filla, va arrasar el comtat

⁴⁴ Si bé Monfar inclou el document del conveni de Lleida, quasi tota l'explicació del judici i la presa dels vuit castells l'extreu fil per randa del *Llibre dels fets*.

amb un exèrcit; la pròpia Constança va iniciar un plet judicial que duraria dècades i que involucraria personatges tan emblemàtics com fra Ramon de Penyaafort i els bisbes d'Osca i Barcelona; i Jaume I, per acabar-ho d'adobar, va apropiar-se de les pròspères viles del sud com a càstig per la bigàmia del comte, amb l'oposició de molts casals nobles. Aclaparat pel conflicte, que escalava sense resolució aparent, Àlvar va fugir cap a Foix amb Cecília i va morir-hi de tisi el 1267, deixant Urgell en un estat deplorable.

Els primers anys de govern del seu fill Ermengol X (1267-1314), l'últim del llinatge dels Cabrera, no suposaren una millora de la situació, ans al contrari: el casal afrontava deutes impossibles de pagar amb les rendes de l'empetitit comtat, i el seu oncle Guerau de Cabrera i la seva germanastra Elionor, filla de Constança, li disputaren la successió per un temps (Miret i Sans, 1908: 177; Soldevila, 2007: 466). A més, el jove Ermengol va participar en totes les revoltes nobiliàries que sotragaren Catalunya a les darreries del regnat de Jaume I i al començament del de Pere II *el Gran*, això és, l'aixecament impulsat per Ferran Sanxis, fill bord del Conqueridor (1274-75), i els dos enfrontaments encapçalats pel comte de Foix que tingueren com a epicentre la ciutat de Balaguer (1278, 1280). Però aquests inicis dificultosos no van impedir que restituis el comtat i es convertís, amb els anys, en un dels aliats més fidels del rei Pere juntament amb altres nobles que havien estat rebels, com Ramon Folc VI de Cardona i Arnau Roger de Pallars, amb qui va entaular una bona amistat. Tots plegats s'aventuraren en la campanya de Barberia i Sicília (1282), prengueren part en el setge d'Albarrasí (1284) i defensaren Catalunya de la invasió francesa (1285) de Felip II *l'Ardit*. Ermengol X, que va sobreviure al rei, també va tenir un paper rellevant en la conquesta de Menorca (1287) durant el regnat d'Alfons II *el Franc* i en la guerra contra Frederic II de Sicília per part de Jaume II *el Just* i els Anjou (1298-99), conflicte en què va perdre la vida el seu germà petit Àlvar, vescomte d'Àger. Aquest període gloriós pel casal d'Urgell va acabar amb la mort del comte el 1314 sense descendència, però es va poder evitar un nou conflicte dinàstic perquè havia disposat la venda del comtat al rei Jaume II si casava el seu fill segon, el futur Alfons III *el Magnànim*, amb Teresa d'Entença, reneboda i hereva d'Ermengol. Els senyors d'Urgell posteriors a Alfons, ja pertanyents al casal de Barcelona, conformaren la tercera dinastia comtal i no tenen cabuda, per tant, en el nostre marc d'estudi.

L'apunt de les *Gesta Comitum* sobre el comte Àlvar és ben complet i no s'allunya massa del relat històric, però ressalta el fet que hi aparegui descrit com un senyor valerós, recte, generós i amic d'altres nobles (XXIX, 144; «Alvaro fuit armis strenuus, probus, largus, diligens plurimum generosus»), atributs positius que contrasten amb la fatalitat del seu

govern i que no ens ofereix cap altra font. Ermengol X, en canvi, només és citat de forma breu (XXX, 146); d'ell en parlaran més aviat Cerverí de Girona, el darrer autor que tractarem amb deteniment, i la *Crònica* de Bernat Desclot.

5.1. Cerverí de Girona

EL TROBADOR català per antonomàsia del segle XIII és Guillem de Cervera, més conegut com Cerverí de Girona (a. 1259-d. 1285)⁴⁵ perquè així s'anomenava als seus poemes i amb aquest nom apareix també de vegades als documents cancellerescos. D'ell es conserva el corpus més extens de tota la poesia trobadoresca, conformat per un total de cent vint obres —114 peces líriques, 5 en metre narratiu i un llibre de proverbis en vers—, moltes de les quals ens han pervingut a través d'un únic manuscrit, el cançoner Gil.

Sembla que va iniciar la seva carrera poètica a l'entorn del vescomte Ramon Folc V de Cardona, el nét de l'enemic de Guillem de Berguedà (vg. §2.2.), però els primers registres ja el situen al costat de l'infant Pere, que pocs anys després, amb la mort del Conqueridor, esdevindria Pere II *el Gran*. El vincle que va mantenir amb l'infant fou tan estret i continuat que últimament s'ha preferit considerar-lo un trobador exclusivament al seu servei, i no pas relacionat amb la cort reial de la Corona d'Aragó (Cabré, 2006: 138), com els altres que hem tractat fins ara. Des que l'hi vinculem per primera vegada el 1267, segurament per participar de la seva política de promoció de la lírica, negligida per Jaume I, Cerverí s'esforça a presentar l'infant Pere i la seva cort com a paradigma de la cortesia i la cavalleria —ho farà també Desclot a la *Crònica*— i compon sirventesos combatius en què defensa i divulga els seus interessos. Però el seu servei poètic també adopta altres vessants: va conrear àmpliament la lírica amorosa, i com a trobador situat a la cua d'una tradició que havia començat segles enrere, s'entretenia a experimentar amb diversos gèneres per temporades, seguint models precedents però també en consonància amb els corrents de l'època. En un bon nombre de composicions es presenta com una autoritat del trobar — igual que Marcabré—, fa reflexions teòriques sobre la creació lírica i usa la figura del trobador com a recurs retòric o satíric, sovint retratant-se a ell mateix, tal com es pot apreciar a la *Recepta de xarop* (PC 434a,17), una de les seves peces més cèlebres (Cabré, 2011; 2013: 260-69).

De l'extensíssima obra de Cerverí, a nosaltres només ens incumbeixen dos poemes que reben la denominació de *mig sirventes* al cançoner Gil, *No'm pusc de xantar retener* (XV; PC

⁴⁵ Datació de Cabré (2013: 260).

434a,36) i *Can aug en cort critz e mazans e brutz* (XVI; PC 434a,12), situats abans de la coronació de l'infant Pere, i una pastorel·la que va ser composta en una data posterior a 1276, *Pres d'un jardí encontrey l'altre dia* (XVII; PC 434,9a). Pel que fa als dos sirventesos hem de tenir present, abans de comentar-los per separat, que Cerverí s'adhereix al gènere de forma conscient i ho fa emmirallant-se en l'estil de Bertran de Born (Asperti, 2004: 475-525; Cabré, 2006: 135-150), que s'havia constituït com a canònic gràcies a la tècnica del *contrafactum* i a l'ús d'un to més elevat i retòric, equiparable al de l'expressió amorosa, que es contraposava al de Guillem de Berguedà (vg. p. 34). Aquest fet permet explicar per què les peces de caire polític de Cerverí poden semblar més obscures i no tan incisives com les que hem vist de Guillem, i ens ajudarà especialment a comentar el segon poema.

5.1.1. *No·m pusch de xantar retener*

SI BÉ ÉS CERT que cap de les tres composicions de Cerverí que esmenten Urgell es pot interpretar i datar amb exactitud, *No·m pusch de xantar retener* és potser la que presenta més incerteses i la que necessita ser estudiada amb major deteniment, perquè fa referència a un conflicte que no s'inclou en cap de les obres historiogràfiques que hem pogut consultar. Si llegim el comentari que Riquer dedica al poema en la seva edició primigènia (1947: 108) veurem que és molt breu i no inclou cap temptativa de datació, i Cabré (2006: 136), que l'agrupa amb la resta de sirventesos de Cerverí, planteja dubtes importants pel que fa a la situació cronològica que encara no han estat resolts (Cabré, en curs).⁴⁶

Però anem a pams. Que es tracta d'un mig sirventès es fa evident no només a partir de la brevetat de la peça —conformada per tres cobles, com la que veurem tot seguit, i tres *tornadas* de llargada desigual— sinó també perquè el trobador justifica la tria del gènere a la primera estrofa: diu que envia un mig sirventès a Urgell perquè «enters no hi poria caber» (XV, 4). I no hi podria caber per culpa de «cels qui son del melor tal» (XV, 6), és a dir els nobles, que haurien de predicar amb l'exemple però que només es dediquen a guerrear i desatenen les altres obligacions. El *desplazer* cap a l'activitat bèl·lica —que s'oposa al *plazer* dels poemes de Bertran de Born— es fa especialment intens a la segona cobla, però a partir dels dos darrers versos entenem que Cerverí no està en contra de la guerra com a tal sinó només dels enfrontaments intestins de la noblesa, que perjudiquen el regne i no porten cap profit (XV, 19-20; «no volgra guerra fos / mas de reys, per pro dels baros»).

⁴⁶ Per als tres poemes de Cerverí aprofito algunes propostes de l'edició que en prepara Miriam Cabré, a qui agraeixo que me l'hagi deixat consultar. Ho referencio com a Cabré (en curs).

Així doncs, fins aquí el poema ens deixa clares dues coses. Primer, que hi ha un conflicte a Urgell —encapçalat pel casal o potser només situat al comtat— que preocupa Cerverí, i això vol dir l'infant Pere; segon, que es tracta no pas d'una revolta contra l'autoritat reial, sinó d'una pugna entre barons. Més endavant el trobador ens diu quins són els casals que es barallen, però enlloc de resoldre'ns els dubtes ens en crea de nous:

Le Vezcoms mi fay desplazer
 si·ls cartos vol cartonejar
 e·l Coms, si·ls cartz cuja cardar
 pren per mal cujar bo saber;
 car si tot la us l'autre sal,
 no·s cuyon que·l Reys se'n nual
 ne·n perda domney ne amor;
 e dion çay nostr'ancesor
 c'om se fay azoras cutxos
 d'aquo don reman cossiros

*El Vescomte em desplau si vol esquarterar els escacs, i el Comte, si es proposa cardar els cards, pren mal propòsit per bon saber; ja que, encara que l'un ataquí l'altre, no conceben que el Rei s'incomodarà per això ni que hi perdrà cortesia ni amor; i digueren els nostres antecessors que hom es torna de vegades cuitós per allò que el fa romandre consirós.*⁴⁷ (XV, 21-30)

A través d'una preciosa al·lusió heràldica, Cerverí indica que la disputa és entre el vescomte de Cardona i el comte d'Urgell; el primer no ha d'esquarterar els escacs d'or i sable de l'escut d'Urgell, i el segon no ha de cardar els cards daurats sobre camper de gules de les armes dels Cardona (Riquer, 1947: 110). El significat, diàfan en aparença, no ho és tant quan revisem les fonts històriques i ens adonem que no s'hi esmenta cap hostilitat entre aquestes dues famílies durant l'època d'activitat de Cerverí sota el patronatge de l'infant (1267-1285).

Ja hem explicat al principi de l'apartat que des de 1256, quan es casen Àlvar d'Urgell i Cecília de Foix, fins els volts de 1280, moment en què Ermengol X reconeix el seu vassallatge respecte a Pere *el Gran*, el casal d'Urgell travessa una època molt conflictiva; primer pels afers matrimonials d'Àlvar (1256-68), després per la seva disputada successió (1268-69) i finalment perquè Ermengol, contrariat amb la monarquia com el pare, segueix

⁴⁷ Traducció adaptada de Riquer (1947: 110).

provocant estralls. Doncs bé, en tot aquest període d'inestabilitat els Cardona no es troben mai enfrontats als Urgell, al contrari: totes dues famílies participen en les revoltes contra Pere de forma conjunta (1274-75, 1278, 1280) i Ramon Folc V de Cardona lluita a favor d'Ermengol durant el conflicte successori (Miret i Sans, 1908: 177; Soldevila, 2007: 466). Només hem aïllat una petita excepció a Monfar (1853: I, 537), que situa un Guillem de Cardona al costat dels Montcada quan aquests, enfellonits per la bigàmia d'Àlvar, decideixen envair Urgell després de 1256. Segons sembla, era oncle de Constança i es duia malament amb el comte perquè no volia retornar-li una possessió del vescomtat d'Àger, però això no ens concerneix en absolut perquè s'escau fora del període de producció de Cerverí i, sobretot, perquè el trobador cita un «Vezcoms», i Guillem no ho era.

Sabem que el poema és anterior a 1276 per la darrera *tornada*, en què s'esmenta Pere com a infant (XV, 39; «L'enfans Peyr'es arditz e pros»), però sense poder relacionar-lo *a priori* amb cap esdeveniment històric només podem concretar una mica la datació si prenem com a referència els anys en què Cabré (2006) situa els sirventesos de Cerverí que ha pogut datar, aproximadament entre 1269 i 1275. En aquesta època, l'infant Pere rep la cancelleria del regne mentre Jaume I està ocupat amb el projecte de croada (1269), i per tant comença a participar de forma significativa en els afers polítics locals i internacionals, a enemistar-se amb alguns sectors de la noblesa i a moure fils contra Carles d'Anjou, el seu pitjor adversari; no és estrany, doncs, que el trobador al seu servei es dediqués temporalment a conrear el gènere sirventès per afavorir-lo i justificar la seva posició. Aquesta hipòtesi fa molt de sentit perquè la majoria dels sirventesos de Cerverí contenen referències antiangevines o anticlericals i atacs virulents contra els rivals de l'infant —ho palesarem en la propera peça—, però no es pot aplicar de forma efectiva a *No'm pusch de xantar retener*, poema que es desmarca de la resta perquè, com hem vist, tracta exclusivament de l'afer d'Urgell i llença una crítica molt més lleugera, orientada cap a la conciliació i no tant cap al vituperi.

Per això, en la seva edició en curs, Cabré el considera precedent dels altres sirventesos i s'aventura a contextualitzar-lo en la lluita per la successió d'Àlvar, que segons Joaquim Miret i Sans (1908: 177) comença el març de 1268, quan el comte de Foix declara la guerra al rei perquè s'havia fet cedir grans drets sobre Urgell pels marmessors del comte difunt i només quedava una petita part del territori per al seu protegit Ermengol X, disputada per Guerau de Cabrera i Elionor de Montcada. Miret (1908: 177-180) i el *Llibre dels fets* concorden que l'infant Pere i Jaume I treballaven junts en la resolució del conflicte, i que el primer va agafar-ne les regnes quan el pare se'n va anar a Castella al desembre, just

abans de rebre els ambaixadors tàrtars que l'incitarien a embarcar-se cap a Terra Santa (§474; «E per ço con lo dia de Nadal era tan proïsme, lleixam en Cervera nostre fill, l'infant En Pere, e que tingués allí frontera»). Així doncs, amb el seu protector al capdavant del govern i com a principal mediador de les hostilitats d'Urgell a finals de 1268, Cerverí podria haver confegit *No·m pusch de xantar* per recolzar-lo en la tasca i fer d'àrbitre entre els bàndols enfrontats (Cabré, en curs).

L'aportació de Cabré prova que la guerra successòria és una bona avinentesa on ubicar un sirventès de Cerverí, però tot i així no podem estar segurs que el nostre poema hi estigui relacionat perquè, com dèiem, els Cardona no estaven enemistats amb els Urgell sinó que els brindaven suport contra el rei i els altres dos bàndols que reclamaven el comtat. De fet, Jaume I explica al *Llibre* que precisament fou el vescomte Ramon Folc, i no el comte de Foix, qui inicià les hostilitats per reivindicar els drets d'Ermengol (§474; «En Ramon de Cardona e alguns rics hòmens de Catalunya cometeren-nos de guerra sobre el feït del comte d'Urgell»), i sembla que va combatre al seu costat almenys fins l'octubre de 1269, quan es posa a favor del rei i promet «tenir-li fidelitat i donar-li ajuda en la qüestió del comtat d'Urgell» (Miret i Sans, 1908: 210). Però ni tan sols aleshores, que comença a indiciar-se una rivalitat entre Cardona i Urgell pel canvi de bàndol, és fàcil trobar un sentit per emplaçar el poema: seria molt estrany que Cerverí criticués els Cardona —això sí, amb paraules suaus i acompanyades de lloança, recordem que havien estat els seus protectors— quan ja estaven aliats amb el monarca i no representaven cap amenaça (Cabré, en curs).

Fins aquí tot el que podem aportar sobre *No·m pusch de xantar retenir*, una composició que vinculem als fets de 1268 pel protagonisme que hi va exercir l'infant Pere com a mitjancer però amb el benentès que pot pertànyer a una altra època, segurament posterior —posem de marge el lapse entre 1268 i 1276. La datació inconclusa només ens permet afirmar que el «Vezcoms» és Ramon Folc V de Cardona (mort el 1276), perquè el «Coms», encara que molt probablement sigui Ermengol X, podria també tractar-se d'Àlvar a la darrerïa de la seva vida. Ens trobem, en definitiva, davant d'un poema molt poc estudiat que pot jugar un paper cabdal en la coneixença d'un episodi bèl·lic que, per algun motiu, no ha quedat registrat en els annals de la història.

5.1.2. *Can aug en cort critz e mazans e brutz*

ADIFERÈNCIA de l'anterior, el segon mig sirventès que esmenta Urgell ofereix tot un ventall de referències que permeten situar-lo en un període de temps més concret, tot i que les periòdiques rebel·lions de la noblesa han incitat diverses propostes. Les dues interpretacions més rellevants són la de Riquer (1945: 105), que ha quedat descartada, i la de Cabré (en curs), que emmarca el poema en el context previ a l'aixecament de 1275. Abans d'exposar-les i contrastar-les, tanmateix, comentarem una mica el contingut general de la peça per veure què en podem extreure a partir d'una lectura planera.

Can aug en cort és un sirventès «canònic» de Cerverí, i això vol dir essencialment dues coses. Primer, que respon a la voluntat de promoure els objectius polítics de l'infant Pere i difamar els seus enemics: inclou una referència antiangevina implícita, blasma la noblesa catalana d'una forma molt més directa i agressiva —concretament els casals d'Urgell, Cardona i Cervera— i la tercera cobla i la primera *tornada* contenen una referència a Bernart de Rovenac, trobador que havia compost almenys un violent sirventès en contra de l'infant, *Belh m'es quan vei pels vergiers e pels pratz* (PC 66,1). Segon, que està inspirat en el model de Bertran de Born, i això es fa especialment evident a l'exordí, bastit a l'entorn d'una apologia bèl·lica molt semblant a la del cèlebre *Be·m platz lo gais temps de pascor* (PC 80,8a). De fet, si posem de costat les poesies de Cerverí, Bertran i Rovenac⁴⁸ ens adonarem que totes tres transmeten la mateixa alegria per la vinguda del temps de la guerra, el carnatge i les batalles campals, tan característica de la poesia borniana, que s'havia convertit en un veritable lloc comú entre els seus imitadors (Asperti, 2002: 542-59).

Bernart de Rovenac utilitza aquesta escenografia per vituperar amb contundència l'infant Pere i negar-li l'entrada a l'univers cortès. L'acusa d'immadur, deslleial i botxí perquè havia executat Guillem Ramon d'Òdena, noble que s'havia revoltat contra la corona, ofegant-lo cruelment al mar i sense respectar una treva establerta (Cabré, en curs). Sembla que l'ajusticiament va tenir lloc l'any 1261 —encara que el testament no va efectuar-se fins el 1271 (Riquer 1975: 1373)— i va ressonar per tot Catalunya fins a convertir-se en el principal argument de la noblesa en contra de l'autoritat de l'infant. Per defensar la imatge del seu protector, Cerverí critica Rovenac al mig sirventès i aprofita l'esment per justificar la tria del gènere (XVI, 37-38; «Si·n Roenach fay er meg serventes, / ben er razos, pus que meg joglar es»). Ara bé, és important que no interpretem el seu poema com una resposta directa i aïllada a la composició del trobador «rival». Malgrat que

⁴⁸ Vegeu l'annex II.

tots dos sirventesos es troben relacionats, probablement Rovenac n'havia confegit d'altres contra Pere, i sabem que ell no era l'única figura pública que en malparlava durant el període d'instabilitat política de 1269 a 1275 (Cabré, en curs; 2006: 142).

L'exalçament de la guerra que fa Cerverí a *Can aug en cort* contrasta amb el *desplazer* de *No·m pusch de xantar*, però no és que l'autor es contradigui: aquí ens està parlant, almenys al principi, d'un conflicte que li plau, entre reis i amb el suport dels barons, i no pas d'una guerra civil. Les dues primeres cobles ens ajuden a perfilar el context en què podria situar-se la composició, d'intenses relacions diplomàtiques entre reis (XVI, 2-3; «vey venir missatger salcondutz / de rey a rey ab pretz ez ab salut»), més concretament una avinentesa en què un monarca necessita l'ajut d'un altre que ha menystingut (XVI, 5-6; «can de rey vey totz sos faitz perdutoz / si no·l valen cel c'a ja pauc tengutz»), i a les envistes d'un aixecament nobiliari —el tipus de guerra que censura Cerverí— protagonitzat, altra vegada, pel vescomte de Cardona i el comte d'Urgell, però ja no enfrontats:

Mas hom ditz çay que·l vezcoms dels Cardos
no segra·l rey, qu'es francs ez amoros,
pus de Monblanc no·l ren sas tenços,
si·l fay Clarmons e Cardon' erguylls.
El coms d'Urgel dizon qu'es coratyos
de sas postatz demandar donazos.
Veyrem veyatz e brizatz mans penos,
elms e auzbercs, falsetz e garnizos,
e derrocatz castels de dos en dos.
El bos Raymon de Cerveyra, qui·s pros,
tenra la cort de Lirida, no nos,
can Artus er tornatz entre·ls bretos.

*Hom diu per aquí que el vescomte dels Cards no seguirà el rei, que és franc i amorós, si no li ret Montblanc sense disputa; així el fan d'orgullós Clarmont i Cardona. I diuen que el comte d'Urgell té el coratge de reclamar les seves postats. Veurem aviat molts penons esgarrinxats, elms i ausbergs, falçs i guarnicions, i castells enderrocats de dos en dos. I el bon Ramon de Cervera, que és virtuos, tindrà la cort de Lleida, i no nosaltres, quan Artús bagi tornat entre els bretons.*⁴⁹
(XVI, 13-24)

⁴⁹ Traducció adaptada de Riquer (1947: 107).

Riquer (1945: 105; 1952: 366-72), basant-se en Carreras Candi (1911-12: 361-74, 502-40), va relacionar tot primer el sirventès amb les hostilitats de 1259, provocades per la bigàmia d'Àlvar d'Urgell. Com a càstig pel matrimoni repudiat, el rei Jaume I va demanar al comte les postats d'Argamunt, Balaguer, Oliana i Linyola però no les hi va retornar passats deu dies, com era llei; això va indignar molts altres barons catalans, que se solidaritzaren amb Àlvar i, liderats per Ramon Folc V de Cardona, enviaren cartes de deseiximent al monarca en què s'eximien d'obeir-lo i li declaraven, per tant, la guerra.

La ubicació del poema en aquesta conjuntura ens permet entendre algunes de les referències que fa Cerverí, començant per les «postatz» que reclama el «coms d'Urgel» i acabant per les demandes respectives del vescomte de Cardona i Ramon de Cervera sobre Montblanc i Lleida (XVI, 13-16/23-25), dues poblacions que també havien estat requisades pel rei després que els seus feudataris es deseixissin. Per reblar el clau, Riquer afirma que l'infant Pere va ser l'encarregat d'adquirir les possessions de Ramon Folc i que es preocupava de l'afer des de Barcelona (Miret i Sans, 1908: 296), cosa que explicaria l'interès de Cerverí a compondre el sirventès, i finalment vincula la peça amb la de Bernart de Rovenac, que proposa datar, amb raons poc convincents, pels volts de 1258.

Aquesta interpretació, que encaixa força bé però que, tanmateix, deixa alguns caps per lligar —no especifica qui és el rei que demana ajut, per exemple—, ha quedat superada perquè els estudis més recents han demostrat que l'any 1259 Cerverí segurament encara no es trobava actiu a la cort de l'infant Pere. Riquer havia proposat una datació més reculada perquè creia que en alguns poemes el trobador feia referència a Alfons, primogènit de Jaume I (mort el 1260), quan en realitat esmentava el fill de Pere; més endavant va reconèixer l'error (1975), i Cabré (2011; 2013: 261) ha ratificat que el marc de producció del trobador més aviat s'ajusta a la documentació conservada, entre 1267 i 1285. *Can aug en cort*, per tant, ha de ser ressituat, i sembla que el moment més adient on col·locar-lo és el període anterior a la revolta de 1275 (Cabré, en curs), que segons la *Crònica* de Desclot (LXIX; v. III, 22)⁵⁰ esclata quan Ferran Sanxis, germanastre de Pere i també enemic seu des que havia pactat amb Carles d'Anjou, incita la noblesa catalana a alçar-se en armes.

Però, per què just abans de 1275? El fet clau que ens permet ubicar aquí el sirventès és la menció del «seyner dels angles» (XVI, 35) com a testimoni del declivi del món i les virtuts cortesanes (Cabré, en curs). Aquest personatge, que Riquer no té present, és Eduard d'Anglaterra i ho sabem perquè Cerverí explicita que es troba «e'l loc on Deus, muyren, vida'ns conqués» (XVI, 36), és a dir a Terra Santa. Ell va ser l'únic a abastar l'objectiu de la

⁵⁰ Totes les al·lusions a la *Crònica* de Desclot remeten a l'edició en 5 volums de Miquel Coll i Alentorn (1949).

croada de 1270, les muralles d'Acre, després que el rei de França Lluís IX, que havia estat l'organitzador de l'expedició, morís a Tunis i el seu exèrcit es retirés en haver cobrat Carles d'Anjou, el seu germà, una indemnització als musulmans assetjats. Amb l'elogi del monarca anglès, el nostre trobador llança un dard emmetzinat al pitjor rival de l'infant Pere, que havia tornat d'Àfrica derrotat però amb les butxaques plenes d'uns diners que ni tan sols va dignar-se a compartir amb el veritable heroi croat (Cabrè, 2018: 105-6; 2011: 176). Sabem que Eduard va embarcar-se com a príncep el 1271 i que, amb la mort del pare Enric III el 1272, va ser coronat l'any 1274 en arribar a casa. Anomenant-lo «seyner dels anglais», Cerverí podia considerar-lo rei encara que no l'haguessin investit oficialment pel fet de trobar-se en campanya; a més, la notícia tràgica hauria arribat abans a la cort catalana que a l'altra banda de la Mediterrània.

Sigui com sigui, el poema de Cerverí havia de ser compost en el lapse de temps en què el príncep anglès era a Terra Santa (1271-74), i si revisem què passava aleshores a Catalunya, podrem interpretar molt millor que abans les al·lusions que inclou el trobador. En primer lloc, és encara més lògic que el comte d'Urgell —amb tota certesa Ermengol X— exigís les seves possessions: Jaume I s'havia apoderat de les viles meridionals el 1259 i també havia demanat altres territoris als marmessors a canvi de saldar els deutes contrets pel difunt Àlvar, volent-se apoderar, de mica en mica, de tot el comtat. Quan el rei va morir el 1276, bona part d'Urgell restava encara sota el poder de la corona, i no seria fins el 1278, amb les negociacions posteriors a la primera revolta que enfrontaria Pere *el Gran* com a monarca, que Ermengol començaria a ser restituit de mica en mica, per intercessió del comte de Foix, en els dominis que li havien estat arrabassats (Monfar, 1853: II, 10-20; Bertran, 2016: 19).

El «vezcoms dels Cardos», que en efecte va haver de cedir Montblanc per haver-se rebel·lat l'any 1259, podia continuar reclamant la postat poc abans de 1275 perquè Jaume I encara la retenia el dia de la seva mort (Riquer, 1952: 368). En canvi, no tenim constància que Lleida també romangués segrestada, com es desprèn del poema a través del motiu sarcàstic de l'esperança bretona⁵¹ (XVI, 22-24; «El bos Raymon de Cerveyra [...] tenra la cort de Lirida [...] can Artus er tornatz entre·ls bretos»). Ramon de Cervera, conseller del comte d'Urgell, havia rebut el feu el 1257 i el rei li havia pres el 1259 per motiu del deseiximent (Riquer, 1952: 368), però no queda clar si li va retornar després. En tot cas, és probable que ni tan sols participés en l'aixecament de 1275 perquè el poeta el lloa i l'anomena «bos», i que per tant l'al·lusió sigui un recordatori del desenllaç de la guerra

⁵¹ Motiu d'inspiració borniana, cf. amb el vers 33 d'*A totz dic qe ja mais non voil* (PC 80,6a) de Bertran de Born (Riquer 1952: 367).

anterior (Cabré, en curs) encarat a dissuadir els nobles de revoltar-se novament i arriscar-se a perdre les seves heretats.

Per altra banda, la vinculació de la peça amb els fets previs a 1275 també ens ajuda a esbrinar qui és el sobirà que «vey totz sos faitz perduitz» (XVI, 5). Molt probablement es tracti d'Alfons X de Castella, que va haver de repel·lir un gran alçament sarraí incentivat pel rei de Granada el 1264 (Soldevila, 2007: 403) i encara després una invasió dels benimerins, successors dels almohades al Magreb. Segons el *Llibre dels fets*, Alfons va demanar ajut militar a Jaume I a través de Violant d'Aragó (§378-80) i no directament perquè estava desavingut amb ell i l'havia perjudicat en diverses ocasions des del conflicte d'interessos al voltant de la presa de Xàtiva (§340-49). Però ara les tornes havien canviat: el rei de Castella se situava en una posició extremadament delicada i només podia preservar les terres si l'assistien «cel c'a ja pauc tengutz» (XVI, 6), això és, el Conqueridor i els seus vassalls. No li va costar gaire aconseguir el suport del seu sogre, però els nobles catalans —i sobretot els aragonesos—, coneixedors de les desavinences entre els reis, es mostraven molt reticents a contribuir en l'empresa d'auxili. Finalment van accedir a secundar Jaume I, però sense amagar la seva desaprovació i exigir, empesos pel vescomte de Cardona, que se'ls reparessin alguns greuges (§407) —potser per això Cerverí presenta Ramon Folc com qui «no segra'l rey» (XVI, 14), s'entén que a Castella. I si bé és cert que tot això s'esdevingué el 1264, Miquel Coll i Alentorn ens recorda, en una nota a l'edició de la *Crònica* (1949: 23), que poc abans de 1275 molts barons encara es ressentien de l'afer i que, precisament, aquesta va ser una de les causes de la revolta, no només la ingerència de Ferran Sanxis.

L'obra de Desclot també suggereix que l'execució de Guillem Ramon d'Òdena va quedar gravada a la memòria dels catalans, com hem apuntat abans, i que no s'havia oblidat encara als anys 70:

«Atressí los cavalers de Catalunya vulien mal al infant En Pere [...]. E l'infant En Pere vedava'ls-ho aytant com podia e'ls ne castigava [...]. Sí que per aquela raó pres En Ramon Guilem d'Òdena, qui era del gran liyatge de Catalunya, e'l féu negar en la mar.» (LXVIII; v. III, 20)

Això fa pensar que el poema de Bernart de Rovenac podia ser ben recent —potser de 1270-71, com proposa Soldevila (1926: 497-505)— i referir-se al fet infame per aviar una altra torxa encesa al polvorí que era Catalunya. La reacció de Cerverí, davant d'aquesta i altres peces vexatòries, fou compondre el mig sirventès per criticar l'adversari de forma

indirecta i, alhora, advertir els súbdits malcontents de les nefastes conseqüències de la insurrecció (Cabré, en curs).

Amb tot el que hem dit fins ara queda prou clar que *Can aug en cort* ha de datar-se poc abans de l'aixecament de 1275, en què va destacar el jove Ermengol X (Bertran, 2016: 19) i que representaria per ell un primer tast d'acció, l'inici de les seves participacions en alçaments, seguint les passes d'Àlvar. Però la composició de Cerverí no només ens indica que el comte d'Urgell s'enfrontava aleshores amb la monarquia, sinó que també exposa —i en això es diferencia una mica de les fonts històriques— els motius que tenia per afegir la seva signatura a la carta de deseiement del vescomte Ramon Folc el 2 d'abril de 1274 (Monfar, 1853: II, 15-16): la justa reclamació de les «postatz», els extensos territoris usurpats als quals no estava disposat a renunciar i que recuperaria quatre anys més tard per a major glòria del comtat.

5.1.3. *Pres d'un jardí encontrey l'altre dia*

AL LLARG del treball hem comentat un bon nombre de poemes que es podien emmarcar en gèneres diversos, però la recopilació no hauria estat completa —o almenys no seria tan representativa de la gran diversitat de la lírica trobadoresca— sense la inclusió d'un poema rubricat com a *pastorela*, gènere líric que es caracteritzava per l'encontre amorós entre un cavaller i una pastora en un ambient bucòlic, i seguia dues formes en la literatura medieval: per una banda hi havia la tradició francesa (*pastourelle*), que destacava per la falsa ingenuïtat i la proximitat a un model folklòric, i per l'altra l'occitana (*pastorela*), de vegades enfocada en el debat sobre qüestions morals. Amb *L'autrier jost'una sebissa* (PC 293,30), Marcabré fou el primer trobador a conrear el gènere, que durant el segle XIII va entrar en voga (Cabré, 2011: 227-30) i va penetrar en la cort catalana a través dels versos de Paulet de Marselha (Asperti, 1995: 102-8).

De Cerverí conservem un total de quatre *pastorelas* que evidencien una influència conjunta de les vessants d'oïl i d'oc, dues datades abans de la coronació de l'infant Pere, que destaquen per l'aparent simplicitat i la barreja d'humorisme i adoctrinament moral, i dues després, en què els elements tradicionals apareixen combinats amb empelts innovadors, usualment de caire polític (Cabré, 2011: 230-38). La peça que ens concerneix pertany a aquest darrer grup i ho sabem perquè és la que s'allunya més dels models establerts i, sobretot, pel fet que el trobador parla del malestar derivat de la imposició del bovatge, un tribut que Pere *el Gran*, com la resta de sobirans des dels temps d'Alfons *el*

Cast, tenia dret de cobrar en pujar al poder. Sabem que Pere va ordenar recaptar-lo al desembre de 1276 i que el conflicte que se'n derivaria va durar fins les Corts de 1283 (Ortí, 2001: 990-91); aquest és, per tant, el marge de datació que podem donar al poema.

El tret més distintiu de *Pres d'un jardí* és que el tema amorós, preeminent en el gènere, queda totalment substituït per un contingut moralitzador i laudatori. Ja a la primera cobla hi podem distingir alguns elements que es distancien de la tradició: la figura femenina no és una pastora (*toza*), sinó una «nina que paonetz guardava» (XVII, 2), i Cerverí no la requereix d'amors sinó que és ella qui inicia la conversa per preguntar-li la causa de la seva inusual tristor, que afligirà «las valens donas d'aquest repayre» (XVII, 7). Això li dona peu a introduir una enumeració panegírica de les dames catalanes a partir dels feus que donen nom al seu llinatge, que s'allarga per una cobla i mitja (II-III) i acaba amb l'esment de les dues «reynas domnas de cortezia» (XVII, 26), identificades amb Constança de Sicília, muller de Pere II, i Esclarmonda de Foix, esposa de Jaume II de Mallorca (Cabré, 2011: 241-43).

La preocupació pels seus fills, que se n'han anat a estudiar fora, permet a Cerverí explotar el motiu del «trobador-pare com a savi» (Cabré, 2011: 242) i alligonar la *nina* sobre moral i política. Ella, per sorpresa seva, sap seguir perfectament la conversa (XVI, 31; «Na nineta, be·m parlatz a ma g[u]ia») i fa dues preguntes que encarrilaran les estrofes IV i V, centrals en el poema pel seu pes moral i polític. La primera incitarà el trobador a parlar sobre la decadència del *pretz* (vàlua) i del *paratge* (noblesa) en termes generals (XVI, 38-39), mentre que la segona, bastida ja a l'entorn d'un tema molt més concret —els barons catalans, el rei Pere i la seva cort—, menarà el diàleg cap al bovatge, que segons la *nina* és la causa de la discòrdia que hi ha al regne. Altre cop trobem Cerverí defensant la posició del seu mecenes, que segons ell actua amb les millors intencions (XVII, 48-49; «Nina, ·l rey vol gitar tot mal usatge / de sa terra»), i exhortant els vassalls a seguir el camí correcte i no rebel·lar-se encara que tenien molt bones raons per fer-ho: Pere *el Gran* volia cobrar un bovatge abusiu, més elevat que els de Jaume I —per això la noblesa es queixa que «no sec pus del payre» (XVII, 50)—, i quedar-se la totalitat dels beneficis (Ortí, 2001: 991).

Però fins ara no hem parlat d'Urgell; quan és que apareix a la pastorel·la? Com no podia ser d'altra manera, el nom es troba dins l'extens reguitzell de topònims de la segona cobla, cap a la part final:

Qu'entre Canet e Castelnou n'auria
e Cortzavi e Cabrens que·y comtava,
e Carmanço, Martça, Urgs que·y metia,
Rocaberti, Pals, Cassa no·y laxava

Fuxa, Torren, Cruylas ses oltratge
 Begur, Monclus, Requezen no·y jaquia
 Bas, Ostolas ne Baga per mal trayre
 ne Cardona, qui no·m deu laxar gatge,
 Urgel, Queralt e Cabreyra·y dizia
 ab Cerveyllo trenta e sis de bon ayre.

Hi hauria trenta-sis [dames] d'alt llinatge entre Canet i Castellnou, comptant Corsavi i Cabrenys, i incloent-hi Carmansó, Marsà i Urg, sense deixar Rocabertí, Pals ni Cassà, sense menysprear Foixà, Torrent i Cruïlles, ni oblidar Begur, Montclús i Requesens, ni ofendre Bas, Hostoles ni Bagà, ni Cardona, que no m'ha de deixar propina, i afegia Urgell, Queralt, Cabrera amb Cervelló.⁵² (XVII, 11-20)

Ja hem apuntat que cada topònim està vinculat a una dama important, de manera que si Cerverí inclou «Urgel» és probable que al·ludeixi a l'esposa d'Ermengol X, la comtessa Sibil·la de Montcada, filla del senescal Pere de Montcada i germana petita de la Constança repudiada per Àlvar, que probablement s'havia casat amb el comte per tornar a conciliar els dos casals i resoldre així els greuges causats per les disputes matrimonials de 1259. Com que Sibil·la no va ostentar un paper polític tan rellevant com les tres dames que han protagonitzat bona part del present estudi —Dolça, Marquesa i Elvira— creiem que Cerverí només la menciona en nom del casal, com fa amb les dones que apareixen abans i després —potser a excepció de les dues reines de cortesia i de la senyora de Cardona, la seva *Sobrepretz*.

A banda del topònim «Urgel», que Albert Reixach (2018) identifica amb tot el comtat i Riquer (1947:41) amb la Seu d'Urgell, hi ha uns altres dos que també s'hi troben relacionats. «Castellnou» pot fer referència a Castellnou de Bassella, de Carcolse o de Seana, tots tres situats a Urgell, i «Monclus» (Montclus) era, segons Riquer, un feu que posseïa el vescomte de Cardona durant els últims anys del regnat de Jaume I a Santalinya, prop de Balaguer, per bé que Reixach el vincula amb Sant Esteve de Palau-Tordera, ben lluny del territori urgellenc.

Conservem altres obres de Cerverí que exhibeixen llistes semblants, com el *Testament*, en què el trobador cita molts personatges i llinatges i els atorga llegats satírics, o la *Recepta de xarop*, que conté un bon repertori de dames catalanes que han d'aportar les seves virtuts per elaborar la medicina d'*Amor*. Però mentre que les enumeracions d'aquestes

⁵² Traducció adaptada de Riquer (1947: 41).

peces es troben regides per alguna mena de patró que connecta els ítems entre si —els llocs del *Testament* no estan col·locats a l'atzar, i les dones de la *Recepta* conformen una xarxa femenina perquè mantenen lligams de parentesc (Cabré i Reixach, en curs)—, la de *Pres d'un jardí* no sembla resseguir cap ordenació ben definida, o almenys ningú no l'ha sabut veure encara. El que podem destacar, de moment, és una preponderància de topònims del nord-est de Catalunya i la proximitat de «Urgel» amb «Cardona» i «Cabreyra», els dos casals que s'hi trobaven més relacionats. No hem de bandejar la possibilitat que el trobador citi totes aquestes dames perquè eren les esposes dels nobles malcontents pel bovatge, encara que si això fa força sentit pel triplet Urgell-Cardona-Cabrera, figures contràries a la monarquia durant els primers anys del regnat de Pere i cabdals en les revoltes de 1278 i 1280, no en fa tant per la resta de topònims de la composició. Potser en sobrarien alguns, com «Begur» o «Canet», i en mancarien d'altres, com «Pallars» o «Foix», molt actius també en els aixecaments.

Amb el comentari de la pastorel·la cloem els esments d'Urgell que fa Cerverí i també la nostra petita antologia de trobadors. No hem localitzat cap altra menció del casal a la lírica durant el segle XIII ni més enllà, però sabem que continuava tenint un paper polític important i una influència considerable dins la Corona d'Aragó, en part, gràcies a les mencions recurrents que en fa la *Crònica* de Bernat Desclot, la darrera obra historiogràfica que hem tingut en compte pel nostre estudi però que fins ara només hem referenciat de forma ocasional. Per bé que, com hem dit a la introducció, prescindirem d'analitzar-la en detall, no ens estarem de subratllar a grans trets la presència d'Ermengol X en els cèlebres esdeveniments que van caracteritzar el regnat de Pere *el Gran*. Desclot l'esmenta de passada com a participant dels aixecaments de 1275 (LXIX, v. III, 23-24; «Els del castel [...] avien fiança que [...] tots los cavaylers d'Urgeyl e de lur terra, lur venguessen secorre») i 1280 (LXXV, v. III, 43; «foren-se justats tots en ·i·ª vila qui à nom Balaguer, qui és del comte d'Urgeyl»), el situa al costat del rei en l'empresa del nord d'Àfrica i Sicília el 1282 (LXXXIII, v. III, 77; «el comte de Palars s'albergà fora de la vila [...] e·l comte d'Urgel ab eyl») i en el setge d'Albarrasí el 1283 (CXVIII, v. IV, 31; «Lo comte d'Urgeil s'atendà ab sa gent e ab sa cavaleria [...] assats prop de la ciutat»), i destaca la seva contribució a la batalla de Santa Maria d'Agost (CLIX, v. V, 79; «E damunt, per la muntanye, eren aquests richs hòmens: primerament n'Armangau compta d'Urgell»), l'enfrontament més decisiu de la invasió francesa de 1285. A més, el comte també figura a la llista de quaranta cavallers que havien de validar la sentència dels sis jutges principals al desafiament de Bordeus (C, v. III, 133; «dos quals cavalers foren aytals com assí oirets: [...] «Ermengau, comte d'Urgeyl», [...]), fet

que acaba de palesar una gran proximitat al monarca i, juntament amb les altres mencions, perfila l'evolució que realitza al llarg de la seva vida; de ser un jove contrariat amb Pere a convertir-se en un dels seus aliats més fidels, de tenir bona part dels dominis segrestats a restituir Urgell i propiciar una nova època d'estabilitat i bonança econòmica.

Ara bé, d'entre tots els episodis en què apareix, n'hi ha un que destaca moltíssim i que ens veiem obligats a adjuntar com a colofó per la bellesa narrativa que desprèn i perquè és un d'aquells petits detalls que les obres historiogràfiques modernes mai no ens podran oferir; una joia preciosa que només trobarem en la literatura. Quan l'exèrcit del rei Pere acampa a la vora d'Alcoll⁵³ durant la campanya de Barbaria per saquejar les terres dels musulmans i prendre la ciutat de Constantina, el comte Arnau Roger de Pallars veu des de la seva tenda un petit contingent enemic amb les senyeres desplegadas i decideix atacar-lo en solitari. Ermengol X, que aleshores devia tenir uns 28 anys, l'albira batallant a la distància i de seguida s'encavalca en ajut seu —pel que es desprèn del text sembla que eren bons amics, i havien estat companys de revolta juntament amb Ramon Folc VI de Cardona, el *Prohom Vinculador*—, però tot i que aconsegueix enfilar un sarraí amb la llança, la juvenesa i la inexperiència en combat li juguen una mala passada que Arnau Roger, més entenimentat i robust que ell, aconsegueix solucionar d'una estrebada:

«E quant lo comte [Arnau Roger] viu que tan prop s'acostaven [els sarraïns] a la sua tenda [...] aytantost ganí-sse e muntà en son caval, e pren la lança e son escut e exí fora del vayl. E quant fo defora, puyí lo cavayl dels esperons e anà ferir entre·ls sarraïns [...]. E ·I· sarraý ferí-lo de la azegaya per la cuxa, sí que·l nafrà malament, eyl e son caval. Sí que puyí tant a anant que oltrpassà los sarraïns.

Ab tant venc ·I· comte d'Urgeyl, qui era enfant e jove, e ·II· donzels, qui foren fils d'En Vidal de Serrià, e puyen lurs cavals dels esperons, e van ferir en la pressa dels sarraïns per ajuda al comte de Palars. Sí que·l comte d'Urgell ferí ab la lança ·I· serraý sobre la dàracha, que la dàraca e el cors li passà; sí que·l cavayl ne portava lo sarraý e el comte no li podia arrancar la lança. E quant lo comte de Palars ho viu, correc ves lo comte. Dix eyl:

—Yo·us aydaré, qui són pus forts que vós.

E pres la lança e tirà-la molt fort, sí que la dàraca trasc del coyl del sarraý, e el sarraý caec mor a terra.» (LXXXIX; v. III, 93-94)

⁵³ Actual Collo, a la costa nord d'Algèria.

V

CONCLUSIONS

LA METODOLOGIA que hem seguit al llarg del treball ens ha permès reunir, per primera vegada, una col·lecció inicial de poemes i fragments de cròniques relacionats amb el casal d'Urgell en època trobadoresca, repartits en una gamma força diversa de gèneres i composts per autors de dins i fora de Catalunya. Hem aïllat un total de quinze peces líriques gràcies a les COM, l'eina de recerca primigènica, i n'hem pogut analitzar dues més de Guillem de Berguedà (§2.2.2.) perquè depenien de la resta, però com hem apuntat a la introducció, la llista no es troba en absolut completa: n'hi ha que no hem pogut tractar amb profunditat i de ben segur que també ens n'hauran passat d'altres per alt, ocultes al vast corpus de la poesia occitana, però que podrem treure a la llum en una recerca futura, més rigorosa però sobretot més àmplia, sense límits d'espai preestablerts.

Per comentar les disset composicions hem recollit punts de vista alternatius que els editors no van tenir en compte, pel fet que la seva perspectiva més aviat global els impedia de parar massa atenció a un sol topònim o personatge, sobretot si se situaven fora del territori occità. Quan era necessari, hem introduït també noves propostes valent-nos de les dades històriques, de la lectura conjunta de tots els poemes —que encara no s'havia fet mai— i de la informació que ens han aportat les cròniques medievals, especialment rellevants per tractar l'època dels reis Jaume I i Pere *el Gran*. A partir de les peces examinades i de la lectura que n'hem fet ha estat possible bastir una panoràmica articulada, encara que provisional, de la relació dels Urgell amb els trobadors, que serà un punt de partida per aprofundir en el seu mecenatge literari i ens ajudarà a matisar la tradició trobadoresca al Principat, especialment entre la noblesa, pel que fa a l'ús polític de la lírica i el seu paper com a testimoni històric.

És constatable que el casal d'Urgell va gaudir d'una important presència cultural durant els segles XII-XIII i que la seva cort va atraure els trobadors més cèlebres del moment, amb trajectòries àmplies que incloïen el comtat i la Corona d'Aragó. En temps d'Ermengol VI (a. 1154) encara no veïem ben bé una connexió entre el llinatge i el món trobadoresc; és a partir de la correspondència entre Raimbaut d'Aurenga i Dolça de Foix (1154-84), comtessa regent i promotora cultural, que podem començar a apreciar-la. Des d'aleshores, i fins a principis del segle XIII (ca. 1220), el lligam dels Urgell amb els àmbits cortesans serà continu i es vehicularà a través de les tres dames més importants del període

—Dolça, Marquesa, Elvira—, que com hem dit anteriorment no eren mencionades pels poetes com a intermediàries per referir-se a la família sinó perquè ostentaven poder i probablement recorrien al patrocini per projectar una imatge pública concreta i defensar la seva posició política.

Marquesa d'Urgell (?-d. 1209), per la seva banda, sembla que estava més vinculada als Cabrera que no pas al llinatge patern. Tanmateix, els poemes que li dediquen Guillem de Berguedà i Bertran de Born ens permeten evidenciar igualment que el conreu i la promoció de la lírica no eren patrimoni exclusiu de la monarquia, i palesen també que la cortesia podia fer-se servir com a arma —l'exemple més clar és el poema *Reis, s'anc nuill temps foꝝ francs* (§2.2.2.), en què Guillem blasma Alfons I per atacar Marquesa des de l'òptica de la *fin'amor*. Tots dos autors defensen la mateixa dama perquè es mostra contrària als interessos del Cast, i mentre la lloen a ella blasmen, de retruc, el comte Ermengol VIII i el bisbe Pereixens per afavorir la reialesa davant de l'aristocràcia reivindicativa.

Contemporàniament, Elvira de Subirats (1184-1220) governa al costat de l'espòs i després sola, quan ell mor (d. 1209). Segons apunten les dades que hem reunit, aquest és el període de major contribució del casal a la protecció dels trobadors: marit i muller duen a terme una política cultural molt destacable, que es tradueix en un bon nombre de poemes enviats a ella i, fins i tot, en una *tenso* dedicada a Ermengol VIII en què és col·locat com a àrbitre de justícia, prova força clara que podia tractar-se d'un poema encarregat o fruit d'una relació de patronatge. La peça de Giraut de Bornelh sembla ser la contrapartida dels sirventesos combatius de Guillem i Bertran: mentre aquests dos critiquen la monarquia i exhorten la noblesa a defensar-se durant les hostilitats de 1191, Giraut parla dels mateixos fets però intentant posar ordre i queixant-se dels «clamz» dels vassalls d'Urgell, que irriren la comtessa. Això podria ser el primer indicatiu d'una hipotètica «guerra literària» entre el bàndol d'Elvira i el de Marquesa, paral·lela a l'enfrontament armat; una reminiscència, encara que a petita escala, del conflicte polític i poètic entre Alfons I i el comte de Tolosa, que havia arrossegat molts dels seus aliats i vassalls.

A partir del primer terç del segle XIII, tanmateix, sembla que els comtes d'Urgell perden presència en els cercles àulics si prenem en consideració la manca de peces líriques que s'hi troben dirigides. Per bé que aquesta falta és perfectament atribuïble als atzars de la conservació de manuscrits, hem presentat abans (vg. §4.1.) tres factors que podrien haver influenciat en la discontinuïtat del mecenatge: la mort de les tres dames principals, el període d'instabilitat posterior a 1209 i, potser en menor mesura, la negligència de Jaume *el Conqueridor* vers la promoció de la lírica a la seva cort. Tot i així, encara que durant més de

cinquanta anys no trobem poemes adreçats a Urgell, comptem amb el testimoni del *Llibre dels fets*, una font importantíssima —gairebé l'única que tenim— per a l'estudi de l'època d'Aurembiaix, i amb la possibilitat que la nova dinastia al poder, els Cabrera, continuessin subvencionant poetes, tema que merita un estudi més acurat que també durem a terme properament.

El darrer trobador que esmenta el casal és Cerverí de Girona i ho fa des d'una posició radicalment promonàrquica, més que la de cap altre autor que haguem tractat, pel fet que es trobava al servei de l'infant-rei Pere i hi va mantenir un lligam persistent, no pas temporal ni fluctuant. Per això, les mencions que fa d'Ermengol X han d'interpretar-se des de la perspectiva que el comte és un dels nobles que causen problemes dins el regne i perjudiquen el seu protector, bé perquè combat altres barons, com els Cardona, o bé perquè s'enfronta directament al poder reial. A partir d'aquesta lectura, doncs, és fàcil deduir que les composicions amb enllaç urgellenc de Cerverí no són cap indicatiu d'una nova connexió d'Urgell amb l'univers cortesà sinó tan sols un reflex dels interessos polítics de l'infant Pere, que també traspuen en la *Crònica* de Desclot, però d'una manera més subtil.

Fins aquí el nostre panorama inicial sobre la presència dels comtes d'Urgell en la literatura, una perspectiva que podria adir-se força bé a la realitat però que caldrà verificar a partir de la inclusió d'altres composicions, de fonts històriques alternatives i d'obres pertanyents a gèneres més enllà de la lírica i la historiografia —pel que hem dit de *L'Abrils issia* de Ramon Vidal de Besalú, la narrativa en vers podria ser un bon trampolí des d'on continuar indagant. No hi ha cap mena de dubte que els Urgell, com segurament també molts altres casals nobles importants de Catalunya, van participar en l'afermament de la cultura trobadoresca i van establir contacte amb poetes de renom, però la veritable intensitat i durada d'aquest vincle, així com els personatges més implicats i les repercussions que va tenir, són coses que, ara per ara, només podem suposar; a l'espera que les investigacions venidores deixin d'enfocar el rol abassegador i engegador dels comtes-reis i es resolguin a esvaïr la boira, avui una mica menys densa, que encara colga la major part de les accions de la noblesa, sense el suport i l'interès de la qual, molt probablement, mai no hauria triomfat un moviment de tal envergadura i encara menys hauria deixat una empremta inesborrable en la nostra tradició cultural i literària.

VI

BIBLIOGRAFIA

- Alvar, C. (1977). *La poesía trovadoresca en España y Portugal*. Barcelona: Planeta - Real Academia de Buenas Letras.
- Asperti, S. (1995). *Carlo I d'Angiò e i trovatori. Componenti "provenzali" e angioine nella tradizione manoscritta dei trovatori*. Ravenna: Longo.
- (2002). «Testi poetici volgari di propaganda politica: secoli XII e XIII». Dins *La propaganda politica nel basso Medioevo. Atti del XXXVIII Convegno storico internazionale*. Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, p. 533-59.
- (2004). «L'heredità lírica di Bertran de Born». *Cultura neolatina*, 64, p. 475-525.
- Aurell, M. (1981). «Les troubadours et le pouvoir royal: l'exemple d'Alphonse Ier (1162-1196)». *Revue des langues romanes*, 85, p. 53-67.
- BEdT = Asperti, S. (dir.). (2012). *Bibliografia Elettronica dei Trovatori*. Sapienza, Università di Roma. [Base de dades]. Recuperat de: <http://www.bedt.it/>
- Bertran, P. (1979). «Donacions de la comtesa Dolça d'Urgell als ordes religiosos (1184-1210)». *Analecta Sacra Tarraconensia: revista de ciencias histórico-eclésiásticas*, 49-50, p. 41-50.
- (2007). «El comtat d'Urgell i la conquesta de Balaguer». Dins F. Sabaté (ed.), *Balaguer, 1105: cruïlla de civilitzacions*. Lleida: Pagès, p. 161-176
- (2016). «El comtat d'Urgell. Aproximació històrica». Dins C. Alòs et al., *O rei o res: la fi del comtat d'Urgell*. Balaguer: Museu de la Noguera - Ajuntament de Balaguer, p. 11-26.
- Boutière, J. i Schutz, A. H. (1950). *Biographies des troubadours: textes provençaux des XIIIe et XIVe siècles / avec une introduction et des notes par Jean Boutière et A. H. Schutz*. Toulouse: Privat [etc.].
- Cabré, M. (2006). «Per a una cronologia dels sirventesos de Cerverí de Girona». Dins Beltran, V., Simó, M. i Roig, E. (eds.), *Els trobadors a la Península Ibèrica*. Barcelona: PAM, p. 135-150.
- (2011). *Cerverí de Girona: un trobador al servei de Pere el Gran*. Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona.
- (2013). «La lírica d'arrel trovadoresca». Dins A. Broch (dir.), *Història de la literatura catalana*, Vol. I. Barcelona: Editorial Barcino, p. 219-96.

- (2018). «Wielding the Cross: Crusade References in Cerverí de Girona and Thirteenth-Century Catalan Historiography». Dins S. T. Parsons i L. Paterson (ed.), *Literature of the Crusades*. Londres: Boydell & Brewer, p. 96-108.
- Cabré, M. i Reixach, A. (2018). «L'Empordà dels trobadors». Dins *Anuari de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 49, p. 183-98.
- (en curs). «Un cercle poètic al bisbat de Girona de 1250-1280: pistes documentals».
- Carreras Candi, F. (1911-12). «Rebelió de la noblesa catalana contra Jaume I en 1259». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, VI, p. 361-374 i 502-540.
- Cepraga, D. i Verlató, Z. (2007). *Poesie d'amore dei trovatori*. Roma: Salerno, p. 228-33.
- Cerda, J. M. (2016). «Matrimonio y patrimonio. Las arras de Leonor Plantagenet, reina consorte de Castilla». *Anuario de Estudios Medievales*, 46, núm. 1, p. 63-96.
- Cingolani, S. (ed.). (2008). *Gestes dels Comtes de Barcelona i Reis d'Aragó*. València: Universitat de València.
- (2012a). *Les Gesta Comitum Barchinonensium (versió primitiva), la Brevis Historia i altres textos de Ripoll*. València: Universitat de València.
- (2012b). *Gestes dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó = Gesta comitum Barchinone et regum Aragonie*. Santa Coloma de Queralt: Obrador Edèndum.
- Coll i Alentorn, M. (ed.). (1949). *Bernat Desclot: Crònica* (Col. «Els nostres clàssics»). Vols. II-V. Barcelona: Editorial Barcino.
- COM = Ricketts, P. T. (ed.). (2001). *Concordance de l'Occitan Médiéval*, COM 1. [Base de dades]. Consultada en format físic (CD-ROM).
- Espadaler, A. M. (ed.). (2018). *Ramon Vidal de Besalú: obra completa*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona.
- Fumagalli, M. (1979). «Le Canzoni di Aimeric de Sarlat». *Travaux de Linguistique et de Littérature*, XVII, I, p. 121-69.
- Gaunt, S., Harvey, R. i Paterson, L. (2000). *Marcabru: A Critical Edition*. Cambridge: D. S. Brewer.
- GEC = Grup enciclopèdia. (1996). *Enciclopèdia.cat: el cercador de referència en català*. Recuperat de <https://www.enciclopedia.cat/>
- Gouiran, G. (1985). *L'amour et la guerre. L'œuvre de Bertran de Born*. (Édition revue et corrigée pour Corpus des Troubadours, 2012). Aix-en-Provence: Université de Provence.
- Grifoll, I. (2017). «Guillem de Berguedà: de la cançó satírica al sirventès». Dins Carrera, A. i Grifoll, I., *Occitània en Catalonha: de tempes novèls, de novèlas perspectives: Actes de l'XI^{en}*

- Congrès de l'Associacion Internacionala d'Estudis Occitans. Lleida: IEI - Departament de Cultura, p. 530-42.
- (2019). «Alfons I (1162-1196) i els trobadors». *Plecs d'història local*, 174, p. 2-4. [en línia] Recuperat de <https://www.raco.cat/index.php/Plecs/article/view/360606>
- Guida, S. i Larghi, G. (2013). *Dizionario Biografico dei Trovatori*. Mòdena: Mucchi Editore.
- Martínez Giralt, A. (2015). *Parentela aristocràtica, domini i projecció sociopolítica: els vescomtes de Cabrera entre 1199 i 1423* (Tesi doctoral, Universitat de Girona). Recuperat de <http://hdl.handle.net/10803/398029>
- Miret i Sans, J. (1908). «Viatges de l'infant En Pere, fill de Jaume I, en els anys 1268 y 1269». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, XVIII, núms. 161 i 162, p. 171-85 i 203-12.
- Monfar, D. (1853). *Historia de los condes de Urgel*. Vols. I i II. Barcelona: publicada de real orden por D. Próspero de Bofarull y Mascaró, Cronista de la Corona de Aragón. [en línia]. Recuperat de <https://www.archive.org/>
- Ortí, P. (2001). «La primera articulació del estado feudal en Cataluña a través de un impuesto: el bovaje (ss. XII-XIII)». *Hispania: Revista española de historia*, 61, núm. 209, p. 967-998.
- Paden, W. D., Sankovitch, T. i H. Stäblein, P. (ed.). (1986). *The Poems of the Troubadour Bertran de Born*. Berkeley: University of California Press, p. 329-33, 285-91.
- Pattison, W. T. (ed.). (1952). *The Life and Works of the Troubadour Raimbaut d'Orange*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Pillet-Carstens (1933). *Bibliographie der Troubadours*. Niemeyer: Halle.
- Pirot, F. (1972). «Recherches sur les connaissances littéraires des troubadours occitans et catalans des XIIe et XIIIe siècles. Les “sirventes-ensenhamens” de Guerau de Cabrera, Guiraut de Calanson et Bertrand de Paris». *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 14, p. 19-38.
- Pujol, J. M. i Renedo, X. (2013). «El *Llibre dels fets* del rei Jaume I». Dins A. Broch (dir.), *Història de la literatura catalana*, vol. I. Barcelona: Barcino, p. 97-122.
- Reixach, A. (coord.). (2018). Mapa interactiu de les corts trobadoresques. Dins *TrobEu: Troubadours and European Identity*. Recuperat de <http://www.trob-eu.net/>
- Riquer, M. de (1945). «Treinta composiciones del trovador Cerverí de Girona». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XVIII, p. 59-157.
- (ed.). (1947). *Obras completas del trovador Cerverí de Girona: texto, traducción y comentarios*. Barcelona: Instituto Español de Estudios Mediterráneos.

- (1950). «La personalidad del trovador Cerverí». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXIII, p. 91-107.
- (1952). «Para la cronología del trovador Cerverí». Dins *Estudios dedicados a Menéndez Pidal*, vol. III. Madrid: Centro Superior de Investigaciones Científicas, p. 366-72.
- (1959). «La Littérature provençale à la cour d'Alphonse II d'Aragon». *Cahiers de civilisation médiévale*, 2, p. 177-201.
- (1975). *Los trovadores*. 3 vols. Barcelona: Ariel.
- (ed.). (1996). *Les Poesies del trobador Guillem de Berguedà*. Barcelona: Quaderns Crema.
- Routledge, M. J. (ed.). (1977). *Les Poésies du Moine de Montaudon*. Montpellier: C.E.O. de l'Université Paul-Valéry, p. 144-6.
- Rubió i Balaguer, J. (1957). *Els Cardona i les lletres*. Barcelona: Real Academia de Buenas Letras.
- Sabaté, F. (1995). «Organització administrativa i territorial del Comtat d'Urgell». Dins F. Sabaté, G. Gonzalvo i J. Farré (coords.), *El Comtat d'Urgell*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 17-70.
- Sharman, R. V. (ed.). (1989). *The cansos and sirventes of the troubadour Giraut de Borneil: a critical edition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sobrequés, S. (1991). *Els grans comtes de Barcelona* (Col. «Biografies Catalanes», 2). Barcelona: Vicens Vives.
- Soldevila, F. (1926). «Una allusió del trobador Bernat de Rovenhac». *Revista de Catalunya*, II, p. 497-505.
- (1929). «Fou Aurembiaix d'Urgell amistançada de Jaume I?» Dins *Recerques i Comentaris*, vol. I. Barcelona: Llibreria Catalònia, p. 207.
- (ed.). (2007). *Les quatre grans cròniques: I. Llibre dels feits del rei En Jaume*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Velasco, A. i Fité, F. (2016). «Els comtes d'Urgell, promotors artístics». Dins C. Alòs et al., *O rei o res: la fi del comtat d'Urgell*. Balaguer: Museu de la Noguera - Ajuntament de Balaguer, p. 45-95.

ANNEX I

LLISTA DE LES COMPOSICIONS POÈTIQUES QUE ESMENTEN URGELL

Marcabré

I. Hueymais dey esser alegrans

Traducció adaptada de Gaunt et al. (2000: 428).

I

Hueymais dey esser alegrans
pus l'aura doussa vey venir,
et auch lays e voutas e chans
dels auzelhs que·m fan esbaudir.
Lo gen temps me fai alegrar,
mas per jovent me desconort
quar totz jorns lo vey sordeyar.

A partir d'ara he d'estar content, ja que veig venir l'aura dolça, i escolto els lays, les refulades i els cants dels ocells, que em fan molt feliç. El bon temps em fa alegrar, peròestic desconhortat pel jovent, que el veig empitjorar cada dia.

II

D'una ren suy meravelhans:
qu'ades vey granar e florir
escassetatz, oc, et enjans,
vas qualche part me torn ni·m vir;
cortezia, ni ben estar,
ni pretz, ni valor, ni deport
vas nulha part no vey renhar.

Em meravella una cosa: que ara veig créixer i florir l'avarícia, sí, i l'engany, per qualsevol part on em volti o giri; no veig que la cortesia, la noblesa, l'honor, la vàlua o el plaer regnin enlloc.

III

Estz lauzengiers, lenguas-trencans —
cuy Dieus cofonda et azir —
meton proeza en balans,
e fan malvestat enantir;
mas als pros dic e vuelh preyar
que ja us ab elhs no·s n'acort

si en proeza vol renhar.

Aquests llagoters llengua-afilats —que Déu els confongui i els odii— posen la proesa en perill i enalteixen el mal; però dic als homes de vàlua, i els ho prego, que cap d'ells hauria de tractar amb aquesta gent si vol viure en proesa.

IV

Eyssamens son domnas trichans
e sabon trichar e mentir,
per que fan los autrus enfans
als maritz tener e noyrir;
d'aquí naysso·l malvat cuiar,
q'us no·n ama joy ni deport,
ni·n auza hom entr'elhs parlar.

Semblantment són enganyoses les dones, i saben com enganyar i mentir, per tal com fan tenir i nodrir al marit els infants d'altres homes; d'aquí brollen malvades desil·lusions, que cap d'aquestes persones no estima la joia ni el plaer, i hom no gosa parlar-ne en la seva companyia.

V

Ja Dieus no·l sia perdonans
qui las vol onrar ni servir,
estas putas ardents cremans,
peiors que ieu no·us saubria dir;
tan lor sap bo lo clau copar
que non hi guardon dreg ni tort,
mas selh que mielhs las sap ronsar.

Que Déu no sigui misericordiós amb qui les vulgui honorar o servir, aquestes putes ardents i enceses, pitjors del que jo no us sabria dir; els agrada tant copar el clau que no hi tenen en compte dret ni tort, sinó aquell que millor les sap posar de l'inrevés.

VI

Qui anc fon prezatz ni amans
per dompnas, ben s'en deu geqir,
qu'aytan s'en aura us truans,
o mais si mais li pot bastir,
et ieu poiiri' o ben proar
per ma dona na Cropa-Fort,
mas ja no la·n vuellh decelar.

Qui alguna vegada ha estat estimat o un amant per les dones, bé se'n deu jaquir, que un truà n'obtindrà el mateix, o més, si més li pot oferir, i jo ho podria ben provar per la meua senyora la Cropa-Fort, però no la vull descobrir.

VII

Messatgier cortés, ben parlans,
vai t'en en Urgelh ses falhir,
e sias del vers despleyans
a'n Cabreira, que lo remir,
e potz li dir senes guabar,
qu'en tal loc ai tornat ma sort
on elh poiria pro muzar.

Missatger cortès, ben parlant, ves-te'n a Urgell sens fallir, i desplega el meu poema a En Cabrera, perquè el contempli, i pots dir-li sense lloances que he posat la meva sort en tal lloc on ell podria esperar el profit en va.

Raimbaut d'Aurenga

II. Amics Rossignol

Traducció pròpia

Amics Rossignol,
si tot as gran dol
per la mi'amor t'esjau
ab una leu chanzoneta
que'm portaras a jornau
a la contessa valen,
lai en Urgel per presen.

Amic Rossinyol, encara que tinguis gran dol, alegra't per la meva amor amb una lleu cançoneta que portaràs per mi a l'alba a la noble comtessa, que es troba allà a Urgell.

III. Assatz m'es bel

Traducció adaptada de Pattison (1958: 123)

I

Assaz m'es belh
que de novelh
fassa parer
de mon saber
tot plan als prims sobresabens
que van comdan

qu'ab sen d'enfan
dic e fatz mos captenemens;
e sec mon cor
e'n mostri for
tot aisso don ilh m'es cossens.

M'és força agradable que de nou faci visible el meu saber molt planament a les persones agudes i sobresortints que van contant que parlo i em comporto com un infant. I jo segueixo el meu cor i mostro tot això que ella em permet.

II

Qui qu'en favelh,
lo m'es pro belh
de mon saber:
(sitot no suy mout conoyssens)
que·l trop parlan
que van comdan
«Folhs es. —Non es. —Si es sos sens.»
Qu'ar tost salh for
ab belh demor
gen motz leugiers, cortes, valens.

Qui sigui que en parli, estic força satisfet del meu coneixement: que jo en sé millor la veritat (tot i que no soc molt intel·ligent) que els bocamolls que van contant «És foll»; «No ho és»; «Així és com diu.» Per ara trec ràpidament, amb bella pausa, gentils mots lleugers, cortesos, valuosos.

III

Ab sen novelh
dic e favelh
mon saber ver
e·l fas parer
lay on tanh que sia parvens;
que son enfan
li mielhs parlan
vas me; e sai qui·m n'es guirens,
ab que·m demor
gen dins mon cor
si que·l dir no·m passa las dens.

Dic i canto el meu saber veritable amb nou sentit i el faig aparèixer allà on convé que sigui visible; que els millors parladors són infants comparats amb mi; i sé qui me n'és garant, en tant que resti gentilment dins el meu cor, així que la paraula no em passi de les dents.

IV

Don d'amar dic:
qu'am si ses tric
lieys qu'amar deg,
que·l miels adreg
(s'erón sert cum l'am finamens)
m'irion sai
preguar hueymai
que·ls essenhes cum aprendens
de ben amar;
e neus preguar
m'en venrion dompnas cinc cens.

Sobre el fet d'amar dic: que estimo tan càndidament aquella que he d'estimar, que els millors amants (si sabessin del cert com l'estimo finament) vindrien aquí a pregar-me ara que els ensenyés a estimar bé com a aprenents; i fins i tot em vindrien a pregar el mateix cinc centes dones.

V

Ben ai cor ric
plus qu'ieu non dic
e tan adreg
que ducx ni reg
no prez, si no·m prez'eissamens;
a cuy no·m play,
ieu suy de say;
et amarai mos bevolens.
No vuelh preguar,
que miels m'er car
q'om mi prec, qu'ieu prec manhtas gens.

Bé tinc un cor més noble del que jo dic, i tan ferm que no elogio cap duc ni rei si no m'elogia de la mateixa manera; de qui no em plau, jo em mantinc allunyat; i estimaré els que em volen bé. No vull pregar, que m'estimo més que hom em pregui, que pregar jo moltes persones.

VI

L'enojos tric,
sian del ric
sobeiran reg
maudig, e deg
dels janglos parliers maldizens!
gic m'en hueymai,
que·l dir no·m plai
tan m'es lur mentaure cozens!
que s'il tug car
meron, amar

no·ls poiria, que·l cor m'en vens.

Que l'enutjós engany i els vicis dels xerraires balbotejadors i calumniadors siguin maleïts pel noble i sobirà rei! Deixo el tema ara, que parlar-ne no em plau i m'és molt dolorós mencionar-lo! Perquè, fins i tot si em volguessin venjar, no els podria estimar, que el cor em venç.

VII

Pauc sap d'amar
qui tem preguar
Deu, qu'el maldia los manens.

Poc sap d'estimar qui tem pregar Déu, que ell maleeixi els rics.

VIII

E·t voill pregar,
vers, ab diz car
que lai en Urgel te prezens,

I et vull pregar, vers amb rimes cares, que et presentis allà a Urgell,

IX

Ab talen car
si·m fai amar.
E·l bon esper qu'eu n'ai guirens!

i em facis ser estimat amb sentiment veritable. I espero bones noves, que en tinc testimoni!

Guillem de Berguedà

IV. Cantarey mentre m'estau

Traducció de Riquer (1996)

I

Cantarey mentre m'estau
chantaret bon e leiau
que xanton macips de Pau,
del fals veill coronat bisbau
e d'En Folcalquer lo barrau:
can re·ls sofrain dinz lur ostau
van sojornar en cort reiau.
Puis van xantan lridunvau,
balan, notan gent e suau.

Cantaré mentre estic tranquil un cantaret bo i lleial que canten els macips de Pau, del fals vell coronat bisbal i d'En Folcalquer, el barral. Quan tenen fretura a llurs cases se'n van a residir a la cort reial. Després van cantant liridunvau, ballant i tocant gentilment i suau.

II

Ges al rey no deu pesar
si·ls faz'en sa cort estar
ses prometre e ses dar,
c'aixi·s tenria un joglar,
que als no queron mas menjar;
mas eu los hi farey peccar
si·n cort van per estalviar.
Puys van xantan liridunvar,
balan, notan autet e clar.

No deu pesar gens al rei si els fa estar-se a la seva cort sense prometre i sense donar —com ho faria un joglar—, perquè només pretenen menjar, però jo els ho frustraré si van a la cort per estalviar. Després van cantant liridunvar, ballant i tocant altet i clar.

III

Per ço l'apel Folcalquer,
car traic son cavalier,
mon Sabata de Cauder,
can l'ac convidat el Soler
e·l fetz manjar ab sa muyler.
E gart nos Deus e San Leider
de pebrada d'aital morter.
Puis van xantan liridunver,
balan, notan, que mal non m'er.

Per això l'anomeno Folcalquer, car traí el seu cavaller, el meu Sabata de Calders, quan l'hagué convidat al Soler i el feu menjar amb la seva muller. I guardi'ns Déu i Sant Lleir de pebrada de tal morter. Després van cantant liridunver, ballant i tocant, que no em farà mal.

IV

Per ço l'apel Folc Ramon,
car non ha en tot lo mon
de traicio tan fagon;
e·N Peyre de Berga·l segon.
Per qu'eu en chant e·n bon e·n gron,
et bais cascu la mul'el con
si a traicio no respon.
Puis van xantan liridonvon,
balan, notan, q'aiço·ls coffon.

Per això l'anomeno Folc Ramon, perquè no hi ha en tot el món [ningú] més fecund en traïció; i En Pere de Berga [és] el segon. Per què jo canto, rondino i grunyo, i tot aquell que no es fa responsable de traïció que besí la mula al cony. Després van cantant liridonvon, ballant i tocant, que això els confon.

V

Mon chantar volvv en biaix
e met l'a·N Folc el caraix
e valgra li mais us laix;
e pes del joy de que engraix,
que·m ten joyos e·m vest e·m paix,
e no son chufles de Roaix,
c'ans es jois novels c'ades naix.
Puis van xantan lirimunvaix,
balan, notan autet e baix.

Giro el meu cantar de biaix i el llanço a la cara d'En Folc, i més li valdria un [...]; i penso en la joia amb què engreixo, que em té joïós, em vesteix i em peix, i no són mentides d'Edessa, ans és una novella joia que sempre neix. Després van cantant lirimunvaix, ballant i tocant altet i baix.

VI

Dona, no·us cugetz qu'eu m'en laix
mentr'aia una dent el caix.

Senyora, no us creguen que me n'estigui mentre tingui una dent al queix.

V. Chasson ai comensada

Traducció de Riquer (1996)

I

Chansson ai comensada
que sera loing cantada
en est son vieil antic
que fetz N'Ot de Moncada
anz que peira pausada
fos el clochier de Vic.

He començat una cançó que serà lluny cantada en aquest so vell antic que feu N'Ot de Montcada abans que fos posada pedra al campanar de Vic.

II

E per tal l'ai moguda
que gerra m'es creguda
de Mon Sogr'ab front pic,

et er per loing saubuda,
q'ieu non tem gap ni bruda
de nuill mon enemic.

I l'he iniciada perquè m'ha sorgit guerra amb Mon Sogre, de front punxegut, i serà per lluny sabuda perquè no temo pareneria ni jactància de cap enemic meu.

III

Ja Dieus noca·m don Poilla,
ni·l fort castel d'Anoilla,
ni·l palaitz d'Ostalric,
s'anz que chant la granoilla
no·il trac vieich e la coilla
del bisbaz fals mendic.

Que Déu mai no em doni Espoia ni el fort castell d'Anoia ni el palau d'Hostalric, si abans que canti la granota no arrenco el vit i els escrots del fals bisbàs miserable.

IV

Per Dieu, be·m tenc per rosa
si l'anel e la crosa,
pois es mon enemic,
no·il tuoill abde sa bosa,
don tantz conz enterrosa,
ab un palm de l'espig.

Per Déu, bé em tinc per rossí si, ja que és el meu enemic, no li prenc l'anell i la crosa, juntament amb la bossa, amb la qual tants conys enterrossa amb un pam de l'espigall.

V

Tota nostra lei torba
est bisbatz nas de corba
ab son malvatz prezic;
tant fort fot et encorba,
so·m dis Girautz de Jorba,
Bernarda mieichpartic.

Torba tota la nostra llei aquest bisbàs nas de corba amb el seu malvat predic; fot i encorba tan fort —això em digué Guerau de Jorba— que migpartí Bernarda.

VI

Morta fora si·l metge
non fos que venc d'Usetge,
qe·l mejan li cosic;
tal colp li det sotz petge,

c'a pauc no·il parec fetge,
que caubra·i un bertic.

Fora morta si no fos [p]el metge que vingué d'Osseja, que li cosí el mitjà. Li donà tal cop sota el pit —que per poc no li sortí el fetge— que hi hauria cabut un ...

VI. *Un sirventes vuoill nou far en rim'estraigna*

Traducció de Riquer (1996)

I

Un sirventes vuoill nou far en rim'estraigna
d'un fals coronat d'Urgel, cui Deus contraigna,
que porta major matrel d'un mul d'Espaigna;
 tant l'a gran
 que sol comtar m'es affan,
 que femna a qui·l coman
 non sera sana d'un an.

Vull fer un nou sirventès en rima estranya d'un fals coronat d'Urgell, que Déu esguerri, que porta major martell que un mul d'Espanya: el té tan gran que només contar-bo m'és afanyós, perquè la dona a qui l'encomani no serà sana en un any.

II

C'a mi·n venc a Berguedan un'a la porta
a cui a·l bisbatz mezels la filla morta,
c'anc no·il det ab son bausan mas una torta
 com a tor,
 si que la tela del cor
 li rompet dinz e defor;
 c'a mi s'en clamet sa sor.

Perquè em vingué una a la porta de Berguedà, a la qual el bisbàs mesell ha mort la filla, i només li donà, com un toro, una escomesa amb el seu bausà, en manera que li rompé per dintre i per fora la tela del cor; de què se'm queixà la seva germana.

III

E N'Arnaut n'auzi clamar, cel de Nahuga,
q'era si espes e gros que tot l'enbuga,
sia dreitz o sia tortz, desus li puga
 sobre·l dos,
 si q'eras l'a preing e gros;
 qe'N Raimons de Boixados
 m'o ditz e·N Arnautz d'Alos.

I vaig sentir queixar-se'n N'Arnan, el de Naiija, que era tan gruixut i gros que tot l'empastifa, sigui dret o sigui tort li puja sobre el dors, així que ara el té prenys i gros, que m'ho digueren En Ramon de Boixadors i N'Arnan d'Alòs.

IV

D'aquest bisbe non es jocs, c'omes empreigna,
mas c'om lo meta en foc e l'arda ab leigna;
ai Dieus, si ja veirai

 aïcel jorn
 que l'empèisses dinz un forn
 e qe·il traisses tot entorn
 sagetas ab arc d'alborn!

Amb aquest bisbe no s'hi valen jocs, perquè emprenya homes, ans [cal] que hom el llanci al foc i el cremi amb llenya. Ai Déu, si veuré [...] el dia que l'empenyi dins un forn i que li dispari a tot l'entorn sagetas amb arc d'alborn!

V

L'arcivesque pregarai de Terragona
e no·l tenrai per leial s'aisso no·m dona:
q'el lo toilla del porpal e que·l depona,

 ·l mescrezen,
 qe·z homes fot en dormen,
 q'ieu o sai ben veramen,
 q'enpreignatz n'a mais de cen.

Pregaré l'arquebisbe de Tarragona, i no el tindrè per lleial si això no em concedeix: que li llevi la porpra i que el depòsi, el menyscreient, que fot homes tot dormint, que jo ho sé ben verament, perquè n'ha empenyats més de cent.

VII. Mal o fe lo bisbe d'Urgell

Traducció de Riquer (1996)

I

Mal o fe lo bisbe d'Urgel
car me devedet ses raison;
e menti, que non ac sagel
del arquebisbe, ni·l saub bon,
ans o fe per son mal talen,
a lei de fol e de cogul;
e sai que per mon parlamen
perdet tres cavals e un mul.

Meils gardera corneill'esqerra,
q'el los perdet com badaul;
e s'aissi·ls laiss'anar ses guerra,
de dos en dos, lo bais el cul.
Q'eu non sai tan fals coronat,
clerge ni prior ni abat;
qe, si postat agues en terra,
dos ans a non tengra bisbat:
tant s'es malamen chapdelat!

Malament ho feu el bisbe d'Urgell, car em devedà sense raó; i mentí, perquè no tingué segell de l'arquebisbe, ni li plagué, ans ho feu pel seu mal talent, a llei de foll i de cogul; i sé que pel meu parlament perdé tres cavalls i un mul. Hauria hagut d'observar millor cornella esquerra, perquè els perdé com a badoc; i si així, sense guerra, els deixa anar de dos en dos, li beso el cul. Perquè jo no sé coronat, clergue, prior ni abat tan fals, car, si hi hagués autoritat a la terra, fa dos anys que no tindria el bisbat: tan malament s'ha captíngut!

II

A tort ten crossa ni anel,
ni chanta messa ni sermon,
q'el non a coillos en la pel,
so·m dis Guillems de Tarascon.
Bors'a fluissa, plena de ven,
.....
qe li bruig paron estrumen
c'aia fait Davit o Saul.
Car'a de volt e nas de serra,
del lignage de Nadaul.
Miell o fe Augiers que, part Berra,
s' Janet combatr'ab Caraul,
qe no faiz vos, en renegat,
fals, de Deu partit, no-fezat,
qe tenez la leig d'En Balterra,
d'un fals sarazin renegat
c'a tant hom fotut e fregat.

Injustament porta crossa i anell i canta missa i sermó, car no té collons a la pell: això em digué Guillem de Tarascó. Té bossa fluixa, plena de vent [...] que els brogits semblen instruments que bagi fet David o Saül. Té cara d'estàtua i nas de serra, del llinatge de Nadaül. Millor ho feu Ogier quan, més enllà de Berra, anà a combatre's amb Carabeu, que no pas ho feu vós, en renegat, fals, allunyat de Déu, pèrfid, que seguíu la llei d'En Balterra, d'un fals sarraí renegat, que ha fotut i fregat tants d'homes.

VIII. *Ben fo ver q'en Berguedan*

Traducció de Riquer (1996)

I

Ben fo ver q'en Berguedan
fe bastir lo bisbe gamus
per forsa·l soler d'Avian,
on a mes cent homes e plus,
non per als mas car l'ausei dire
c'az homes pojava desus.
E si s'en volgues escondire,
ja no se clamera del plus,
qe garsos corba et entoma.
Ten cara de ronci, s'anc fos;
no fa merce dels compaignos,
qe dels tres a perdutoz los dos;
per c'ausels vola mal ses ploma
e pauc val cell'ab meinz d'arzos,
e mal fot bisbes ses coillos.

Ben cert fou que a Berguedà el bisbe camús feu, per força, bastir el soler d'Avià, on hi ha posat més de cent homes, no per altra cosa sinó perquè vaig gosar dir-li que pujava damunt els homes. I si hagués volgut excusar-se'n, ja no es queixaria de la resta, car corba i entoma minyons. Té cara de rossí, si mai això fou possible, i no fa mercè dels companys, perquè dels tres n'ha perdut dos; ja que mal vola ocell sense ploma, i poc val sella sense arçons i mal fot bisbe sense collons.

IX. *Be·m volria q'om saupes dir*

Traducció de Riquer (1996)

I

Be·m volria q'om saupes dir
novas d'En Ramon Gauseran:
qom laissa sos neps envazir
lo vescomte de Chastelbon,
q'ades aura passat un an
qe l'avem vist sol guerrejar,
e non es qi del rei l'empar.

Bé voldria que hom sabés dir noves d'En Ramon Galceran: com deixa que el seu nebot ataquí el vescomte de Castellbò, car aviat haurà passat un any que l'hem vist guerrejar tot sol, i no hi ha qui l'empari del rei.

II

Mas, Dieu!, non lo dei ges cubrir
del blasme que li autre·il fan,
anz prec Dieu qe no·l lais murir
mentre s'i ten a tal saizon,
qe blasm'en portaria gran
si so neps non teni'en car,
q'om non sap qant s'ai'a durar.

Però, per Déu!, no el dec defensar gens del blasme que els altres li fan, ans prego a Déu que no el deixi morir mentre persisteix en aquesta actitud, perquè fora objecte de gran blasme si no tingués afecte al seu nebot, car un hom no sap quant ha de viure.

III

Ja de son paire no·s consir,
mas qe planamen lo coman
a cels qi non l'auzon faillir
ni de valenza dir de non,
qe cent cavalier li en valran
de prets, qi no·n auzon estar
se·l reis los vol deseretar.

Que no s'amoïni pel seu pare, ans que l'encomani senzillament a aquells que no el gosen defraudar ni negar-li ajuda, perquè l'ajudaran cent cavallers de prestigi, que no gosen abstenir-se'n, encara que el rei els vol desposseir.

IV

Dieus mi lais en cocha venir
et q'ieu auja cridar Luzan,
e mainta plana esbraizir,
e hu cridar sobr'Aragon,
et eu Bergadan, per qe·m van,
e Ponz de Chabreira huchar,
qe non pot en ren als anar.

Déu em permeti acudir-hi cuitadament, i que senti cridar «Lluçà!», i retronyar manta plana, i cridar «hu!» contra Aragó, i jo «Berguedà!», del que em vanto, i Ponç de Cabrera abucar, ja que no pot anar de cap altra manera.

V

E voil q'om crid a l'envazir
Poigverd, e no·ls amen forqan,
e de Santa Fe crid frar Mir,
e nostre vescomz Castelbon,
e Pinos Raimon Gauseran;

et auzir a l'esperonar
Peiramola e Ponz cridar.

I vull que, en escometre, hom cridi «Puigverd!», i que hom no els condueixi entreforcant-se, i que des de Santa Fe cridi fra Mir; i el nostre vescomte «Castellbò!», i «Pinós!» Ramon Galceran, i, en esperonar, sentir cridar «Peramolal!» i «Ponts!».

VI

Ja·N Ponz Ugz no·s lais adurmir,
qe segurs es q'om li deman
Rochamaura, qe fai bastir,
e la forza de Carmenzon;
e·ls murs q'a faitz a massa gran
los reis los fara desrochar,
e·ls vals de Castellon razar.

I que En Ponç Hug no es posi a dormir, car és segur que hom li reclamarà Rocamora, que fa bastir, i la fortalesa de Carmençó; i el rei farà derrocar els murs que ha fet a balquena i omplir els valls de Castelló.

VII

Ar laissem Cardon'ab tan,
qe non deu s'ensegna cridar
quí vius s'i lais deseretar.

Ara com ara deixem Cardona, perquè no deu cridar la seva ensenya el qui es deixa desposseir viu.

X. Reis, s'anc nuill temps foz francs ni larcs donaire

Traducció de Riquer (1996)

I

Reis, s'anc nuill temps foz francs ni larcs donaire
ni encobitz per las autrui moillers,
penedessatz vos en cum hom pechaire,
qu'eras lor etz enemics e gerriers;
e parec ben ogan al primier cors
que vos vim far a las primierias flors,
per que dompna, s'oïmais vos a bon cor,
de vostr'aver vol creisser son tresor.

Rei, si algun temps fóreu franc i liberal donador i cobejós de les mullers d'altri, us en penediu com un home pecador, perquè ara sou llur enemic i guerrejador; i [això] es féu ben palès enguany a la primera incursió que us veiérem fer a les primeres flors, perquè si d'ara endavant una dama us té bon afecte, [és que] vol augmentar el seu tresor amb els vostres diners.

II

Reis, si fos vius lo pros coms, vostre paire,
non feira pas, per mil marcs de deniers,
la Marquesa far fondejar ni traire
aissi cum faitz vos e vostres archiers.
Na Sibiuda trai per un dels auctors,
cui vos ametz et ill vos fetz amors,
que, si non ment En Raimons de Timor,
plus durs l'era que frusca q'eis del tor.

Rei, si fos viu el noble comte, el vostre pare, ni per mil marcs de diners no faria fonejar i disparar contra Marquesa, així com feu vós i els vostres arquers. Addueixo com un dels testimonis Na Sibília, que vós amàreu i ella us atorgà amors, cosa que, si no ment En Ramon de Timor, li fou més dur que trompada que ix del toro.

III

E puosc vos dir planamen mon vejaire,
reis deschausitz, ben a dos ans entiers,
e pot vos hom ben mostrar e retraire
la comtessa q'es dompna de Beders,
a cui tolguetz, qan vos det sas amors,
doas ciutatz e cent chastels ab tors:
de tot en tot era de perdre l'or
tro·l de Saissac i mes autre demor.

I ja fa dos anys sencers, rei envilit, que us puc dir planament el meu parer; i hom us pot ben recordar i retreure la comtessa que és senyora de Besiers, a qui arrabassàreu, quan us donà els seus amors, dues ciutats i cent castells amb torres: estava del tot a punt de perdre l'or fins que el de Saissac hi posà un altre ajornament.

IV

Reis castellans, q'etz en luoc d'empeaire:
aissi cum etz rics de totz bos mestiers,
mandatz viatz per tot vostre repaire
vostras grans ostz a flocs et a milliers;
e faitz nos sai un avinen socors,
per que totz temps n'aiatz pretz e lauzors;
q'a Lerida vej'om dinz e defor
los fums de l'ost, e nos de Montesor.

Rei castellà, que sou en lloc d'emperador: així com sou ric de totes les bones qualitats, convoqueu aviat per tot el vostre domini les vostres grans hosts a munions i a milers, i doneu-nos ací un adient socors, per tal que per tots temps tingueu mèrit i lloances; i que des de Lleida hom vegi, dintre i fora, els fums de la host, i nosaltres des de Montessor.

V

Coms de Tolsan, parton se las amors
s'a Marquesa non faitz calque socors,
que val trop mais non fetz Elionor:
eras parra si l'amatz de bon cor.

Comte de Tolosa, s'allunyen els amors [de vós] si no doneu algun socors a Marquesa, la qual val molt més que el que valgué Elionor: ara es veurà si l'ameu de bon cor.

Bertran de Born

XI. Molt m'es dissendre car col

Traducció adaptada de Paden et al. (1986)

I

Molt m'es dissendre car col
de gerra far ab castel
e car assaut ni cembel
no·m vim mais aura d'un an.
E teng m'o a grand affan
car il n'estan per paor—
e nos autre per amor—
del seignor de Molierna.

És una gran contrarietat per mi haver deixat de fer la guerra amb una torre d'assalt, i que no m'hagi vist llençant un atac o una emboscada per més d'un any. Em turmenta que els altres s'abstinguin de fer la guerra per por —com nosaltres ho fem per amor— del senyor de Molierna.

II

Be·ls agusa e·ls amol
e·ls tocha coma coutel,
lo seigner que ten Bordel.
Mas trop son espes denan
e mol devas lo trenchan.
E plus leial d'un prior,
merce de l'esmoledor,
tuich venran a *vita eterna*.

*El senyor de Bordenus els agusa i els esmola i els passa per la pedra d'afilar com si fossin ganivets. Però són massa gruixuts per la punta i massa dèbils pel costat que talla. Gràcies a l'esmolador, són més confiables que un prior; tots atenyeran la *vita eterna*.*

III

Ja·n Berlay de Mostairol
ni·n Guillem de Monmaurel.
non agran cor tan yrnel
qom nostre baro quad'an
quan son a l'yvern intran
e quan son a la chalar.
Torna l'arditz en doussor
quan lo clars temps s'esbuzerna.

Ni En Berlai de Montsairol ni En Guillem de Monmaurel no tindran un cor tan inconstant com ens mostren els nostres barons cada any quan es troben a l'entrada de l'hivern, o quan son a l'estiu. El seu coratge s'endolceix quan s'enfosqueix l'estació clara.

IV

Del seignor de Mirandol
que ten Cruessa e Martel
non cre ogan se revel
tro que veia que faran
Frances que van menassan,
e non son tant gapador.
Ben non atendo·l pascor
car oimais plou et inverna.

Pel que fa al seignor de Mirandol, que té Cruessa i Martel, no crec que es revolti aquest any fins que vegi què faran els francesos, que van amenaçant, i no són tan fanfarrons. No esperaran que arribi la primavera només perquè a partir d'ara plougui i faci fred.

V

Aragones fant gran dol,
Catalan, e cill d'Urgel
car non an qui los chapdel
mas un seignor flac e gran
tal qe·is lauza en chantan
e vol mais deniers q'onor.
E pendet son ancessor
per qe·is destrui et enferna.

Els aragonesos es lamenten, com també els catalans i la gent d'Urgell, perquè no tenen ningú que els dirigeixi sinó un seignor magre i alt que es glorifica a si mateix cantant i prefereix els diners a l'honor. Ell va penjar el seu antecessor, per la qual cosa es destrueix a si mateix i es condemna a l'infern.

VI

Pos lo coms Richartz mais vol
Benaujes sai pres Bordel
qe Conhat ni Mirabel
ni Chartres ni Sain Joan
grieu cobrera Botenan
ni feira a son sengior
braias moillar per paor.
Per q'ieu crei, Merlis l'esquerna!

Des que el comte Ricard vol Benaujes, aquí prop de Bordeus, més que Conyat o Mirabel o Chartres o Sant Joan, és poc probable que recuperi Botenan i que faci al seu senyor mullar-se els pantalons per por. Pel que jo crec, Merli l'escarneix!

VII

Lai vir on la denz mi dol
vas cella de cui m'es bel
q'ieu la repti, e l'apel
de tracion e d'engan,
car per son leugier talan
sofre que fals feignedor
s'anon feignen de s'amor
de lieis que bon pretz governa.

Em giro cap on la dent em fa mal, cap a aquella a qui m'agrada blasmar i acusar de traïció i d'engany, perquè pel seu ràpid caprici ella permet que els falsos pretendents creguin que tenen el seu amor, que governa el bon mèrit.

VIII

Eu sai un auctor tersol
mudat, c'anc non pres auzel,
franc e cortés et isnel,
ab cui eu m'apel Tristan.
E tot per aital semblan
a·m pres per entendedor
et a·m dat mais de ricor
que s'era reis de Palerna.

Jo conec un jove falcó mudat, noble, graciós i esvelt, que mai no ha pres un ocell, amb qui jo m'anomeno Tristan. I acceptant aquest senhal, ella m'ha pres com un amant i m'ha donat més riqueses de les que tindria si fos el rei de Palerm.

IX

Tristan, per la vostr'amor,
mi veiran torneiador
en Peitau —qui qe·m n'esqerna.

Tristan, pel vostre amor, em veuran torneiant a Poitiers —no importa qui m'escarneixi.

X

Mas la regina d'amor
m'a pres per entendedor.
Be puesc far cinc et elh terna.

Però la reina de l'amor m'ha pres per entenedor. Bé podria llençar cinc i ella dos tresos.

XII. Quan la novela flors par el verjan

Traducció adaptada de Paden et al. (1986)

I

Quan la novella flors par el vergan
on son vermeill, vert e blanc li brondel,
ab la doussor q'eu sent al torn de l'an
chant atressi cum fant li autr'ausel;
car per auzel mi teing e maintas res,
car aus voler tot lo mieills q'el mon es;
voler l'aus eu, et aver cor volon,
mas no·il aus dir mon cor, anz lo·il rescon.

Quan la nova flor apareix a la branca, envermellint, verdejant i blanquejant la rama, amb la dolçor que em fa sentir el nou any, jo canto així com fan els altres ocells; car em considero un ocell de moltes maneres, perquè m'atreveixo a desitjar tot el que és millor al món; goso anhelar-ho i tenir el cor ple de desig, però no goso dir-li què hi ha al meu cor; al contrari, li ho amago.

II

Eu non sui drutz ni d'amor no·m feing tan
q'ieu enrazon ges dompna, ni n'apel,
ni non dompnei. E si·m val atretan,
qe lausengier fals, enoios, fradel,
desenseignat, vilan e mal apres
ant dich de mi tant, e·n son entremes,
que fant cuiar qe la gensser del mon
mi tenga gai, gauzen e desiron.

No soc cap amant, ni m'importa prou l'amor com per apropar-me a una dona o demanar-lo, ni tampoc cortejo. Sempre és la mateixa cosa, per falsos afalagadors, enutjosos, malvats, ignorants, vulgars i rudes, que

han dit tant de mi i s'han entremès tant en els meus afers que fan pensar a la gent que la dona més noble del món em manté joiós, content i desitjós.

III

C'om ses dompna non pot far d'amor chan,
mas sirventes farai, fresc e novel.
Puois chastiar cuidon en gerreian
nostre baron lo seignor de Bordel,
e per forssa tornar franc e cortès,
mal estara, s'ancar vilans non es
tant que chascuns aia gauch si·l respon;
e no·ls enoi si be·ls pela ni·ls ton.

Hom no pot compondre una cançó d'amor sense una dona, però jo compondré un sirventès, fresc i nou. Pel fet que els nostres barons somien amb castigar el senyor de Bordeus amb la guerra i fer-lo amable i cortès per la força, ell hauria de ser grosser amb ells fins al punt que tots sentissin gaudi si els respon; no haurien d'enutjar-se si ell els escorxa i els esquila.

IV

Anta·i aura s'aissi pert son afan
en Limozin, on a traich tant cairel
e tanta tor, tant mur e tant anvan
fraich e desfaich, e fondut tant castel,
e tant aver tout e donat e mes,
e tant colp dat e recebut e pres,
e tanta fam, tanta set e tant son,
cum el a traich d'Agen tro a Nontron.

Seria una llàstima si perdés el seu treball així al Llemosí, on ell ha tret tants cairells, i fet i desfet tantes torres, tants murs i tants envans, i destruït tants castells, i aconseguit i donat i gastat tanta riquesa, i donat i rebut i pres tants cops, i resistit tanta gana, tanta set i tanta fatiga com ha tingut, des d'Agen fins a Nontron.

V

Rassa, per vos remanon mout chan
en Limozin, de sai vas Monsaurel;
pel vostre pro avetz faich de lor dan,
so·m dis n'Aimars, e·l seigner de Martel,
e·n Taillafer e·n Rostans e·n Golfiers,
e tuich aicill c'ab vos s'eron enpres;
non ant las patz ges per vos en que son.
Anz fant lor grat lai, al comte Raimon.

Rassa, per tu encara es queixen molt al Llemosí, allà baix prop de Monsaurel; pel vostre benefici els heu fet mal, això és el que em va dir N'Aimar, el senyor de Martel, i En Taillafer i En Rostans i En Golfiers i

tots aquells que s'havien aliat amb vós; ells diuen que tenen pau, però no gràcies a vós. Més aviat donen les gràcies al comte Ramon.

VI

Una ren sapchon Breton e Norman
e Angevi, Peitavi e Mancel:
que d'Ostasvalhs entro a Monferran,
e de Roziars entro a Mirabel
no·i aura un no·l veia son arnes;
e pus lezer vol coms ni sos dregz es
deman ades la terra San Haimon,
tro la crisma li pauzon sus el fron.

Una cosa que els bretons i els normands i els angevins, els poitevins i la gent del Maine haurien de saber: des d'Ostasvalls fins a Monferran, i de Roziars fins a Mirabel, no hi haurà ningú que no vegi la seva armadura, i pel fet que un comte vol tenir una mà lliure i està en el seu dret, deixa'l reclamar d'una vegada la terra de San Haimon, fins que li posin l'oli sagrat al front.

VII

Sirventes, vai a·n Raimon Gausseran
lai a Pinos, q'en ma razon l'espel
car tant aut son siei dich e siei deman
de lieis que ten Cabreir'e fon d'Urgel.
A mon fraire en ren gratz e mercès
de Berguedan, del fin joi que m'enques,
qe tot mon cor en tornet gauzion
qan nos partim amdui el cap del pon.

Sirventès, vés cap a En Ramon Galceran allà a Pinós, que el menciona en la meua cançó perquè les seves paraules i les seves demandes sobre la senyora de Cabrera, que va venir d'Urgell, són excessives. Dono les gràcies al meu germà de Berguedà per la noble joia que m'ha donat, que ha fet gaudir tot el meu cor, quan ens vam separar al cap del pont.

VIII

Gausceran d'Urtz e son frair, en Raimon,
am atretan cum s'eron mey seguon.

A En Galceran d'Urtz i al seu germà, En Ramon, els estimo tant com si fossin els meus cosins.

IX

Si cum l'auzeill son desotz l'aurion,
son las autras sotz la gensor del mon.

Així com els ocells es troben dessota l'aleró, les altres dones es troben sota el més gentil del món.

Giraut de Bornelh

XIII. Mas, com m'ave, Dieus m'aiut

Traducció adaptada de Sharman (1989)

I

Mas, com m'ave, Dieus m'aiut,

q'eras, can cug cantar, plor?

Seria ia per Amor

que m'a sobrat e vencut?

—E per amor non ven iais?

—Si fai! —Doncs per qe m'irais

ni qe·m fai languir?

—Que? Non o sabria dir.

Però, com és, Déu m'ajudi, que ara, quan vull cantar, ploro? Serà per Amor, que m'ha superat i vençut?

—És que la joia no ve per amor? —Sí ho fa! —Doncs per què m'entristeixo, i què em fa llanguir? —

Què? No ho sabria dir.

II

Q'aissi m'es esdevengut

tot lieu qe perc ma valor

e solatz no m'a sabor.

Esdevenc anc mais a drutz?

—Drutz soi eu? —Non! Ni m'en lais

c'ades am forzeis e mais

e voil e desir.

Non soi drutz. Qui·m pot souffrir

Així m'és esdevingut tot de sobte que perdo la meva vàlua i no trobo plaer en companyia d'altres. Alguna

vegada li ha passat això a un amant? —I jo soc un amant correspost? —No! Però no deixo d'amar amb

més i més força tota l'estona, i voler i desitjar. No soc un amant correspost. Qui em pot permetre

III

Q'eras, car sol ai volgut,

mi tenc per fin amador?

—Amaire, si Dieu azor,

son ieu fiz, e no·m remut

lo coratge ni·l biais

d'amar lieis per cui son gais.

Ben pauc tem faillir;

donc per que plaing e sospir?

que ara, perquè jo sol ho vulgui, em tingui per un amant veritable? —Si prego Déu, jo soc un bon amant, i no em falta el coratge ni la manera d'estimar aquella per qui soc joiós. Ben poc temo fallir [en els deures de la cort]; llavors per què em planyo i sospiro?

IV

—Car ben ai reconogut
c'Amors no·m val ni m'acor.
No·m val, et am la gensor
del mon! —No m'a pron valgut?
—Non per ren! Anz dic qe·m trais
cant mi det trebail e fais
e·m fez encubir
so qe no·m pot avenir.

Perquè he vist clarament que Amor no m'ajuda ni em socorre. No m'ajuda, i estimo la dona més gentil del món! —No m'ha ajudat abans? —No, per res! Ans dic que em va traïr quan em va donar treballs i càrregues i em va fer desitjar allò que no pot ser mai meu.

V

—E com? Non ai recebut
assatz de ben et d'onor
de las mans de Mo Seignior?
—Si ai; mas an retengut!
—E qe? —Un covent qe·m frais.
—Qal? —Cel qe l'ira m'atrais
e·m fara mourir,
sol q'en son atur no·m vir.

—I què? No he rebut prou béns i honors de les mans de Mon Senyor? —Sí; però més n'han retengut! —Com què? —Una promesa que m'ha fet. —Quina? —Aquella que em porta tristor i em farà morir, si no canvia la seva determinació cap a mi.

VI

—Desvol so que·il ha plagut?
—Non o sai. —Ia m'er melhor
si·n trac mal, q'om q'a·l greujor
desir, a mais de salut.
N'Antics, e no·us par assais?
Digatz 'Oc', qe s'il ia·m bais,
segur puesc plevir
c'aucire·m pot o guerir.

—Ja no vol allò que li agradava? —No ho sé. —Ja em seria millor si en patís mal, que aquell que té el pitjor desig és qui té més salut. Senyor Antic, i no us sembla [que aquest canvi de parer és] una prova? Diguen «sí», que [segons] si ella em besa, puc garantir amb seguretat que em pot matar o guarir.

VII

Mas sai m'a mon dol cregut
us clamz qe fan entre lor
cil d'Urgel, per qe·il pluzor
seran mort e cofondut;
q'il contes' ab cui Iois nais
e Sabers e Pretz verais,
s'en cuiet eissir,
qi lo·l volgues consentir.

Però aquí ha crescut la meua pena pels clams que fan entre ells aquells d'Urgell, que provocaran que la majoria siguin morts i destruïts; i per això la comtessa, en qui neix la Joia i el Saber i el veritable Mèrit, ha decidit allunyar-se'n, si és que li ho volen consentir.

VIII

Be·ls tenrai totz per savais
si·l laisson eissir,
e·l rei, s'o vol consentir.

Bé els tindrè a tots per malvats si la deixen anar, i al rei també, si ho vol consentir.

El monjo de Montaudon

XIV. Manens e frairis foron compaigno

Traducció adaptada de Routledge (1977)

I

Manens e frairis foron companho,
anavo per via cum autre baro,
e quant ylh anavon mesclo·s de tenso:
pauc tenc lur paria.
Quan l'un [d'els] ditz: «Oc» e l'autre ditz: «No»,
quasqus te em pes la sua razo.
Ia de gran amor non aura sazo
[En] lor companhia.

Un ric i un pobre eren companys de viatge, feien camí amb altres barons, i quan ells avançaven va sorgir la disputa: poc va durar la seva concòrdia. Quan l'un d'ells deia «Sí», l'autre deia «No», cadascun sostenia el seu raonament. Ja no hi haurà lloc per una bona amistat en la seva companyia.

II

Manens escomes lo frayri primiers,
per erguelh d'aver quar si sent sobriers:
«Frairi», dis manens, «trop vos faitz parliers
de gran gualaubia.»
So ditz lo frairis: «Si avetz deniers
et avetz de blat vostres ples graniers,
ia no viuretz mays, si·us etz renoviers,
la meytat d'un dia.»

El ric va escometre primer el pobre, ja que se sentia superior per la seva riquesa: «Pobre», digué el ric, «parleu massa sovint de gran riquesa». I el pobre digué: «Si teniu diners i teniu els graners plens de blat, i si sou encara usurer, per això ja no viureu ni mig dia més que la resta de la gent.»

III

So ditz lo manens: «Frayri dechazey,
tant avetz joguat, no·us laissatz espley;
mas gaps avetz be ad egual d'un rey
— ia us vers non sia.»
So dis lo frayris: «Tot vos o autrey;
greu veyretz prohóme qu'a temps no foley,
mas vos guazanhatz a tort e ses drey
vostra gran folhia.»

I el ric digué: «Pobre decaigut, heu jugat tant que no us ha quedat cap profit; però us en vanteu bé com si fóssiu un rei —encara que alguna de les vostres jactàncies no sigui veritable.» I el pobre digué: «Tot us ho admeto; difícilment trobareu un prohóme que de vegades no cometi bogeries, però a vós us guanya a tort i sense dret la vostra gran follia.»

IV

So dis lo manens: «Et ieu ai poder
qu'a mon amic puesc prestar e valer,
mas de vos no cuyt que nuls bes n'esper
que ia mielhs li·n sia.»
So dis lo frayris: «Et ieu ai lezer
d'en tot mon amic segre, e valer
atretan cum vos eis e·l vostr'aver
— estiers la baylia.»

I el ric digué: «I jo tinc poder que puc deixar i que pot ser útil al meu amic, però de vós no crec que en pugui esperar cap bé per mitjà del qual es trobi millor». I el pobre digué: «I jo tinc el lleure de seguir el meu amic en totes les coses, i ser tan valuós com vós i els vostres diners —altrament dit el poder temporal.»

V

So dis lo manens: «Era·m di, frayris,
qual ama mais Dieus, d'aquel qu'es formis
o dels raubadors que raubo·ls camis
per lur leconia?»

So dis lo frayris: «Aisso vos plevis:
qu'aver ajostar non es paradís,
ans comandet Dieus qu'om lo departis
tot per cofrairia.»

I el ric digné: «Ara dignes, pobre, qui estima més Déu: aquell que està satisfet o els lladres que roben als camins per la seva cobdícia?» I el pobre digné: «Això us garanteixo: que amassar béns no és el paradís, sinó que Déu ordena que hom ho reparteixi tot per germanor.»

VI

So dis lo manens: «Vostre folhs talans
e taulas e datz e domnas prezans
..... vos fan far enguans
e pensar bauzia.»

So dis lo frayris: «Vos etz lo grayssans,
que cuydatz que·us falha la terra qu'es grans,
guazanhatz enfern ab autruys afans:
e faitz hi bauzia.»

I el ric digné: «El vostre desig foll i les taules i els daus i les dones nobles ... us fan fer enganys i contemplar la vilania.» I el pobre digné: «Vós sou el gripau, que creieu que la terra us falla, encara que és gran, i us guanyeu l'infern pels afanys d'altri: així sou culpable de vilania.»

VII

.....
.....
.....
So dis lo frayris: «De trop es pensatz
quan los mortz e·ls vius capdelar cujatz;
pensaria·s hom qualque sen aiatz
— qui no·us conoyssia.»

I el pobre digné: «És excessiu que pensen que poden comandar els vius i els morts; hom pensaria que teniu bon seny —qui no us conegué.»

VIII

So dis lo manens: «Ieu quier jutjador,
frayri, que nos parta d'aquesta clamor
.....
e·l coms d'Urgel sia.»

So dis lo frairis: «Ben es fazedor
quez elh o defin'en dreg et amor
.....
quar tostemps tenria.»

I el ric digné: «Pobre, jo cerco un jutge que posi fi a aquesta disputa ..., i que sigui el comte d'Urgell.» I el pobre digné: «És ben possible que ell la fîneixi amb justícia i amistat ..., que si no, duraria per sempre més.»

Cerverí de Girona

XV. No·m pusch de xantar retener

Traducció adaptada de Riquer (1947)

I
[N]o·m pusch de xantar retener,
per que voyl meg serventes far
que voyl en Urgel enviar,
qu'enters no hi poria caber,
car certeza e sens lay fail,
a cels qui son del melor tal,
qui solon donar per valor;
mas eras daran sens lauzor
car son fay[tz] per guerra, que pros
guerra n'a·l lau, e tol l'als bos.

No em puc estar de cantar, i per això vull fer mig sirventès que vull enviar a Urgell, ja que no hi podria cabre sencer, pel fet que allà els manquen la intel·ligència i el seny a aquells que són de la major qualitat, que solen donar a canvi de valor; però ara donaran sense ser lloats perquè són fets per la guerra, ja que el noble té la guerra en alta estima, i bandeja tot altre bé.

II
Per tal no·m pot guerra plazer
c'aucir fay guerra azirar,
e guerra tol grat e donar,
e guerra fay falir poder,
e guerr'adutz ir'e trebayll;
per c'ay cor c'am guerra·m barayll,
car per guerra fan li melor
manta vetz erguyll e folor;
per que no volgra guerra fos
mas de reys, per pro dels baros.

Per això no em pot agradar la guerra, perquè matar fa odiar la guerra, i la guerra s'emporta l'agraïment i la generositat, i la guerra fa fallir el poder, i la guerra porta ira i treballs; per això tinc intenció de barallar-me amb la guerra, ja que per la guerra els millors actuen moltes vegades amb orgull i follia; per això no voldria que la guerra fos més que entre reis, per profit dels barons.

III

Le Vezcoms mi fay desplaizer
si·ls cartos vol cartonejar,
e·l Coms, si·ls cartz cuja cardar
pren per mal cujar bo saber;
car si tot la us l'autre sal,
no·s cuyon que·l Reys se'n nual
ne·n perda domney ne amor;
e dion çay nostr'anceissor
c'om se fay azoras cutxos
d'aquo don reman cossiros.

El Vescomte em desplaiz si vol esquarterar els escacs, i el Comte, si es proposa cardar els cards, pren mal propòsit per bon saber; ja que si l'un ataca l'altre, no conceben que el Rei s'incomodarà per això ni que hi perdrà cortesia ni amor; i digueren els nostres antecessors que hom es torna de vegades cuitós per allò que el fa romandre consirós.

IV

Can vey rics croy senpre badal;
volgra tuyt portasson sonal
o cridesson per un dolor,
e ja no·n agra aytal paor,
que q[u]an auzira·ls critz e·ls sos
fugir'ans que·ls vis lay on fos.

Badallo sempre que veig rics perversos; voldria que tots portessin un sonall o cridessin per un mal, i ja no en tindria tal por, ja que quan sentís els crits i els sons fugiria abans que els veiés, allà on fos.

V

Na Sobrepretz, vezer cug vos
q[u]an vey la dona dels Cardos.

Na Sobrepretz, crec que us veig quan veig la dona dels Cards.

VI

L'enfans Peyr'es arditz e pros.

L'infant Pere és ardit i noble.

XVI. Can aug en cort critz e mazans e brutz

Traducció adaptada de Riquer (1947)

I

Can aug en cort critz e mazans e brutz,
e·y vey venir missatger salcondutz
de rey a rey ab pretz ez ab salut
que l'us sia tost per l'altre valgutz,
e can de rey vey totz sos faitz perduz
si no·l valen cel c'a ja pauc tengutz,
e vey vencer vencedors e vençutz,
e feus forsan toutz per força rendutz;
e can Deus fay miracles e vertutz
dels rics malvatz qui donon als menutz
ço c'an justat ab croys faitz vil tengutz;
m'es bel, que·l temps qu'eu vulie's vengutz.

Quan escolto a la cort crits, estrèpits i sorolls, i veig anar missatgers amb salconduït de rei en rei, amb ofrenes i salutacions, perquè l'un sigui ajudat ràpidament per l'altre, i quan veig perdudes totes les empreses del rei si no l'ajuden aquells que ja ha menystingut, i veig vèncer vencibles i vençuts, i retuts els feus usurpats per la força, i quan Déu fa miracles i virtuts en els rics malvats que donen als humils allò que han aconseguit amb fets perversos tinguts per vils; [tot això] em plau, perquè ha arribat el temps que jo volia.

II

Mas hom ditz çay que·l vezcoms dels Cardos
no segra·l rey, qu'es francs ez amoros,
pus de Monblanc no·l ren sas tenços,
si·l fay Clarmons e Cardon'erguyllos.
El coms d'Urgel dizon qu'es coratyos
de sas postatz demandar donazos.
Veyrem veyatz e brizatz mans penos,
elms e auzbercs, falsetz e garnizos,
e derrocatz castels de dos en dos.
El bos Raymon de Cerveyra, qui·s pros,
tenra la cort de Lirida, no nos,
can Artus er tornatz entre·ls bretos.

Hom diu per aquí que el vescomte dels Cards no seguirà el rei, que és franc i amorós, perquè no li ret Montblanc sense disputa; així el fan d'orgullós Clarmon i Cardona. I diuen que el comte d'Urgell té el coratge d'exigir la donació dels seus dominis. Veurem aviat molts penons esgarrinxats, elms i ausbergs, falçs i guarnicions, i castells enderrocats de dos en dos. I el bon Ramon de Cervera, que és virtuós, tindrà la cort de Lleida, i no nosaltres, quan Artús hagi tornat entre els bretons.

III

A·N Roenach te'n vay, meg sirventes,
el t'acap, car eu no poria ges
can mi sove que·n payon de tornes
li ric malvat qui fan vils faitz repres.
Pero·l conte o an dels reys apres,
e dels comtes li baro descortes,
e dels baros li menut e·l burzes,
e·l cleric obron del mester c'an enpres;
ez enaxi veus tot lo mon malmes
que d'ambas partz la sal dan e no fes:
Catsel'o sab, cel seyner dels angles
e·l loc on Deus, muyren, vida·ns conques.

Vés-te'n cap a En Roenach, mig sirventès, i que ell t'acabi, car jo no podria gens quan me'n recordo dels tornesos que paguen els rics malvats que cometen vils actes reprovables. Però els comtes ho han après dels reis; i dels comtes, els barons descortesos; i dels barons, els menuts i els burgesos; i els clergues obren de la forma que els convé: i així veus tot el món malmès, que d'ambdues parts donen la sal i no la fe; ho saben Castella, aquell senyor dels anglesos, i el lloc on Déu, morint, ens conquerí la vida.

IV

Si·N Roenach fay er meg serventes
ben er razos, pus que meg juglars es;
e faray li donar tal meg arnes
qu'enquer no l'an a nul juglar promes.
Pus tan l'ama le vezcoms cardones
be·l li dara l'Enfans plazens cortes.

Si En Roenach fa mig sirventès, bé seria raonable, ja que és mig joglar; i faré que li donin un mig arnès que encara no ha estat promès a cap joglar. Però, com que l'estima tant el vescomte cardonès, bé l'hi donarà l'Infant plaent i cortès.

V

Na Sobrepretz to[t] cant en bon pretz es
es entre vos e·l vezcoms cardones.

Na Sobrepretz: tot el que té valor es troba entre vós i el vescomte cardonès.

XVII. Pres d'un jardí encontrey l'altre dia

Traducció adaptada de Riquer (1947)

I

Pres d'un jardí encontrey l'altre dia
una nina que paonetz guardava,

qui·m dix c'axi tristz passar no solia;
 ez eu dix li qu'en dos fyls meus pessava
 qu'en escolas volion far viatge.
 E cil dix mi que trop mal estaria
 a las valens donas d'aquest repayre
 si per ayço perdia [m']alegratge;
 e dix qu'escrit d'aycelas me daria,
 qui·m devion far secors ses estrayre.

L'altre dia vaig trobar prop d'un jardí una nena que vigilava els paonets, i em digué que no acostumava a passar tan trist; i jo li vaig dir que pensava en dos fills meus que volien fer un viatge com a escolans. I ella em digué que els sabia molt de greu a les dones gentils d'aquest país si per això perdia la meua alegria; i va afegir que em donaria un escrit d'aquelles [dames] que m'haurien de socórrer sense trigança.

II

Qu'entre Canet e Castelnou n'auria;
 e Cortzavi e Cabrens que·y comtava,
 e Carmanço, Martça, Urgs que·y metia,
 Rocaberti, Pals, Cassa no·y laxava
 Fuxa, Torren, Cruylas ses oltratge
 Begur, Monclus, Requezen no·y jaquia
 Bas, Ostolas ne Baga per mal trayre
 ne Cardona, qui no·m deu laxar gatge,
 Urgel, Queralt e Cabreyra·y dizia
 ab Cerveyllo trenta e sis de bon ayre.

Hi hauria trenta-sis [dames] d'alt llinatge entre Canet i Castellnou, comptant Corsavi i Cabrenys, i incolent-hi Carmansó, Marsà i Urg, sense deixar Rocabertí, Pals ni Cassà, sense menysprear Foixà, Torrent i Cruilles, ni oblidar Begur, Montclús i Requesens, ni ofendre Bas, Hostoles ni Bagà, ni Cardona, que no m'ha de deixar propina, i afegia Urgell, Queralt, Cabrera amb Cervelló.

III

De Cardona e de Peralta falria
 e d'Entensa·l comtes si·y bescomtava;
 d'Anglerol'ab Cerveyra finaria
 l'escrit. Ço dix, car valor affinava:
 «Na nineta, tenran vos a folatge
 las reynas domnas de cortezia
 si el comte no van can li duy frayre...»
 «Seyner, pus an sobre totas estatge
 may que totas devon far tota via,
 car part totas sabem qu'es lors lauzayre.»

Si oblidés Cardona, Peralta i Entença, sortiria malament el compte, i l'escrit acabaria amb Anglesola i Cervera. Com que se li acabava l'alè, li vaig dir: «Nineta, les senyores reines de cortesia us tindran per folla

si no entren al compte, quan els dos germans...» «Senyor, com que són de major categoria que les altres, han de fer sempre més que elles, perquè totes sabem que les alabeu per damunt de la resta.»

IV

«Na nineta, be·m parlatz a ma g[u]ia.»
«E vos, seyner, trop meyls qu'eu no·m cuyava;
mas er conosc que tot segles cambia,
que l'altre jorn grans compaynie passava
de cavalers rics e de gran lynatge,
ez entre totz un caval no·n avia,
e vos anatz a caval. Co·s pot fayre?»
«Nina, si·l ric mermon pretz e paratge,
e·l cavaler laxon cavaleria,
vilas seran de pretz en l'auzor cayre.»

«Nineta, parlen molt a plaer meu.» «I vós, senyor, molt millor del que jo m'imaginava; però ara m'adono que en el món tot canvia, ja que l'altre dia passava una gran companyia de cavallers rics i d'alt llinatge, i entre tots no hi havia un sol cavall, i vós aneu a cavall. Com pot ser, això?» «Nina, si els rics davallen en mèrit i noblesa, i els cavallers abandonen la cavalleria, els vilans es trobaran en el punt més alt de l'honor.»

V

«Seyner, del rey e dels baros volria
saber s'en cort nuylls hom patz en parlava.»
«Na nineta, la terra·n mays valria
si·ls seus del rey, el rey d'el[s] se lauzava.»
«Seyner, car vol de totz pendre·l bovatge
ez il no fan lo dreit c'al rey playria
no·ls aug del rey ne·l rey d'els lauzar gayre.»
«Nina, ·l rey vol gitar tot mal usatge
de sa terra, ez als baros par sia
tortz ço qu'el fay, car no sec l'us del payre.»

«Senyor, voldria saber si a les corts del rei i dels barons hi parla algun home foll.» «Nineta, la terra tindria més valor si els súbdits s'acontentessin amb el rei, i el rei amb ells.» «Senyor, com [que el rei] vol cobrarlos el bovatge i ells no actuen amb rectitud que al rei li plauria, no els escolto lloar gaire el rei, ni el rei a ells.» «Nina, el rei vol gitar tot mal costum de la seva terra, i els barons els sembla injust això que fa, perquè no segueix la costum del pare.»

VI

«Seyner, a Deu, c'afar ay dins l'estatge,
e can venretz parlarem altre dia.»
«Nina, dreçat avetz gen vostr'afayre.»

«Senyor, adéu, que tinc coses a fer dins la casa; [ja] parlarem quan vindreu un altre dia.» «Nina, heu menat gentilment el vostre propòsit.»

VII

«Ans que faço l'escola lor viatge,
seyner, devas las domnas tengon via
e puys veyrem cals faran l'escrit rayre,

«Senyor, abans que els escolans comencin el seu viatge, [cal que] facin camí devers les dones; i després veurem quines faran rascar l'escrit,

VIII

e metrem n'i d'altras d'estrayn repayre.»

i n'afegirem d'altres de països estranyis.»

ANNEX II

EXORDIS DE BERTRAN DE BORN, BERNART DE ROVENAC I CERVERÍ DE GIRONA

Bertran de Born

Be·m platz lo gais temps de pascor

Traducció de Cabré (en curs)

Be·m platz lo gais temps de pascor
que fai foillas e flors venir;
e plaz mi, qand auch la baudor
dels auzels que fant retentir
 lor chan per lo boscatge;
e plaz me, qand vei per los pratz
tendas e pavaillons fermatz;
 et ai gran alegratge,
qand vei per campaignas regnatz
cavalliers e cavals armatz.

Em plau el temps alegre de la primavera, que fa sortir les fulles i les flors; i em plau quan sento la remor dels ocells, que fan ressonar el cant pel bosc; i em plau quan veig sobre els prats les tendes i els pavellons plantats; i sento una gran alegria quan veig arreglerats els cavallers i els cavalls armats.

Bernart de Rovenac

Belh m'es quan vei pels vergiers e pels pratz

Traducció adaptada de Riquer (1975)

Belh m'es quan vei pels vergiers e pels pratz
tendas e traps e vei cavals armatz
e vei talhar ortz e vinhas e blatz
e vei gienhs traire e murs enderrocatz
et aug trompas e grans colps dels nafraz
e mal lur grat meto·ls en las postatz.
Aital guerra m'agrada mas que patz,
non tals treguas ont om si'enganatz.

Em plau quan veig tendes i pavellons pels vergers i pels prats, i veig cavallers armats, i veig talar horts, vinyes i sembrats, i veig disparar ginys i enderrocar murs i escolto trompetes i els grans cops dels nafrats i

com, mal llur grat, els enfilen en les palissades. Una guerra així m'agrada més que la pau, no pas les treves on hom és enganyat.

Cerverí de Girona

Can aug en cort critz e mazans e brutz

Traducció adaptada de Riquer (1947)

Can aug en cort critz e mazans e brutz
e·y vey venir missatger salcondutz
de rey a rey ab pretz ez ab salut
que l'us sia tost per l'altre valgutz,
e can de rey vey totz sos faitz perdutoz
si no·l valen cel c'a ja pauc tengutz,
e vey vencer vencedors e vençutz,
e feus forsan toutz per força rendutz;
e can Deus fay miracles e vertutz
dels rics malvatz qui donon als menutz
ço c'an justat ab croys faitz vil tengutz;
m'es bel, que·l temps qu'eu vulie's vengutz.

Quan escolto a la cort crits, estrèpits i sorolls, i veig anar missatgers amb salcondut de rei en rei, amb ofrenes i salutacions, perquè l'un sigui ajudat ràpidament per l'altre, i quan veig perdudes totes les empreses del rei si no l'ajuden aquells que ja ha menystingut, i veig vèncer vencibles i vençuts, i retuts els feus usurpats per la força, i quan Déu fa miracles i virtuts en els rics malvats que donen als humils allò que han aconseguit amb fets perversos tinguts per vils; [tot això] em plau, perquè ha arribat el temps que jo volia.

